

फिक्कल गाउँपालिका

खाडसाड, सिन्धुली

बागमती प्रदेश, नेपाल

स्थानीय राजपत्र

खण्ड: ९

संख्या: ११

मिति: २०८२/१२/१५

भाग: २

पोषणमैत्री स्थानीय शासन अन्तर्गतका सूचक प्रमाणिकरण

मापदण्ड, २०८२

गाउँकार्यपालिकाबाट स्वीकृत मिति: २०८२/१२/१४

प्रमाणित मिति: २०८२/१२/१४

प्रस्तावना:

फिक्कल गाउँपालिकाले पोषणमैत्री स्थानीय शासनको अवधारणालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न तथा प्राप्त उपलब्धिहरूलाई दिगो बनाउन विभिन्न क्षेत्रगत सूचकहरूलाई समेटेर एकीकृत मापदण्ड निर्माण गर्ने आवश्यकता महसुस गरी यस मापदण्ड तयार गरिएको छ। पोषणमैत्री स्थानीय शासन बहुक्षेत्रीय अवधारणा हो जसले स्वास्थ्य, पोषण, शिक्षा, खानेपानी तथा सरसफाइ, कृषि तथा खाद्य सुरक्षा, र सामाजिक संरक्षण जस्ता क्षेत्रहरूको समन्वित प्रयासमार्फत महिला, बालबालिका तथा किशोरीहरूको पोषण अवस्थामा सुधार ल्याउने लक्ष्य राखेको छ। यस सन्दर्भमा तयार गरिने सूचक प्रमाणिकरण मापदण्डले स्थानीय तहमा सञ्चालन भइरहेका कार्यक्रमहरूको

प्रगति मापन, उपलब्धिको सुनिश्चितता तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न मार्गदर्शन प्रदान गर्नेछ। साथै, यसले पोषणमैत्री वडा घोषणा तथा यसको दिगोपनाका लागि आवश्यक न्यूनतम मापदण्डहरू स्पष्ट गरी सबै सरोकारवाला निकायहरूबीच समन्वय, सहकार्य र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुर्याउनेछ। यस मापदण्डमार्फत समुदायस्तरसम्म व्यवहार परिवर्तनलाई प्रवर्द्धन गर्दै स्वास्थ्य, पोषण र समग्र जीवनस्तर सुधार गर्ने दीर्घकालीन उद्देश्य लिइएको छ।

उद्देश्य (Objectives)

- पोषणमैत्री स्थानीय शासनका सूचकहरू स्पष्ट रूपमा निर्धारण गर्ने।
- वडा/समुदायको पोषण अवस्थाको मापन तथा प्रमाणीकरण गर्ने।
- पोषणसम्बन्धी सेवाको पहुँच, गुणस्तर तथा उपयोग सुनिश्चित गर्ने।
- बहुक्षेत्रीय समन्वयमार्फत पोषण सुधारलाई दिगो बनाउने।

कार्यक्षेत्र (Scope)

यो मापदण्ड फिक्कल गाउँपालिकाभित्रका सबै वडाहरू, स्वास्थ्य संस्था, विद्यालय, समुदाय तथा सम्बन्धित सरोकारवाला निकायहरूमा लागू हुनेछ।

३. प्रमुख सूचक क्षेत्रहरू (Thematic Areas/Indicators)

पोषणमैत्री स्थानीय शासनका लागि निम्न क्षेत्रहरू समेटिनेछन्:

- स्वास्थ्य क्षेत्र
- कृषि विकास क्षेत्र

- पशुपन्छी विकास क्षेत्र
- खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता क्षेत्र
- शिक्षा क्षेत्र
- महिला तथा बालबालिका क्षेत्र
- शासकिय प्रवन्ध र सुशासन

सूचक तथा मापदण्ड (Indicators and Criteria)

स्वास्थ्य क्षेत्र

अनिवार्य मापदण्ड:

क्र. स.	मापदण्ड	भएको	नभएको
१	१ स्वास्थ्यकर्मीहरु मध्येबाट एक जना सम्पर्क व्यक्ति (फोकल पर्सन) को रूपमा तोकिएको		
२	स्वास्थ्य संस्थामा पोषण विशेष सेवा दिनका लागि आवश्यक पोषण सम्बन्धी कम्तिमा एक जना तालिम प्राप्त जनशक्ती उपलब्ध भएको		
३	<ul style="list-style-type: none"> • स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी तथा स्वच्छता सम्बन्धी निम्न पूर्वाधारहरु पूरा भएको: • सबै सेवाग्राही तथा सेवा प्रदायकका लागि पहुँचयुक्त र सुरक्षित खानेपानीकोसुविधाको व्यवस्था भएको • सबै सेवाग्राही तथा सेवा प्रदायकका लागि पहुँचयुक्त र सफा शौचालयको व्यवस्था भएको • सबै शौचालयहरु र सेवा कक्षहरुमा साबुनपानी सहितको हातधुने स्थानको व्यवस्था भएको 		

४	बच्चाको तौल लिने मेसिन, उचाई, लम्बाई लिने मेसिन, मुआक टेप उपलब्ध भएको तथा काम गर्ने अवस्थामा रहेको		
५	पोषण विशेष सेवा प्रदान गर्नका लागि आवश्यक औषधी तथा सामग्रीहरू: भिटामिन ए क्याप्सुल, जुकाको औषधी, जिङ्क ट्याब्लेट, बालभिटो प्याकेट, आईरन फोलिक एसिड ट्याब्लेट, तयारी उपचारात्मक खाना (बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रका लागि) को मौज्जात कम्तिमा एक महिनाको लागि उपलब्ध भएको		
६	मासिक रूपमा कम्तिमा एक पटक स्वास्थ्य संस्था संचालन तथा व्यवस्थापन समितिको बैठक बस्ने गरेको तथा पोषण सम्बन्धी छलफल भएको		
७	पोषण सम्बन्धी विभिन्न सूचनामूलक सामग्रीहरू सेवाग्राहीले देखे स्थानमा प्रदर्शन गरिएको		
८	<p>स्वास्थ्य संस्थामा पोषण विशेष सेवा सम्बन्धी निम्नलिखित अभिलेख तथा प्रतिवेदन फारमहरू उपलब्ध रहेको तथा नियमित र पूर्णरूपमा भरिएको:</p> <ul style="list-style-type: none"> • बालस्वास्थ्य कार्ड २ एचएमआईएस).१(• दुई वर्षमुनिका बालबालिकाहरूको पोषण रजिष्टर २ एचएमआईएस).३१(• गाउँघर क्लिनिक रजिष्टर तथा प्रतिवेदन फारम ४ एचएमआईएस).१ र ९(२. • महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविकाको रजिष्टर एचएमआईएस) ४.२ र ९(१. • स्वास्थ्य संस्थाको मासिक प्रतिवेदन फारम ९ एचएमआईएस).३(• शीघ्र कुपोषणको एकीकृत व्यवस्थापन रजिष्टर २ एचएमआईएस).६ सेवा उपलब्ध(स्वास्थ्य संस्थाको लागि) 		

<p>९</p>	<p>पोषण सेवा गुणस्तर सुधार निर्देशिका २०७८ ले व्यवस्था गरे बमोजिमका पोषण सेवा गुणस्तर मूल्यांकन चेकलिष्टहरू (चेकलिष्ट १ देखि ११) को प्रयोग भएको</p> <hr/> <p>पोषण सेवा गुणस्तर सुधार निर्देशिका २०७८ ले व्यवस्था गरे बमोजिमका पोषण सेवा गुणस्तर मूल्याङ्कनका लागि विभिन्न चेकलिस्टहरू छन्, जसलाई पोषण सेवाको गुणस्तरको बहुआयामिक पक्षहरूलाई समेट्ने गरी तयार पारिएको छ। यी चेकलिस्टहरूले स्वास्थ्य संस्था तथा समुदायमा प्रदान गरिने पोषण सेवाहरूको प्रभावकारिता र गुणस्तर सुनिश्चित गर्न मद्दत गर्छन्। निर्देशिकाले तोकेअनुसारका ११ वटा मुख्य चेकलिस्टहरू निम्नअनुसार छन्:</p> <hr/> <p>पोषण सेवा गुणस्तर मूल्याङ्कन चेकलिस्टहरू (चेकलिस्ट १ देखि ११)</p> <p>चेकलिस्ट १: पोषण सेवाको व्यवस्थापकीय पक्षको मूल्याङ्कन यो चेकलिस्टले स्वास्थ्य संस्थामा पोषण सेवा सञ्चालनका लागि आवश्यक नीतिगत व्यवस्था, योजना, बजेट, जनशक्ति व्यवस्थापन, र अभिलेख व्यवस्थापन जस्ता व्यवस्थापकीय पक्षहरूको मूल्याङ्कन गर्छ। यसमा सेवा प्रदायक संस्थाको नेतृत्व, समन्वय, र समग्र प्रशासनिक सहयोगको अवस्था हेरिन्छ।</p> <p>चेकलिस्ट २: मानव संसाधनको उपलब्धता र क्षमताको मूल्याङ्कन यो चेकलिस्टले पोषण सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्यकर्मी तथा अन्य जनशक्तिको उपलब्धता, योग्यता, तालिमको अवस्था, र पोषणसम्बन्धी ज्ञान तथा सीपको मूल्याङ्कन गर्छ। जनशक्तिको पर्याप्तता र गुणस्तरीय सेवा दिन सक्ने क्षमता यसको मुख्य केन्द्रबिन्दु हो।</p> <p>चेकलिस्ट ३: पूर्वाधार र उपकरणको उपलब्धताको मूल्याङ्कन पोषण सेवा प्रदान गर्नका लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार (जस्तै: कोठा,</p>		
----------	---	--	--

सुरक्षित खानेपानी, सरसफाइ), र उपकरण (जस्तै: तौल नाप्ने मेसिन, उचाइ नाप्ने उपकरण, MUAC टेप, पोषण परामर्शका सामग्री) को उपलब्धता र कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन यो चेकलिस्टले गर्छ।

चेकलिस्ट ४: शिशु तथा साना बालबालिकाको पोषण (IYCF) सेवाको गुणस्तर मूल्याङ्कन यो चेकलिस्ट विशेषगरी जन्मेदेखि २३ महिनासम्मका बालबालिकाका लागि प्रदान गरिने स्तनपान, पूरक आहार, र रोग लागेको बेलाको पोषण व्यवस्थापनसम्बन्धी सेवाहरूको गुणस्तर मूल्याङ्कन गर्छ। यसमा परामर्शको गुणस्तर, सही जानकारी प्रवाह, र आमाबुबालाई व्यवहार परिवर्तनका लागि गरिने सहयोगको मूल्याङ्कन गरिन्छ।

चेकलिस्ट ५: पोषण परामर्श सेवाको गुणस्तर मूल्याङ्कन यो चेकलिस्टले स्वास्थ्य संस्था तथा समुदायमा प्रदान गरिने पोषण परामर्श सेवाको गुणस्तरलाई केन्द्रित गर्छ। परामर्शदाताको व्यवहार, सञ्चार सीप, सही र पर्याप्त जानकारीको प्रवाह, र सेवाग्राहीलाई बुझ्ने तथा उनीहरूको आवश्यकताअनुसारको समाधान दिने क्षमताको मूल्याङ्कन यसमा गरिन्छ।

चेकलिस्ट ६: कुपोषण व्यवस्थापन सेवाको गुणस्तर मूल्याङ्कन (CMAM) यो चेकलिस्टले विशेषगरी कडा कुपोषण (Severe Acute Malnutrition - SAM) र मध्यम कुपोषण (Moderate Acute Malnutrition - MAM) भएका बालबालिकाहरूका लागि प्रदान गरिने सेवाहरूको गुणस्तर मूल्याङ्कन गर्छ। यसमा कुपोषित बालबालिकाको पहिचान, रेफरल, उपचार, र फलोअप जस्ता क्रियाकलापहरूको गुणस्तर हेरिन्छ।

चेकलिस्ट ७: सूक्ष्म पोषक तत्व पूरक कार्यक्रमको गुणस्तर मूल्याङ्कन यो चेकलिस्टले भिटामिन ए, आइरन/फोलिक एसिड, जुकाको औषधि (Albendazole) लगायतका सूक्ष्म पोषक तत्व पूरक कार्यक्रमहरूको व्यवस्थापन, वितरण, र लाभग्राहीको उपभोगसम्बन्धी गुणस्तरको मूल्याङ्कन गर्छ।

चेकलिस्ट ८: समुदायमा आधारित पोषण कार्यक्रमको गुणस्तर मूल्याङ्कन यो चेकलिस्टले स्वास्थ्य संस्था बाहिर समुदायस्तरमा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), आमा समूह, र अन्य सामुदायिक संरचनाहरू मार्फत सञ्चालन गरिने पोषण कार्यक्रमहरूको गुणस्तर मूल्याङ्कन गर्छ। यसमा सामुदायिक परिचालन, घरदैलो भ्रमण, र पोषण शिक्षा जस्ता क्रियाकलापहरूको गुणस्तर हेरिन्छ।

चेकलिस्ट ९: पोषण सेवाको अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको मूल्याङ्कन यो चेकलिस्टले पोषण कार्यक्रमहरूको नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि स्थापित प्रणालीको गुणस्तर मूल्याङ्कन गर्छ। यसमा डाटा सङ्कलन, विश्लेषण, प्रतिवेदन प्रणाली, र अनुगमनका आधारमा कार्यक्रममा गरिने सुधारको प्रक्रिया हेरिन्छ।

चेकलिस्ट १०: समन्वय र साझेदारीको मूल्याङ्कन यो चेकलिस्टले पोषण सेवा प्रदान गर्नका लागि विभिन्न क्षेत्रहरू (स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाइ, पशुसेवा, महिला तथा बालबालिका), सरकारी निकाय, गैरसरकारी संस्था, र समुदायबीचको समन्वय र साझेदारीको गुणस्तर मूल्याङ्कन गर्छ। बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयनका लागि समन्वय महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

चेकलिस्ट ११: सेवाग्राहीको सन्तुष्टि मूल्याङ्कन यो चेकलिस्टले पोषण सेवा लिने लाभग्राहीहरू (जस्तै: आमाबुबा, गर्भवती महिला, किशोरी) को सेवाको गुणस्तर, परामर्श, र समग्र अनुभवप्रतिको सन्तुष्टिको स्तर मूल्याङ्कन गर्छ। सेवाग्राहीको प्रतिक्रिया (Feedback) सङ्कलन गरी सेवाको गुणस्तर सुधारमा प्रयोग गरिन्छ।

यी चेकलिस्टहरूले पोषण सेवाको समग्र गुणस्तरलाई विभिन्न कोणबाट मापन गर्न र सुधारका क्षेत्रहरू पहिचान गर्नका लागि एक व्यापक खाका प्रदान गर्छन्। यी चेकलिस्टहरूको नियमित प्रयोगले स्थानीय तहमा पोषण सेवाको गुणस्तर सुधार गर्न र पोषणमैत्री

	<p>स्थानीय शासन घोषणाका लागि आवश्यक आधार तयार पार्न मद्दत पुऱ्याउँछ।</p> <p>यी चेकलिस्टहरू कसरी प्रयोग गर्ने वा कुनै चेकलिस्टबारे थप विवरण आवश्यक भए सोध्न सक्नुहुन्छ।</p>		
१०	<p>पोषण विशेष कार्यक्रमका सबै सेवाहरू उपलब्ध भएको स्वास्थ्य संस्थामार्फत व्यवस्था गरिएका पोषण विशेष सेवाहरू:</p> <p>क) वृद्धि अनुगमन तथा परामर्श</p> <p>ख) रक्तअल्पताको रोकथाम तथा नियन्त्रण</p> <p>ग) भिटामिन ए को कमीको रोकथाम, नियन्त्रण तथा उपचार</p> <p>घ) जुका नियन्त्रण</p> <p>ङ) शिशु तथा बाल्यकालिन पोषण कार्यक्रम</p> <p>च) मातृ, शिशु तथा बाल्यकालिन पोषण कार्यक्रम</p> <p>छ) शीघ्र कुपोषणको एकीकृत व्यवस्थापन (IMAM)</p> <p>ज) बालभिट्टा वितरण</p> <p>झ) विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम</p> <p>ट) आयोडिनयुक्त नूनको प्रवर्धन</p>		
११	<p>स्वास्थ्य संस्थामा पोषण कर्नर स्थापना भएको</p>		
१२	<p>आइमाम कार्यक्रममा sphere standard पूरा गरेको स्वास्थ्य संस्था (बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रको हकमा)</p> <p>Sphere Handbook (स्फियर निर्देशिका) मानवीय सहायताको सन्दर्भमा न्यूनतम गुणस्तरका मापदण्डहरू निर्धारण गर्ने एउटा विश्वव्यापी रूपमा मान्यता प्राप्त निर्देशिका हो। IMAM कार्यक्रमको बहिरंग उपचार सेवा (Outpatient Therapeutic Program - OTP) केन्द्रहरूमा Sphere Standard पूरा गर्नु भनेको आपत्कालीन वा सामान्य अवस्थामा पनि कुपोषित बालबालिकालाई प्रदान गरिने</p>		

सेवाहरू अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार गुणस्तरीय छन् भनी सुनिश्चित गर्नु हो। यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रको उपलब्धता र क्षमता देखाउँछन्।

- **स्वीकृत IMAM बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रको सङ्ख्या:**
- **सूचक:** स्थानीय तहभित्र राष्ट्रिय IMAM निर्देशिका र Sphere Standard अनुसार सञ्चालनका लागि स्वीकृत र सूचीकृत भएका बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रहरूको सङ्ख्या पर्याप्त हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** स्वास्थ्य शाखासँग रहेको IMAM सेवा केन्द्रहरूको सूची र स्वीकृति पत्र हेर्ने।
- **IMAM सेवामा भर्ना दर र उपचार सफलता दर:**
- **सूचक:** बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रहरूमा सिघ्र कुपोषणका केसहरूको भर्ना दर सन्तोषजनक हुनुपर्ने र उपचार सफलता दर (Recovery Rate) Sphere/राष्ट्रिय मापदण्ड (सामान्यतया ७५% भन्दा बढी) अनुसार हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
- सेवा केन्द्रको दर्ता किताब (Register) र रिपोर्टिङ फारम (Reporting Forms) को समीक्षा गरी मासिक/त्रैमासिक रूपमा भर्ना भएका कुपोषित बालबालिकाको सङ्ख्या, डिस्चार्ज भएकाको अवस्था (निकोस), मृत्यु, र उपचार छाडेका (Defaulter) को तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने।
- यसको आधारमा उपचार सफलता दर, मृत्यु दर, र डिफल्टर दर गणना गरी Sphere/राष्ट्रिय मापदण्डसँग तुलना गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले सेवाको गुणस्तर, जनशक्तिको क्षमता, र व्यवस्थापकीय पक्षको प्रभावकारितालाई देखाउँछन्।

• मानव संसाधनको उपलब्धता र क्षमता:

- **सूचक:** बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रमा IMAM सेवाका लागि प्रशिक्षित स्वास्थ्यकर्मी (नर्स, अहेव वा पोषण सहजकर्ता) पर्याप्त सङ्ख्यामा उपलब्ध हुनुपर्ने र उनीहरूलाई IMAM प्रोटोकल र Sphere Standard सम्बन्धी तालिम प्राप्त भएको हुनुपर्ने।

● प्रमाणीकरण विधि:

- सेवा केन्द्रमा कार्यरत जनशक्तिको विवरण, योग्यता, र IMAM तालिमको प्रमाणपत्र हेर्ने।

- स्वास्थ्यकर्मीसँग अन्तर्वार्ता गरी IMAM प्रोटोकल र पोषणसम्बन्धी उनीहरूको ज्ञानको स्तर बुझ्ने।

● औषधि र थेराप्युटिक खानाको उपलब्धता र भण्डारण:

- **सूचक:** बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रमा आवश्यक औषधिहरू (जस्तै: एन्टिबायोटिक), सूक्ष्म पोषक तत्वहरू, र Ready-to-Use Therapeutic Food (RUTF) लगायतका थेराप्युटिक खानाहरू पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुनुपर्ने र तिनको सुरक्षित भण्डारण (सही तापक्रम र स्थान) र वितरणको व्यवस्था भएको हुनुपर्ने।

● प्रमाणीकरण विधि:

- सेवा केन्द्रको औषधि भण्डारण कक्ष र RUTF भण्डारण स्थानको स्थलगत अवलोकन गर्ने।

- स्टक कार्ड (Stock Card) र वितरण अभिलेख (Distribution Register) को समीक्षा गरी सामग्रीको उपलब्धता र व्यवस्थापन हेर्ने।

• सेवासँग सम्बन्धित उपकरणको उपलब्धता र प्रयोग:

- **सूचक:** बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रमा कुपोषण पहिचान र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक उपकरणहरू (जस्तै: तौल

नाप्ने मेसिन, उचाइ नाप्ने उपकरण, MUAC टेप, थर्मोमिटर, स्टेथेस्कोप) उपलब्ध हुनुपर्ने र ती कार्ययोग्य अवस्थामा हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** सेवा केन्द्रको स्थलगत अवलोकन गरी उपकरणहरूको उपलब्धता, कार्यक्षमता, र सही प्रयोगको अवलोकन गर्ने।

- **परामर्श र पोषण शिक्षाको गुणस्तर:**

- **सूचक:** अभिभावकलाई RUTF को सही प्रयोग विधि, घरमा गर्ने स्याहार, सरसफाइको महत्त्व, स्तनपानको निरन्तरता, र पूरक आहारको तयारीबारे गुणस्तरीय पोषण परामर्श तथा शिक्षा प्रदान गरिएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:**

- सेवा लिइरहेका अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूले पाएका परामर्शको गुणस्तर र बुझाइको स्तर बुझ्ने।
- परामर्शका लागि प्रयोग गरिएका सामग्री (पोस्टर, पर्चा, मोडेल) को गुणस्तर हेर्ने।
- परामर्शदाताको परामर्श दक्षता (Counselling Skill) को अवलोकन गर्ने (यदि सम्भव भए)।

- **रेफरल प्रणालीको प्रभावकारिता:**

- **सूचक:** बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रबाट गम्भीर जटिलता भएका कुपोषित बालबालिकालाई इनपेशेन्ट उपचारका लागि अस्पताल वा उच्चस्तरको स्वास्थ्य संस्थामा समयमै प्रभावकारी रूपमा रेफरल गर्ने प्रणाली स्थापित र कार्यान्वयन भएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:**

- रेफरल रजिस्टर को समीक्षा गरी रेफरल भएका केसहरूको सङ्ख्या र गन्तव्य हेर्ने।
- स्वास्थ्यकर्मी र अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता गरी रेफरल प्रक्रियाको सहजता र प्रभावकारिताबारे बुझ्ने।

- **अभिलेख व्यवस्थापन र प्रतिवेदन प्रणाली:**
- **सूचक:** IMAM सेवा सम्बन्धी सबै अभिलेखहरू (दर्ता किताब, स्टक कार्ड, रेफरल रजिस्टर) व्यवस्थित र अद्यावधिक हुनुपर्ने तथा तथ्याङ्कहरू नियमित रूपमा सम्बन्धित निकाय (गाउँपालिका स्वास्थ्य शाखा) मा प्रतिवेदन (Reporting) गरिएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** सेवा केन्द्रको अभिलेखहरूको परीक्षण गर्ने र गाउँपालिकामा पठाइएका मासिक/त्रैमासिक प्रतिवेदनहरूको अभिलेख हेर्ने।
  - **समुदायमा आधारित स्क्रिनिङ र फलोअप:**
  - **सूचक:** समुदायस्तरमा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV) मार्फत सिध्र कुपोषणको स्क्रिनिङ (MUAC नाप) र केस पहिचान गरी बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रमा रेफर गर्ने प्रणाली स्थापित भएको हुनुपर्ने। साथै, उपचारपछि डिस्चार्ज भएका बालबालिकाको नियमित घरदैलो फलोअप भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** FCHV हरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूको कार्यप्रणाली, स्क्रिनिङको अभिलेख र रेफरलको प्रक्रियाबारे बुझ्ने। फलोअपका लागि बनाइएका योजना र अभिलेख हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **सेवा केन्द्रको लगत सङ्कलन:** स्थानीय तहमा सञ्चालनमा रहेका सबै IMAM बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रहरूको सूची तयार गर्ने।
२. **स्थलगत अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले प्रत्यक्ष रूपमा प्रत्येक बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रको भ्रमण गरी भौतिक पूर्वाधार, उपकरण, भण्डारण, र सेवा प्रवाहको अवस्था अवलोकन गर्ने।
३. **अभिलेखको गहन समीक्षा:** सेवा केन्द्रमा रहेका दर्ता किताब, रिपोर्टिङ फारम, स्टक कार्ड, रेफरल रजिस्टर, जनशक्ति विवरण र तालिम अभिलेखको गहन समीक्षा गर्ने।

४. **जनशक्ति र सेवाग्राहीसँग अन्तर्वार्ता:** सेवा केन्द्रमा कार्यरत स्वास्थ्यकर्मी र सेवा लिइरहेका वा लिइसकेका अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी सेवाको गुणस्तर, ज्ञानको स्तर, र अनुभवबारे बुझ्ने।

५. **उपचार सफलता दरको गणना:** अभिलेखका आधारमा उपचार सफलता दर र अन्य सूचकहरू गणना गरी Sphere/राष्ट्रिय मापदण्डसँग तुलना गर्ने।

६. **माथिल्लो निकायको प्रतिवेदन समीक्षा:** स्वास्थ्य शाखाले जिल्ला वा प्रदेशमा पठाएका IMAM सम्बन्धी प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

७. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा IMAM कार्यक्रममा Sphere Standard पूरा गरेको स्वास्थ्य संस्था (बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रको हकमा) को निष्कर्षमा पुग्ने।

८. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले IMAM कार्यक्रममा Sphere Standard पूरा गरेको स्वास्थ्य संस्था (बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रको हकमा) को औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले आफ्नो IMAM बहिरंग उपचार सेवा केन्द्रले अन्तर्राष्ट्रिय गुणस्तर मापदण्ड (Sphere Standard) पूरा गरेको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले कुपोषण व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

स्वास्थ्य क्षेत्रका सूचक प्रमाणिकरणका आधारहरू

सूचक नं १

गर्भवती महिलाले कम्तीमा ८ पटक पूर्व प्रसूति जाँच (Antenatal Care - ANC) गरेको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण स्वास्थ्य र पोषण सम्बन्धी सूचक हो। नेपाल सरकारले २०७७ सालमा संशोधन गरी कम्तीमा ८ पटक पूर्व प्रसूति जाँचको प्रावधान लागू गरेको छ (विश्व स्वास्थ्य संगठनको सिफारिस अनुसार)। यसले आमा र शिशु दुवैको स्वास्थ्यमा सुधार ल्याउन, जटिलताहरू पत्ता लगाउन र समयमै सम्बोधन गर्न, तथा पोषणसम्बन्धी महत्त्वपूर्ण परामर्श प्रदान गर्न मद्दत गर्छ।

गर्भवती महिलाले ८ पटक पूर्व प्रसूति जाँच गर्नु भनेको गर्भावस्थाभरि नियमित रूपमा स्वास्थ्यकर्मीको निगरानीमा रहनु हो, जसले मातृ तथा शिशु मृत्युदर घटाउन र राम्रो पोषण नतिजा सुनिश्चित गर्न मद्दत गर्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ ८ पटक पूर्व प्रसूति जाँच (ANC) पूरा गर्ने गर्भवती महिलाको प्रतिशत

- **सूचक:** कुल गर्भवती महिलामध्ये कम्तीमा ८०—९०% ले ८ पटक पूर्व प्रसूति जाँच पूरा गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**

- स्वास्थ्य संस्थाका ANC रजिस्टर (उपस्वास्थ्य चौकी, स्वास्थ्य चौकी, PHC, अस्पताल) समीक्षा गर्ने।
- ८ पटक जाँच गराएका र कुल दर्ता भएका गर्भवती महिलाको सङ्ख्या पहिचान गरी प्रतिशत गणना गर्ने।
- प्रत्येक जाँचको मिति तथा स्वास्थ्यकर्मीको हस्ताक्षर/छाप सुनिश्चित गर्ने।
- HMS (मासिक/त्रैमासिक) रिपोर्टलाई सहायक प्रमाणको रूपमा प्रयोग गर्ने।

१.२ पूर्व प्रसूति जाँचको गुणस्तर

- सूचक: प्रत्येक जाँचमा राष्ट्रिय प्रोटोकल अनुसारका सेवाहरू (तौल, रक्तचाप, प्रयोगशाला जाँच, खोप, आइरन/फोलिक एसिड, पोषण परामर्श, जटिलता पहिचान/रेफरल) प्रदान गरिएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - ANC रजिस्टरमा सेवा विवरण तथा कैफियत जाँच गर्ने।
  - स्वास्थ्यकर्मीसँग अन्तर्वार्ता गरी प्रोटोकलसम्बन्धी ज्ञान मूल्याङ्कन गर्ने।
  - गर्भवती महिलासँग अन्तर्वार्ता गरी सेवा गुणस्तरको पुष्टि गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ गर्भवती महिला र परिवारको ज्ञान तथा चेतना

- सूचक: गर्भवती महिला तथा परिवारका सदस्यहरूलाई ८ पटक ANC जाँचको महत्त्व र पोषणसम्बन्धी सेवाबारे पर्याप्त ज्ञान भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - गर्भवती महिला तथा परिवारसँग अन्तर्वार्ता गर्ने।
  - गर्भवती समूह/पोषण शिक्षा कार्यक्रमका अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२.२ स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता र परामर्श सीप

- सूचक: ANC सेवा दिने स्वास्थ्यकर्मीहरू प्रोटोकल र पोषण परामर्शमा तालिमप्राप्त तथा सक्षम हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - तालिम प्रमाणपत्र तथा अभिलेख समीक्षा गर्ने।
  - परामर्श सीपको अवलोकन/अन्तर्वार्ता गर्ने।

२.३ सेवा केन्द्रको पहुँच र सुविधा

- सूचक: स्वास्थ्य संस्थामा पहुँच सहज (दूरी, यातायात) तथा आवश्यक सुविधा (आराम स्थान, स्तनपानमैत्री वातावरण) उपलब्ध हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गर्ने।

- सेवाग्राहीसँग अन्तर्वार्ता गरी पहुँचको अवस्था बुझ्ने।

२.४ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- सूचक: स्थानीय तहले ANC सेवा प्रवर्द्धनका लागि बजेट, जनशक्ति, सामग्री तथा नियमित अनुगमन सुनिश्चित गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य शाखाको योजना, बजेट तथा अनुगमन प्रतिवेदन समीक्षा गर्ने।
  - सम्बन्धित समिति बैठक माइन्युटमा ANC सम्बन्धी निर्णय/छलफल भएको सुनिश्चित गर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. गर्भवती दर्ता किताब सङ्कलन: स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका गर्भवती दर्ता किताब (ANC Register) को सक्कल वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने।

२. तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना: दर्ता किताबबाट कम्तीमा ८ पटक पूर्व प्रसूति जाँच पूरा गरेका गर्भवती महिलाहरूको सङ्ख्या र कुल दर्ता भएका गर्भवती महिलाको सङ्ख्या सङ्कलन गरी प्रतिशत गणना गर्ने। ३. स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी ANC सेवाको गुणस्तर, पूर्वाधार, उपकरण र परामर्श कक्षको व्यवस्थापन हेर्ने।

४. सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता: स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, ANC सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र कम्तीमा ८ पटक जाँच गराएका र नगराएका दुवै प्रकारका गर्भवती महिला तथा उनीहरूका परिवारका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी सेवाको गुणस्तर, महत्त्वबारेको ज्ञान र चुनौतीहरू बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले ANC सेवाका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा गर्भवती महिलाले कम्तिमा ८ पटक पूर्व प्रसूति जाँच गरेको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले गर्भवती महिलाले कम्तिमा ८ पटक पूर्व प्रसूति जाँच गरेको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सुधारमा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं २

सुत्केरी महिलाले कम्तिमा ४ पटक उत्तर प्रसूति जाँच (Postnatal Care - PNC) गरेको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण स्वास्थ्य र पोषण सूचक हो। सुत्केरी अवस्था (विशेषगरी शिशु जन्मिएको ४२ दिनभित्र) आमा र नवजात शिशु दुवैका लागि अत्यन्तै संवेदनशील हुन्छ। यस अवधिमा प्रदान गरिने गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाले मातृ तथा शिशु मृत्युदर घटाउन, जटिलताहरू पत्ता लगाउन र समयमै सम्बोधन गर्न, तथा पोषणसम्बन्धी महत्त्वपूर्ण परामर्श प्रदान गर्न मद्दत गर्छ।

नेपाल सरकारको प्रोटोकलअनुसार सुत्केरी महिलाले कम्तिमा ४ पटक उत्तर प्रसूति जाँच गराउनुपर्छ (पहिलो २४ घण्टाभित्र, तेस्रो दिन, सातौँ दिन र छैटौँ हप्ता वा ४२ दिनभित्र)।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

४ पटक उत्तर प्रसूति जाँच (PNC) पूरा गर्ने सुत्केरी महिलाको प्रतिशत

- सूचकः कुल सुत्केरी महिलामध्ये कम्तीमा ८०—९०% ले ४ पटक उत्तर प्रसूति जाँच पूरा गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधिः
  - स्वास्थ्य संस्थाका PNC रजिस्टर (उपस्वास्थ्य चौकी, स्वास्थ्य चौकी, PHC, अस्पताल) समीक्षा गर्ने।
  - ४ पटक जाँच गराएका सुत्केरी र कुल सुत्केरी सङ्ख्या पहिचान गरी प्रतिशत गणना गर्ने।
  - प्रत्येक जाँचको मिति तथा स्वास्थ्यकर्मीको हस्ताक्षर/छाप सुनिश्चित गर्ने।
  - HMS (मासिक/त्रैमासिक) रिपोर्टलाई सहायक प्रमाणको रूपमा प्रयोग गर्ने।
  - घरमै सुत्केरी भएको अवस्थामा FCHV को अभिलेख समेत समीक्षा गर्ने।

१.२ उत्तर प्रसूति जाँचको गुणस्तर

- सूचकः प्रत्येक जाँचमा राष्ट्रिय प्रोटोकल अनुसारका सेवाहरू (आमा तथा नवजात शिशु जाँच, स्तनपान तथा पोषण परामर्श, परिवार नियोजन, जटिलता पहिचान/रेफरल) प्रदान गरिएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधिः

- PNC रजिस्टरमा सेवा विवरण तथा कैफियत जाँच गर्ने ।
- स्वास्थ्यकर्मीसँग अन्तर्वार्ता गरी प्रोटोकल सम्बन्धी ज्ञान मूल्याङ्कन गर्ने ।
- सुत्केरी महिलासँग अन्तर्वार्ता गरी सेवा गुणस्तरको पुष्टि गर्ने ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले उत्तर प्रसूति जाँचमा पहुँच, यसको महत्त्वबारेको ज्ञान, र स्थानीय तहको सहयोगलाई देखाउँछन् ।

- सुत्केरी महिला र परिवारको ज्ञान र चेतना:
  - सूचक: सुत्केरी महिला, उनका श्रीमान् र परिवारका अन्य सदस्यहरूलाई ४ पटक उत्तर प्रसूति जाँचको महत्त्व (आमा र बच्चा दुवैको स्वास्थ्यका लागि) र यसमा प्रदान गरिने पोषण, स्तनपान, र सरसफाइसम्बन्धी सेवाहरू बारे राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्ने ।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - सुत्केरी महिला र उनका परिवारका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूको ज्ञानको स्तर बुझ्ने ।
    - स्वास्थ्य संस्था वा समुदायमा सञ्चालित आमा समूह वा पोषण शिक्षा कार्यक्रमको अभिलेख हेर्ने ।
- स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता र परामर्श सीप:
  - सूचक: उत्तर प्रसूति जाँच गर्ने स्वास्थ्यकर्मीहरू (अहेव, अनमी, स्टाफ नर्स, FCHV) लाई ४ पटक जाँच प्रोटोकल, स्तनपान, पोषण र परिवार नियोजन परामर्शसम्बन्धी पर्याप्त तालिम प्राप्त भएको हुनुपर्ने र उनीहरूले प्रभावकारी परामर्श प्रदान गर्न सक्ने हुनुपर्ने ।

- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्यकर्मीहरूको तालिमको प्रमाणपत्र र अभिलेख हेर्ने।
  - उनीहरूको परामर्श सीपको अवलोकन गर्ने (यदि सम्भव भए)।
- सेवा केन्द्रको पहुँच र सुविधा:
  - सूचक: सुत्केरी महिलाका लागि स्वास्थ्य संस्थामा पहुँच सहज भएको (भौगोलिक दूरी, यातायात) र त्यहाँ स्तनपानमैत्री वातावरण, आराम गर्ने ठाउँ जस्ता आवश्यक सुविधा उपलब्ध हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी सुविधाको अवस्था हेर्ने। सुत्केरी महिलासँग अन्तर्वार्ता गरी स्वास्थ्य संस्थामा जानका लागि उनीहरूले भोगेका सहजता वा कठिनाइबारे बुझ्ने।
- स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन:
  - सूचक: स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा र वडा कार्यालयले ४ पटक उत्तर प्रसूति जाँच सेवालाई प्रवर्द्धन गर्नका लागि आवश्यक बजेट, जनशक्ति, सामग्री र नियमित अनुगमन उपलब्ध गराएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - स्वास्थ्य शाखाको वार्षिक कार्यक्रम, बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।
    - स्थानीय तहको पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठकका माइन्टमा उत्तर प्रसूति जाँचबारे छलफल र निर्णय भए/नभएको हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **सुत्केरी दर्ता किताब सङ्कलन:** स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका सुत्केरी दर्ता किताब (PNC Register) को सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने। FCHV को मासिक रिपोर्टमा रहेको सुत्केरीको लगत पनि यसमा समावेश गर्ने।

२. **तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना:** दर्ता किताबबाट कम्तीमा ४ पटक उत्तर प्रसूति जाँच पूरा गरेका सुत्केरी महिलाहरूको सङ्ख्या र कुल सुत्केरी भएका महिलाको सङ्ख्या सङ्कलन गरी प्रतिशत गणना गर्ने।

३. **स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी PNC सेवाको गुणस्तर, पूर्वाधार, उपकरण र परामर्श कक्षको व्यवस्थापन हेर्ने।

४. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, PNC सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र कम्तीमा ४ पटक जाँच गराएका र नगराएका दुवै प्रकारका सुत्केरी महिला तथा उनीहरूका परिवारका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी सेवाको गुणस्तर, महत्त्वबारेको ज्ञान र चुनौतीहरू बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले PNC सेवाका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा सुत्केरी महिलाले कम्तीमा ४ पटक उत्तर प्रसूति जाँच गरेको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले सुत्केरी महिलाले कम्तीमा ४ पटक उत्तर प्रसूति जाँच गरेको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सुधारमा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ३

गर्भवती महिलाले गर्भ अवधिभर १८० चक्की आइरन फोलिक एसिड (IFA) चक्की खाएको प्रतिशत यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र प्रत्यक्ष पोषण सूचक हो। आइरन र फोलिक एसिडको कमी (रक्तअल्पता/एनिमिया) गर्भावस्थामा सामान्य समस्या हो र यसले आमा तथा शिशु दुवैको स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पार्न सक्छ। १८० चक्की IFA चक्कीको नियमित सेवनले गर्भावस्थामा हुने रक्तअल्पतालाई रोक्न वा कम गर्न, मातृ मृत्युदर घटाउन, र स्वस्थ शिशुको जन्म सुनिश्चित गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

नेपालको राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति तथा प्रोटोकलले गर्भवती महिलालाई गर्भावस्थाको चौथो महिनादेखि सुत्केरी भएको ४५ दिनसम्म (कम्तीमा १८० दिन) हरेक दिन एक चक्की आइरन फोलिक एसिड चक्की सेवन गर्नुपर्ने सिफारिस गरेको छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ १८० चक्की IFA सेवन गर्ने गर्भवती महिलाको प्रतिशत

- **सूचक:** कुल गर्भवती महिलामध्ये कम्तीमा ८०—९०% ले गर्भ अवधिभर १८० चक्की IFA सेवन गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - ANC रजिस्टर तथा IFA वितरण अभिलेख समीक्षा गर्ने।

- ANC कार्डमा IFA वितरणको मिति र सङ्ख्या पुष्टि गर्ने ।
- FCHV को फलोअप अभिलेख (घरदैलो/समूह) समीक्षा गर्ने ।
- १८० चक्री सेवन गरेका र कुल गर्भवती सङ्ख्याका आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने ।

१.२ IFA चक्रीको उपलब्धता तथा वितरण

- सूचक: स्वास्थ्य संस्थामा पर्याप्त IFA स्टक उपलब्ध र वितरण प्रणाली नियमित हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - IFA स्टक रजिस्टर तथा आपूर्ति व्यवस्थापन समीक्षा गर्ने ।
  - स्टक अभाव (stock-out) सम्बन्धी अवस्था बुझ्न स्वास्थ्यकर्मीसँग अन्तर्वार्ता गर्ने ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ गर्भवती महिला र परिवारको ज्ञान तथा चेतना

- सूचक: गर्भवती महिला तथा परिवारलाई IFA चक्रीको महत्त्व, सेवन विधि र निरन्तरताबारे पर्याप्त ज्ञान भएको हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - गर्भवती महिला तथा परिवारसँग अन्तर्वार्ता गर्ने ।
  - पोषण/स्वास्थ्य शिक्षा कार्यक्रमका अभिलेख समीक्षा गर्ने ।

२.२ परामर्शको गुणस्तर र निरन्तरता

- सूचक: स्वास्थ्यकर्मी तथा FCHV ले IFA वितरणसँगै प्रभावकारी परामर्श र नियमित फलोअप गरेको हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - परामर्श प्रक्रिया अवलोकन गर्ने (यदि सम्भव भए) ।
  - FCHV को घरदैलो भ्रमण अभिलेख समीक्षा गर्ने ।

२.३ साइड इफेक्ट व्यवस्थापन

- सूचक: IFA सेवनका साइड इफेक्टबारे जानकारी र व्यवस्थापन सम्बन्धी परामर्श प्रदान गरिएको हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - गर्भवती महिलासँग अन्तर्वार्ता गरी जानकारी तथा व्यवस्थापनबारे बुझ्ने ।

२.४ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- सूचक: स्थानीय तहले IFA कार्यक्रमका लागि बजेट, आपूर्ति, जनशक्ति र नियमित अनुगमन सुनिश्चित गरेको हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य शाखाको योजना, बजेट तथा अनुगमन प्रतिवेदन समीक्षा गर्ने ।

- सम्बन्धित समिति बैठक माइन्युटमा IFA सम्बन्धी निर्णय/छलफल भएको सुनिश्चित गर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. गर्भवती दर्ता किताब र IFA वितरण अभिलेख सङ्कलन: स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका गर्भवती दर्ता किताब (ANC Register), IFA वितरण रजिस्टर, र FCHV को मासिक रिपोर्टहरूको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने।
२. तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना: अभिलेखबाट कुल गर्भवती महिलाको सङ्ख्या र १८० चक्री वा सोभन्दा बढी IFA चक्री सेवन गरेका महिलाको सङ्ख्या सङ्कलन गरी प्रतिशत गणना गर्ने।
३. स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी IFA को स्टक व्यवस्थापन, वितरण प्रणाली, र परामर्श कक्षको अवस्था हेर्ने।
४. सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता: स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, ANC सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र गर्भवती महिला तथा उनीहरूका परिवारका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी IFA सेवनको अवस्था, महत्त्वबारेको ज्ञान, साइड इफेक्ट व्यवस्थापन, र प्राप्त परामर्शको गुणस्तरबारे बुझ्ने।
५. अभिलेखको समीक्षा: स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले IFA कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।
६. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा गर्भवती महिलाले गर्भ अवधिभर १८० चक्री आइरन फोलिक एसिड चक्री खाएको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले गर्भवती महिलाले गर्भ अवधिभर १८० चक्री आइरन फोलिक एसिड चक्री खाएको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले गर्भवती महिलामा रक्तअल्पता रोकथाम गर्न र मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सुधारमा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ४

स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराएका महिलाहरूको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण मातृ तथा नवजात शिशु स्वास्थ्य सूचक हो। स्वास्थ्य संस्थामा दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको निगरानीमा सुत्केरी गराउँदा आमा र शिशु दुवैका लागि सुरक्षित प्रसूति सेवा सुनिश्चित हुन्छ, जसले मातृ तथा नवजात शिशु मृत्युदर घटाउन, जटिलताहरू समयमै पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्न, र शिशुको पोषण अवस्थामा सकारात्मक प्रभाव पार्न मद्दत गर्छ।

स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराउने दर बढाउनु नेपाल सरकारको एक प्रमुख स्वास्थ्य प्राथमिकता हो।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराउने महिलाको प्रतिशत

- सूचक: कुल सुत्केरी महिलामध्ये कम्तीमा ९०—१००% ले स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य संस्थाका Delivery Register तथा मासिक रिपोर्ट समीक्षा गर्ने।
  - स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी भएका र कुल सुत्केरी सङ्ख्या (FCHV रिपोर्ट, जन्मदर्ता) का आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।
  - अभिलेखमा सुत्केरी मिति, स्थान र स्वास्थ्यकर्मीको विवरण सुनिश्चित गर्ने।

१.२ सेवा केन्द्रको क्षमता र पहुँच

- सूचक: स्वास्थ्य संस्थामा सुरक्षित प्रसूति सेवाका लागि आवश्यक पूर्वाधार, उपकरण र दक्ष जनशक्ति उपलब्ध हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी पूर्वाधार तथा उपकरणको अवस्था मूल्याङ्कन गर्ने।
  - जनशक्तिको योग्यता तथा तालिम अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ प्रसूति सेवाको गुणस्तर तथा जटिलता व्यवस्थापन

- सूचक: प्रसूति सेवा राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार गुणस्तरीय तथा जटिलता व्यवस्थापन/रेफरल प्रणाली प्रभावकारी हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - Delivery Register मा जटिलता र रेफरल विवरण समीक्षा गर्ने।
  - स्वास्थ्यकर्मी तथा सुत्केरी महिलासँग अन्तर्वार्ता गर्ने।

२.२ गर्भवती महिला र परिवारको चेतना

- सूचक: स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराउनुको महत्त्वबारे पर्याप्त ज्ञान भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - गर्भवती महिला तथा परिवारसँग अन्तर्वार्ता गर्ने।
  - स्वास्थ्य सचेतना कार्यक्रमका अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२.३ सेवा पहुँच तथा यातायात सुविधा

- सूचक: स्वास्थ्य संस्थासम्म सहज पहुँच तथा आपतकालीन यातायात (जस्तै: एम्बुलेन्स) उपलब्ध हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - एम्बुलेन्स सेवा तथा यातायात अभिलेख समीक्षा गर्ने।
  - सेवाग्राही तथा FCHV सँग अन्तर्वार्ता गर्ने।

२.४ स्थानीय तहको सहयोग तथा अनुगमन

- **सूचक:** स्थानीय तहले सुरक्षित प्रसूति प्रवर्द्धनका लागि बजेट, जनशक्ति, प्रोत्साहन र नियमित अनुगमन सुनिश्चित गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - स्वास्थ्य शाखाको योजना, बजेट तथा अनुगमन प्रतिवेदन समीक्षा गर्ने।
  - सम्बन्धित समिति माइन्युट तथा प्रोत्साहन कार्यक्रम अभिलेख (लाभग्राही सूची) हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **प्रसूति दर्ता किताब सङ्कलन:** स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका प्रसूति दर्ता किताब (Delivery Register) को सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने। FCHV को मासिक रिपोर्टमा रहेको सुत्केरीको लगत (स्वास्थ्य संस्था र घरमा सुत्केरी भएका दुवै) पनि यसमा समावेश गर्ने।
२. **तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना:** अभिलेखबाट स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी भएका महिलाहरूको सङ्ख्या र कुल सुत्केरी भएका महिलाको सङ्ख्या सङ्कलन गरी प्रतिशत गणना गर्ने।
३. **स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी प्रसूति सेवाको गुणस्तर, पूर्वाधार, उपकरण र जनशक्तिको उपलब्धता हेर्ने।
४. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, प्रसूति सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र सुत्केरी महिला तथा उनीहरूका परिवारका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी सेवाको गुणस्तर, महत्त्वबारेको ज्ञान, र प्रोत्साहन कार्यक्रमको प्रभावकारिताबारे बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले सुरक्षित प्रसूति सेवाका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराएका महिलाहरूको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी गराएका महिलाहरूको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले सुरक्षित प्रसूति सेवामा सुधार गरी मातृ तथा नवजात शिशु मृत्युदर घटाउन र समग्र पोषण अवस्थामा सकारात्मक प्रभाव पार्न गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ५

स्वास्थ्य संस्थामा जन्म भएका बालबालिका मध्ये जन्मेको १ घण्टाभित्र स्तनपान सुरुवात गर्ने शिशुको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र आधारभूत पोषण सूचक हो। शिशु जन्मिएको पहिलो घण्टाभित्र स्तनपान सुरु गराउनुलाई सुनौलो घण्टाभित्रको स्तनपान (Early Initiation of Breastfeeding within One Hour) भनिन्छ। यसले नवजात शिशुलाई आमाको पहिलो दूध (कोलोस्ट्रम) प्राप्त गर्न, रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता बढाउन, हाइपोथर्मियाबाट बचाउन, र शिशुको पोषण अवस्थामा दीर्घकालीन सकारात्मक प्रभाव पार्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

यो विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) र युनिसेफ (UNICEF) द्वारा सिफारिस गरिएको एक प्रमुख जनस्वास्थ्य अभ्यास हो।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ १ घण्टाभित्र स्तनपान सुरु गर्ने शिशुको प्रतिशत

- **सूचक:** स्वास्थ्य संस्थामा जन्मेका शिशुमध्ये कम्तीमा ८०–९०% ले १ घण्टाभित्र स्तनपान सुरु गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - Delivery Register/नवजात दर्ता किताब समीक्षा गर्ने।
  - जन्म समय र स्तनपान सुरु समयका आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।
  - HMIS (मासिक/त्रैमासिक) रिपोर्टलाई सहायक प्रमाणको रूपमा प्रयोग गर्ने।

१.२ २४ घण्टे आमा-शिशु सम्पर्क (KMC/Rooming-in)

- **सूचक:** स्वास्थ्य संस्थामा आमा र शिशुलाई कम्तीमा २४ घण्टा सँगै राख्ने व्यवस्था भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी सुत्केरी वार्डमा आमा-शिशु सँगै राख्ने व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ स्वास्थ्यकर्मीको ज्ञान र व्यवहार

- सूचक: स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई प्रारम्भिक स्तनपानबारे पर्याप्त ज्ञान र सीप भएको र शिशु जन्मिएलगत्तै Skin-to-Skin सम्पर्क गराई स्तनपान सुरु गराउन सक्रिय सहयोग गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्यकर्मीसँग अन्तर्वार्ता गर्ने।
  - प्रत्यक्ष अवलोकन (delivery session) गर्ने (सम्भव भए)।
  - सम्बन्धित तालिमको अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२.२ आमाको ज्ञान र सचेतना

- सूचक: गर्भवती तथा सुत्केरी आमालाई प्रारम्भिक स्तनपानको महत्त्व र विधिबारे पूर्व जानकारी भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - सुत्केरी आमासँग अन्तर्वार्ता गर्ने।
  - ANC परामर्श तथा स्तनपान शिक्षा कार्यक्रमका अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२.३ स्तनपानमैत्री वातावरण

- सूचक: स्वास्थ्य संस्थामा स्तनपान कक्ष तथा आवश्यक सूचना सामग्रीसहित स्तनपानमैत्री वातावरण भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्तनपान कक्ष र व्यवस्थापनको स्थलगत अवलोकन गर्ने।
  - सूचना सामग्री (पोस्टर आदि) उपलब्धता जाँच गर्ने।

२.४ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- सूचक: स्थानीय तहले स्तनपान प्रवर्द्धनका लागि नीतिगत, प्राविधिक र आर्थिक सहयोग तथा नियमित अनुगमन गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य शाखाको योजना, बजेट तथा कार्यक्रम समीक्षा गर्ने।
  - सम्बन्धित समिति माइन्टमा छलफल/निर्णय हेर्ने।
  - अनुगमन प्रतिवेदनमा स्तनपान सम्बन्धी विवरण जाँच गर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. प्रसूति दर्ता किताब सङ्कलन: स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका प्रसूति दर्ता किताब (Delivery Register) को सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने।

२. तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना: दर्ता किताबबाट शिशु जन्मिएको समय र स्तनपान सुरुवात गराएको समय को तथ्याङ्क सङ्कलन गरी १ घण्टाभित्र स्तनपान सुरु गरेका शिशुहरूको सङ्ख्या र कुल स्वास्थ्य संस्थामा जन्म भएका शिशुहरूको सङ्ख्याका आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।

३. **स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी प्रसूति कक्ष, सुत्केरी वार्डमा आमा-शिशु सम्पर्कको व्यवस्था, स्तनपान कक्ष, र स्तनपानसम्बन्धी जानकारीमूलक सामग्रीको उपलब्धता हेर्ने।

४. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, प्रसूति सेवामा संलग्न स्वास्थ्यकर्मी, र सुत्केरी आमाहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी प्रारम्भिक स्तनपान गराउने प्रक्रिया, प्राप्त सहयोग, र यसको महत्त्वबारे बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले स्तनपान प्रवर्द्धनका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा स्वास्थ्य संस्थामा जन्म भएका बालबालिका मध्ये जन्मेको १ घण्टाभित्र स्तनपान सुरुवात गर्ने शिशुको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले स्वास्थ्य संस्थामा जन्म भएका बालबालिका मध्ये जन्मेको १ घण्टाभित्र स्तनपान सुरुवात गर्ने शिशुको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले नवजात शिशुको पोषण सुरक्षा र समग्र स्वास्थ्य सुधारमा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ६

६ देखि ५९ महिनाका बालबालिकाले वर्षमा दुई पटक भिटामिन ए क्याप्सुल पाएको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र जीवनरक्षक पोषण सूचक हो। भिटामिन ए को कमीले बालबालिकामा रतन्धो (रातमा नदेख्ने), आँखाको गम्भीर रोग, र रोग प्रतिरोधात्मक क्षमतामा हास ल्याई विभिन्न रोग संक्रमण तथा मृत्युको जोखिम बढाउँछ। वर्षमा दुई पटक भिटामिन ए क्याप्सुलको नियमित वितरणले यी समस्याहरूलाई न्यूनीकरण गर्न ठूलो भूमिका खेल्छ।

नेपालमा हरेक वर्ष वैशाख-जेठ र कार्तिक-मङ्सिर महिनामा राष्ट्रिय भिटामिन ए कार्यक्रम सञ्चालन गरिन्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

---

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ वर्षमा दुई पटक भिटामिन ए क्याप्सुल पाउने बालबालिकाको प्रतिशत

- **सूचक:** ६ देखि ५९ महिना उमेर समूहका कुल बालबालिकामध्ये कम्तीमा ९०–१००% (वा राष्ट्रिय लक्ष्यअनुसार) ले वर्षमा दुई पटक भिटामिन ए क्याप्सुल प्राप्त गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - स्वास्थ्य संस्था र वडा कार्यालयका भिटामिन ए वितरण रजिस्टर तथा रिपोर्टिङ फारम (जस्तै: फारम नं. ९) समीक्षा गर्ने।
  - वितरण अभिलेखमा बालबालिकाको नाम, उमेर र वितरण मिति जाँच गर्ने।

- स्वास्थ्य शाखाबाट लक्षित बालबालिकाको अनुमानित संख्या संकलन गरी प्रतिशत गणना गर्ने।
- कार्यक्रम माइक्रोप्लान उपलब्ध भए त्यसको समीक्षा गर्ने।

१.२ कार्यक्रमको पहुँच (Coverage & Accessibility)

- सूचक: भिटामिन ए वितरण कार्यक्रम दुर्गम तथा सीमान्तकृत समुदायसम्म प्रभावकारी रूपमा पुगेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - वितरण केन्द्रहरूको नक्साङ्कन (mapping) गर्ने।
  - महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV) तथा समुदायका अगुवासँग अन्तर्वार्ता गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ कार्यक्रमको पूर्व तयारी र समन्वय

- सूचक: भिटामिन ए कार्यक्रम सञ्चालन अघि पर्याप्त पूर्व तयारी तथा स्वास्थ्य, वडा कार्यालय, विद्यालय र FCHV सञ्जालबीच प्रभावकारी समन्वय भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: पूर्व तयारी बैठकका माइन्युट, सूचना तथा अभिमुखीकरण अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२.२ सेवा प्रदायकको क्षमता र परामर्श

- सूचक: स्वास्थ्यकर्मी र FCHV लाई भिटामिन ए सम्बन्धी तालिम प्राप्त भएको र उनीहरूले अभिभावकलाई गुणस्तरीय परामर्श प्रदान गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - तालिम अभिलेख समीक्षा गर्ने।
  - अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता गर्ने।
  - वितरण केन्द्रको स्थलगत अवलोकन गर्ने (सम्भव भए)।

२.३ भिटामिन ए क्याप्सुलको सुरक्षित भण्डारण र वितरण

- सूचक: क्याप्सुलको सुरक्षित भण्डारण र मापदण्डअनुसार वितरण व्यवस्थापन भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - भण्डारण अवस्था स्थलगत अवलोकन गर्ने।
  - स्टक रजिस्टर समीक्षा गर्ने।

२.४ अभिभावकको ज्ञान र चेतना

- सूचक: अभिभावकहरूलाई भिटामिन ए क्याप्सुलको महत्त्व, डोज र सेवन तालिकाबारे पर्याप्त जानकारी भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गर्ने।

२.५ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- सूचक: स्थानीय तहले भिटामिन ए कार्यक्रमका लागि बजेट, जनशक्ति परिचालन र नियमित अनुगमन गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य शाखाको वार्षिक योजना, बजेट र अनुगमन प्रतिवेदन समीक्षा गर्ने।
  - पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठक माइन्युटमा कार्यक्रम सम्बन्धी छलफल/निर्णय जाँच गर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. लक्षित बालबालिका र वितरण अभिलेख सङ्कलन: स्थानीय तहमा रहेका ६ देखि ५९ महिना उमेर समूहका कुल लक्षित बालबालिकाको अनुमानित सङ्ख्या र प्रत्येक चक्रको भिटामिन ए वितरण रिपोर्टिङ फारम (९ नम्बर फारम) तथा वितरण रजिस्टर को सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने। FCHV को मासिक रिपोर्ट पनि हेर्ने।

२. तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना: दुवै चक्र (प्रथम र द्वितीय) को वितरण अभिलेखका आधारमा भिटामिन ए क्याप्सुल प्राप्त गर्ने बालबालिकाको सङ्ख्या र कुल लक्षित बालबालिकाको सङ्ख्याका आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।

३. वितरण केन्द्रको स्थलगत अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही वितरण केन्द्रहरू (स्वास्थ्य संस्था, सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ वा FCHV को घरदैलो) को स्थलगत अवलोकन गरी वितरण प्रक्रिया, भण्डारण, र परामर्शको अवस्था हेर्ने।

४. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र बालबालिकाका अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी भिटामिन ए क्याप्सुल प्राप्त गरेको/नगरेको, यसको महत्त्वबारेको ज्ञान, र कार्यक्रमको पहुँचबारे बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** FCHV तथा स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले भिटामिन ए कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा ६ देखि ५९ महिनाका बालबालिकाले वर्षमा दुई पटक भिटामिन ए क्याप्सुल पाएको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले ६ देखि ५९ महिनाका बालबालिकाले वर्षमा दुई पटक भिटामिन ए क्याप्सुल पाएको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले बालबालिकाको पोषण सुरक्षा र समग्र स्वास्थ्य सुधारमा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ७

२ देखि ५९ महिनाका बालबालिकाहरूले वर्षमा दुई पटक जुकाको औषधी (Albendazole) पाएको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण जनस्वास्थ्य र पोषण सूचक हो। जुकाको संक्रमणले बालबालिकाको पोषण स्थिति, शारीरिक वृद्धि र मानसिक विकासमा नकारात्मक असर पार्छ।

जुकाले शरीरबाट पोषक तत्वहरू सोसिदिने हुनाले बालबालिकामा रक्तअल्पता र कुपोषणको जोखिम बढाउँछ। वर्षमा दुई पटक जुकाको औषधी खुवाउँदा बालबालिकाको शरीरमा पोषक तत्वहरूको राम्रो अवशोषण भई समग्र स्वास्थ्य र पोषण स्थितिमा सुधार आउँछ।

नेपालमा राष्ट्रिय जुका निवारण कार्यक्रमअन्तर्गत ६ देखि ५९ महिनाका बालबालिकालाई वर्षमा दुई पटक (भिटामिन ए कार्यक्रमसँगै) जुकाको औषधी खुवाइन्छ। तपाईंले २ देखि ५९ महिना भन्नुभएकोले यहाँ ६ देखि ५९ महिनालाई आधार मानिएको छ, जुन राष्ट्रिय मापदण्ड हो। यदि तपाईंको स्थानीय तहमा २ देखि ५ महिनाका लागि छुट्टै प्रावधान छ भने सोहीअनुसारको प्रमाण आवश्यक पर्छ, तर सामान्यतया ६ महिनाभन्दा मुनिका बालबालिकालाई जुकाको औषधि दिइँदैन।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ वर्षमा दुई पटक जुकाको औषधी पाउने बालबालिकाको प्रतिशत

- **सूचक:** ६ देखि ५९ महिना उमेर समूहका कुल बालबालिकामध्ये कम्तीमा ९०–१००% (वा राष्ट्रिय लक्ष्यअनुसार) ले वर्षमा दुई पटक जुकाको औषधी (Albendazole) प्राप्त गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - स्वास्थ्य संस्था र वडा कार्यालयका जुकाको औषधी वितरण रजिस्टर तथा रिपोर्टिङ फारम (जस्तै: फारम नं. ९) समीक्षा गर्ने।
  - वितरण अभिलेखमा बालबालिकाको नाम, उमेर र वितरण मिति जाँच गर्ने।

- स्वास्थ्य शाखाबाट लक्षित बालबालिकाको अनुमानित संख्या संकलन गरी प्रतिशत गणना गर्ने।
- कार्यक्रम माइक्रोप्लान उपलब्ध भए त्यसको समीक्षा गर्ने।

१.२ कार्यक्रमको पहुँच (Coverage & Accessibility)

- सूचक: जुकाको औषधी वितरण कार्यक्रम दुर्गम तथा सीमान्तकृत समुदायसम्म प्रभावकारी रूपमा पुगेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - वितरण केन्द्रहरूको नक्साङ्कन (mapping) गर्ने।
  - महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV) तथा समुदायका अगुवासँग अन्तर्वार्ता गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ कार्यक्रमको पूर्व तयारी र समन्वय

- सूचक: जुकाको औषधी वितरण कार्यक्रम अघि पर्याप्त पूर्व तयारी तथा स्वास्थ्य, वडा कार्यालय, विद्यालय र FCHV सञ्जालबीच प्रभावकारी समन्वय भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: पूर्व तयारी बैठकका माइन्युट, सूचना तथा अभिमुखीकरण अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२.२ सेवा प्रदायकको क्षमता र परामर्श

- सूचक: स्वास्थ्यकर्मी र FCHV लाई जुकाको औषधी सम्बन्धी तालिम प्राप्त भएको र उनीहरूले अभिभावकलाई गुणस्तरीय परामर्श (डोज, विधि, पोषण तथा सरसफाइ) प्रदान गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - तालिम अभिलेख समीक्षा गर्ने।
  - अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता गर्ने।
  - वितरण केन्द्रको स्थलगत अवलोकन गर्ने (सम्भव भए)।

२.३ जुकाको औषधीको सुरक्षित भण्डारण र वितरण

- सूचक: औषधीको मापदण्डअनुसार सुरक्षित भण्डारण र व्यवस्थापन गरिएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - भण्डारण अवस्था स्थलगत अवलोकन गर्ने।
  - स्टक रजिस्टर समीक्षा गर्ने।

२.४ अभिभावकको ज्ञान र चेतना

- सूचक: अभिभावकलाई जुकाको औषधीको महत्त्व, डोज, सेवन तालिका तथा सरसफाइ अभ्यास (हात धुने, शौचालय प्रयोग, सुरक्षित पानी) बारे पर्याप्त जानकारी भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गर्ने।

२.५ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- सूचक: स्थानीय तहले जुका निवारण कार्यक्रमका लागि बजेट, जनशक्ति परिचालन र नियमित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य शाखाको वार्षिक योजना, बजेट र अनुगमन प्रतिवेदन समीक्षा गर्ने।
  - पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठक माइन्युटमा कार्यक्रम सम्बन्धी छलफल/निर्णय जाँच गर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. लक्षित बालबालिका र वितरण अभिलेख सङ्कलन: स्थानीय तहमा रहेका ६ देखि ५९ महिना उमेर समूहका कुल लक्षित बालबालिकाको अनुमानित सङ्ख्या र प्रत्येक चक्रको जुकाको औषधी वितरण रिपोर्टिङ फारम (९ नम्बर फारम) तथा वितरण रजिस्टर को सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने। FCHV को मासिक रिपोर्ट पनि हेर्ने।

२. तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना: दुवै चक्र (प्रथम र द्वितीय) को वितरण अभिलेखका आधारमा जुकाको औषधी प्राप्त गर्ने बालबालिकाको सङ्ख्या र कुल लक्षित बालबालिकाको सङ्ख्याका आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।

३. वितरण केन्द्रको स्थलगत अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही वितरण केन्द्रहरू (स्वास्थ्य संस्था, सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ वा FCHV को घरदैलो) को स्थलगत अवलोकन गरी वितरण प्रक्रिया, भण्डारण, र परामर्शको अवस्था हेर्ने।

४. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र बालबालिकाका अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी जुकाको औषधी प्राप्त गरेको/नगरेको, यसको महत्त्वबारेको ज्ञान, र कार्यक्रमको पहुँचबारे बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** FCHV तथा स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले जुका निवारण कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा २ देखि ५९ महिनाका बालबालिकाले वर्षमा दुई पटक जुकाको औषधी पाएको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले २ देखि ५९ महिनाका बालबालिकाले वर्षमा दुई पटक जुकाको औषधी पाएको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले बालबालिकाको स्वास्थ्य र पोषण सुरक्षामा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ८

२४ महिनासम्मका बालबालिकाले नियमित वृद्धि अनुगमन (Growth Monitoring and Promotion - GMP) गरेको औसत पटक

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र सक्रिय पोषण सूचक हो। नियमित वृद्धि अनुगमनले बालबालिकाको उमेरअनुसारको शारीरिक वृद्धि (तौल, उचाइ) को निगरानी गर्न, कुपोषणको प्रारम्भिक पहिचान गर्न, र अभिभावकलाई सही पोषणसम्बन्धी परामर्श प्रदान गर्न मद्दत गर्छ।

नेपालमा शिशु जन्मेदेखि २ वर्ष (२४ महिना) सम्म नियमित रूपमा (मासिक वा तोकिएको अन्तरालमा) स्वास्थ्य संस्था वा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाईमा वृद्धि अनुगमन गराउने राष्ट्रिय नीति रहेको छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ २४ महिनासम्मका बालबालिकाको वृद्धि अनुगमनको औसत पटक

- **सूचक:** ०—२४ महिना उमेर समूहका बालबालिकाले राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार (कम्तीमा ६—८ पटक वा मासिक रूपमा) नियमित वृद्धि अनुगमन गराएको औसत पटक हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - बाल स्वास्थ्य कार्ड (Child Health Card) र Growth Monitoring Register समीक्षा गर्ने।
  - प्रत्येक बालबालिकाले गरेको अनुगमनको कुल पटक संकलन गरी औसत गणना गर्ने।
  - स्वास्थ्य संस्थाका मासिक/त्रैमासिक रिपोर्टिङ फारमहरू समीक्षा गर्ने।

१.२ वृद्धि अनुगमन कभरेज

- **सूचक:** लक्ष्यत ०—२४ महिना उमेर समूहका कम्तीमा ८०—९०% (वा स्थानीय लक्ष्यअनुसार) बालबालिकाले कम्तीमा एक पटक वृद्धि अनुगमन गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**

- बाल स्वास्थ्य कार्ड वितरण र प्रयोगको अवस्था जाँच गर्ने ।
- FCHV को मासिक रिपोर्ट समीक्षा गर्ने ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ वृद्धि अनुगमन सेवाको गुणस्तर

- **सूचक:** बालबालिकाको तौल/उचाइ सही तरिकाले नापिएको, वृद्धि चार्टमा सही प्लट गरिएको, कुपोषण पहिचान गरी आवश्यक परामर्श वा रेफरल गरिएको हुनुपर्ने ।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - स्थलगत अवलोकन गरी नाप्ने प्रक्रिया र Growth Chart प्रयोग हेर्ने ।
  - बाल स्वास्थ्य कार्ड नमूना समीक्षा गर्ने ।
  - स्वास्थ्यकर्मी र FCHV सँग अन्तर्वार्ता गर्ने ।

२.२ परामर्शको गुणस्तर

- **सूचक:** वृद्धि अनुगमनपछि अभिभावकलाई बालबालिकाको अवस्था, पोषण (स्तनपान, पूरक आहार), सरसफाइ र स्वास्थ्यबारे प्रभावकारी परामर्श प्रदान गरिएको हुनुपर्ने ।
- **प्रमाणीकरण विधि:** अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता गरी परामर्शको गुणस्तर बुझ्ने ।

२.३ अभिभावकको ज्ञान र चेतना

- सूचक: अभिभावकलाई वृद्धि अनुगमनको महत्त्व, कुपोषण पहिचान र स्वस्थ वृद्धि सम्बन्धी जानकारी भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता गर्ने र पोषण शिक्षा कार्यक्रमका अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२.४ स्वास्थ्यकर्मी र FCHV को क्षमता

- सूचक: स्वास्थ्यकर्मी र FCHV लाई वृद्धि अनुगमन, कुपोषण पहिचान र पोषण परामर्श सम्बन्धी तालिम प्राप्त भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: तालिम अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२.५ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- सूचक: स्थानीय तहले वृद्धि अनुगमनका लागि बजेट, उपकरण (तौल मेसिन, वृद्धि चार्ट), जनशक्ति परिचालन र नियमित अनुगमन गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य शाखाको वार्षिक योजना, बजेट र अनुगमन प्रतिवेदन समीक्षा गर्ने।
  - पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठक माइन्युटमा छलफल/निर्णय जाँच गर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. बाल स्वास्थ्य कार्ड/दर्ता किताब सङ्कलन: स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका बाल स्वास्थ्य कार्ड वा वृद्धि अनुगमन दर्ता किताबको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने। FCHV को मासिक रिपोर्टमा रहेको वृद्धि अनुगमनको लगत पनि यसमा समावेश गर्ने।
२. तथ्याङ्क सङ्कलन र औसत गणना: प्रत्येक बालबालिकाले २ वर्षको उमेरभित्र (० देखि २४ महिना) वृद्धि अनुगमन गराएको कुल पटकको सङ्ख्या सङ्कलन गरी औसत पटक गणना गर्ने।
३. स्वास्थ्य संस्था/वृद्धि अनुगमन केन्द्रको स्थलगत अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्था वा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाईको स्थलगत अवलोकन गरी वृद्धि अनुगमन प्रक्रिया, उपकरणको उपलब्धता, र परामर्शको अवस्था हेर्ने।
४. सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता: स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, वृद्धि अनुगमन सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र बालबालिकाका अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी वृद्धि अनुगमनको महत्त्व, प्राप्त सेवाको गुणस्तर, र यससम्बन्धी ज्ञानबारे बुझ्ने।
५. अभिलेखको समीक्षा: स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले वृद्धि अनुगमन कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।
६. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा २४ महिनासम्मका बालबालिकाले नियमित वृद्धि अनुगमन गरेको औसत पटक सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।
७. सार्वजनिक घोषणा: सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले २४ महिनासम्मका बालबालिकाले नियमित वृद्धि अनुगमन गरेको औसत पटक लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले बालबालिकाको नियमित वृद्धि अनुगमन मार्फत कुपोषण पहिचान र रोकथाममा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ९

वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये जन्मेदेखि ६ महिनासम्म पूर्ण स्तनपान (Exclusive Breastfeeding - EBF) गराएको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र शिशु पोषणको आधारभूत सूचक हो। शिशु जन्मेदेखि ६ महिनासम्म पूर्ण स्तनपान गराउनु भनेको शिशुलाई आमाको दूधबाहेक पानीसमेत केही नखुवाई (औषधिबाहेक) स्तनपान गराउनु हो। यसले शिशुको शारीरिक र मानसिक विकासमा ठूलो टेवा पुऱ्याउनुका साथै विभिन्न संक्रमण र कुपोषणबाट बचाउँछ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) र नेपाल सरकार दुवैले शिशुलाई जन्मेदेखि ६ महिनासम्म पूर्ण स्तनपान गराउन सिफारिस गर्छन्।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ जन्मेदेखि ६ महिनासम्म पूर्ण स्तनपान गर्ने शिशुको प्रतिशत

- **सूचक:** वृद्धि अनुगमनमा दर्ता भएका ०–५ महिना उमेर समूहका शिशुमध्ये कम्तीमा ७०–८०% (वा राष्ट्रिय लक्ष्यअनुसार) ले पूर्ण स्तनपान गरिरहेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**

- बाल स्वास्थ्य कार्ड (Child Health Card) र Growth Monitoring Register समीक्षा गर्ने ।
- IFA/VAC वितरण अभिलेखमा पोषण/स्तनपान परामर्शको विवरण जाँच गर्ने ।
- FCHV को मासिक रिपोर्ट समीक्षा गर्ने ।
- दर्ता भएका शिशु र पूर्ण स्तनपान गरिरहेका शिशुको तथ्याङ्कबाट प्रतिशत गणना गर्ने ।

१.२ मासिक रिपोर्टिङ प्रणालीमा समावेश

- सूचक: स्वास्थ्य संस्थाहरूको मासिक पोषण रिपोर्टमा पूर्ण स्तनपान सम्बन्धी सूचक समावेश भई नियमित रूपमा रिपोर्टिङ भएको हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि: मासिक रिपोर्टिङ फारम (जस्तै: फारम नं. ९) तथा रिपोर्टिङ प्रणाली समीक्षा गर्ने ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ स्वास्थ्यकर्मी र FCHV को ज्ञान र परामर्श सीप

- सूचक: स्वास्थ्यकर्मी र FCHV लाई पूर्ण स्तनपानको महत्त्व, सही विधि (positioning, attachment) र चुनौती समाधानबारे पर्याप्त ज्ञान र परामर्श सीप भएको हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि:

- स्वास्थ्यकर्मी र FCHV सँग अन्तर्वार्ता गर्ने ।
- IYCF लगायत स्तनपानसम्बन्धी तालिम अभिलेख समीक्षा गर्ने ।
- परामर्श सत्रको स्थलगत अवलोकन गर्ने (सम्भव भए) ।

२.२ आमा र परिवारको ज्ञान र चेतना

- सूचक: आमा तथा परिवारका सदस्यहरूलाई पूर्ण स्तनपानको महत्त्व, विधि र फाइदाबारे पर्याप्त ज्ञान भएको हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - सुत्केरी आमा र परिवारसँग अन्तर्वार्ता गर्ने ।
  - ANC/PNC परामर्श तथा स्तनपान शिक्षा कार्यक्रमका अभिलेख समीक्षा गर्ने ।

२.३ स्तनपानमैत्री वातावरण

- सूचक: स्वास्थ्य संस्था र समुदायमा स्तनपानका लागि सहज र सुरक्षित वातावरण (स्तनपान कक्ष, सूचना सामग्री) उपलब्ध भएको हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्तनपान कक्षको स्थलगत अवलोकन गर्ने ।
  - पोस्टर/सूचना सामग्रीको उपलब्धता जाँच गर्ने ।

२.४ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- सूचक: स्थानीय तहले स्तनपान प्रवर्द्धनका लागि नीति, बजेट, जनशक्ति र नियमित अनुगमन तथा ब्रेस्टफिडिङ च्याम्पियन/आमा समूह परिचालन गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य शाखाको वार्षिक योजना र बजेट समीक्षा गर्ने।
  - पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठक माइन्युट जाँच गर्ने।
  - अनुगमन प्रतिवेदनमा स्तनपान सम्बन्धी गतिविधि र दर हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. बाल स्वास्थ्य कार्ड/दर्ता किताब सङ्कलन: स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका बाल स्वास्थ्य कार्ड वा वृद्धि अनुगमन दर्ता किताबको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने। FCHV को मासिक रिपोर्टमा रहेको पूर्ण स्तनपानको लगत पनि यसमा समावेश गर्ने।

२. तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना: अभिलेखबाट ० देखि ५ महिना उमेर समूहका कुल बालबालिकाको सङ्ख्या र तीमध्ये पूर्ण स्तनपान गरिरहेका शिशुहरूको सङ्ख्याका आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।

३. स्वास्थ्य संस्था/वृद्धि अनुगमन केन्द्रको स्थलगत अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्था वा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाईको स्थलगत अवलोकन गरी पूर्ण स्तनपानसम्बन्धी परामर्श दिने तरिका र स्तनपानमैत्री वातावरण हेर्ने।

४. सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता: स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, वृद्धि अनुगमन तथा IYCF परामर्शमा संलग्न स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र ० देखि ५ महिनाका शिशुका

आमा तथा परिवारका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी पूर्ण स्तनपानको अभ्यास, महत्त्वबारेको ज्ञान, र प्राप्त सहयोगबारे बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** स्वास्थ्यकर्मी र FCHV को तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले पूर्ण स्तनपान प्रवर्द्धन कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये जन्मेदेखि ६ महिनासम्म पूर्ण स्तनपान गराएको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये जन्मेदेखि ६ महिनासम्म पूर्ण स्तनपान गराएको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले शिशुको सर्वोत्तम पोषण सुनिश्चित गर्न र समग्र बाल स्वास्थ्य सुधारमा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं १०

वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये ६ महिनापश्चात् स्तनपानका साथै समयमै थप खाना (Complementary Feeding) को सुरुवात गरेको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र शिशु पोषणको दोस्रो चरणको सूचक हो। शिशु ६ महिना पूरा भएपछि आमाको दूध मात्र पर्याप्त नहुने हुँदा बालबालिकाको बढ्दो पोषण आवश्यकता

पूरा गर्नका लागि समयमै, पर्याप्त, सुरक्षित र विविधतापूर्ण थप खाना (पोषक तत्वयुक्त नरम खाना) दिनु अपरिहार्य हुन्छ। यसले शिशुको शारीरिक र मानसिक विकासमा ठूलो टेवा पुऱ्याउनुका साथै कुपोषणको जोखिमबाट बचाउँछ।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) र नेपाल सरकार दुवैले शिशुलाई ६ महिना पूरा भएपछि स्तनपानलाई निरन्तरता दिँदै समयमै थप खाना खुवाउन सिफारिस गर्छन्।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ समयमै थप खाना सुरुवात गर्ने शिशुको प्रतिशत

- सूचकः ६ देखि ८ महिना (वा ६ देखि १२ महिना) उमेर समूहका बालबालिकामध्ये कम्तीमा ७०—८०% (वा राष्ट्रिय लक्ष्यअनुसार) ले स्तनपानका साथै समयमै थप खाना सुरु गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधिः
  - बाल स्वास्थ्य कार्ड र Growth Monitoring Register समीक्षा गर्ने।
  - शिशुले ६ महिना पूरा भएपछि थप खाना सुरु गरेको मिति र विवरण जाँच गर्ने।
  - FCHV को मासिक रिपोर्ट समीक्षा गर्ने।
  - दर्ता भएका बालबालिकामध्ये थप खाना सुरु गरेका शिशुको आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।

१.२ मासिक रिपोर्टिङ प्रणालीमा समावेश

- सूचक: स्वास्थ्य संस्थाहरूको मासिक पोषण रिपोर्टमा समयमै थप खाना सुरुवात सम्बन्धी सूचक समावेश भई नियमित रिपोर्टिङ भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: मासिक रिपोर्टिङ फारम (जस्तै: फारम नं. ९) तथा रिपोर्टिङ प्रणाली समीक्षा गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ स्वास्थ्यकर्मी र FCHV को ज्ञान र परामर्श सीप

- सूचक: स्वास्थ्यकर्मी र FCHV लाई ६ महिना पछि समयमै थप खाना सुरु गर्ने महत्त्व, विधि (मात्रा, आवृत्ति, विविधता) र चुनौती समाधानबारे पर्याप्त ज्ञान र परामर्श सीप भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्यकर्मी र FCHV सँग अन्तर्वार्ता गर्ने।
  - IYCF तालिम अभिलेख समीक्षा गर्ने।
  - परामर्श सत्रको स्थलगत अवलोकन गर्ने (सम्भव भए)।

२.२ आमा र परिवारको ज्ञान र चेतना

- सूचक: आमा तथा परिवारलाई थप खाना सुरु गर्ने समय, पौष्टिक र विविध खाना तयारी, सरसफाइ, र खुवाउने आवृत्तिबारे पर्याप्त ज्ञान भएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:**

- ६-१२ महिनाका बालबालिकाका आमासँग अन्तर्वार्ता गर्ने ।
- ANC/PNC परामर्श, बाल क्लिनिक तथा पोषण शिक्षा कार्यक्रमका अभिलेख समीक्षा गर्ने ।

२.३ स्थानीय स्तरमा पूरक आहारको उपलब्धता र सरसफाइ

- **सूचक:** समुदायमा पौष्टिक खाद्यवस्तुको उपलब्धता सुनिश्चित भएको र सुरक्षित खानेपानी तथा सरसफाइ अभ्यास प्रवर्द्धन गरिएको हुनुपर्ने ।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - समुदायमा खाद्य उपलब्धताको स्थलगत अवलोकन गर्ने ।
  - WASH कार्यक्रमका अभिलेख समीक्षा गर्ने ।

२.४ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- **सूचक:** स्थानीय तहले IYCF तथा थप खाना प्रवर्द्धनका लागि नीति, बजेट, जनशक्ति परिचालन र नियमित अनुगमन गरेको हुनुपर्ने (पोषण चौपादी, आमा समूह, FCHV परिचालन सहित) ।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - स्वास्थ्य र कृषि शाखाको वार्षिक योजना तथा बजेट समीक्षा गर्ने ।
  - पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठक माइन्ट जाँच गर्ने ।
  - अनुगमन प्रतिवेदनमा थप खाना सम्बन्धी गतिविधि हेर्ने ।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. बाल स्वास्थ्य कार्ड/दर्ता किताब सङ्कलन: स्थानीय तहभिन्नका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका बाल स्वास्थ्य कार्ड वा वृद्धि अनुगमन दर्ता किताबको सक्कल वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने। FCHV को मासिक रिपोर्टमा रहेको ६ महिना पूरा भई थप खाना सुरु गरेका शिशुको लगत पनि यसमा समावेश गर्ने।

२. तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना: अभिलेखबाट ६ देखि ८ (वा ६ देखि १२) महिना उमेर समूहका कुल बालबालिकाको सङ्ख्या र तीमध्ये समयमै थप खाना सुरु गरेका शिशुहरूको सङ्ख्याका आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।

३. स्वास्थ्य संस्था/वृद्धि अनुगमन केन्द्रको स्थलगत अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्था वा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाईको स्थलगत अवलोकन गरी थप खानासम्बन्धी परामर्श दिने तरिका, परामर्शका सामग्री, र पोषण मैत्री वातावरण हेर्ने।

४. सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता: स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, IYCF परामर्शमा संलग्न स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र ६ देखि १२ महिनाका शिशुका आमा तथा परिवारका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी थप खाना खुवाउने अभ्यास, महत्त्वबारेको ज्ञान, र प्राप्त सहयोगबारे बुझ्ने।

५. अभिलेखको समीक्षा: स्वास्थ्यकर्मी र FCHV को तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले IYCF र पोषण प्रवर्द्धन कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा ६ महिनापश्चात् स्तनपानका साथै समयमै थप खानाको सुरुवात गरेको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले ६ महिनापश्चात् स्तनपानका साथै समयमै थप खानाको सुरुवात गरेको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने ।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले शिशुको सर्वोत्तम पोषण सुनिश्चित गर्न र समग्र बाल स्वास्थ्य सुधारमा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ ।

सूचक नं ११

वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये कम तौल (Underweight) भएका बालबालिकाको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र समस्या पहिचान गर्ने पोषण सूचक हो । कम तौल कुपोषणको एक प्रमुख सूचक हो जसले बालबालिकाको उमेरअनुसार पर्याप्त तौल नभएको अवस्थालाई जनाउँछ । यसले बालबालिकाको शारीरिक र मानसिक विकासमा बाधा पुऱ्याउनुका साथै संक्रमण र मृत्युको जोखिम बढाउँछ । नियमित वृद्धि अनुगमन मार्फत कम तौल भएका बालबालिकाको पहिचान गर्नु र उनीहरूलाई आवश्यक पोषण सेवा तथा परामर्श प्रदान गर्नु कुपोषण रोकथामका लागि अपरिहार्य हुन्छ ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ कम तौल भएका बालबालिकाको प्रतिशत

- सूचक: ०-५९ महिना उमेर समूहका बालबालिकामध्ये (Z-score < -2SD) कम तौल भएका बालबालिकाको प्रतिशत राष्ट्रिय औसतभन्दा कम वा स्थानीय लक्ष्यअनुसार हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - बाल स्वास्थ्य कार्ड र Growth Monitoring Register समीक्षा गर्ने।
  - वृद्धि चार्टमा तौल/उमेरका आधारमा गरिएको वर्गीकरण जाँच गर्ने।
  - कुल दर्ता भएका बालबालिकामध्ये कम तौल भएका बालबालिकाको संख्या संकलन गरी प्रतिशत गणना गर्ने।
  - मासिक/त्रैमासिक रिपोर्टिङ फारम (growth monitoring data) समीक्षा गर्ने।

१.२ कम तौल भएका बालबालिकाको ट्रेन्ड

- सूचक: विगतका वर्षहरूको तुलनामा कम तौल भएका बालबालिकाको प्रतिशत घट्दो क्रममा हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: विगतका वर्षहरूको तथ्याङ्क संकलन गरी ट्रेन्ड विश्लेषण गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ कुपोषण पहिचान र रेफरल प्रणालीको प्रभावकारिता

- **सूचक:** वृद्धि अनुगमनका क्रममा कम तौल भएका बालबालिकालाई समयमै पहिचान गरी परामर्श प्रदान गरिएको र आवश्यक अवस्थामा IMAM कार्यक्रम वा उच्च स्वास्थ्य संस्थामा रेफर गरिएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - Growth Monitoring Register मा रेफरल र फलोअप विवरण हेर्ने।
  - स्वास्थ्यकर्मी र FCHV सँग अन्तर्वार्ता गरी रेफरल प्रोटोकल सम्बन्धी ज्ञान जाँच गर्ने।
  - रेफरल केसलाई IMAM अभिलेखसँग तुलना गर्ने।

२.२ परामर्श र पोषण शिक्षाको गुणस्तर

- **सूचक:** कम तौल भएका बालबालिकाका अभिभावकलाई स्तनपान, पूरक आहार, सरसफाइ र स्वास्थ्य सेवाबारे प्रभावकारी र व्यक्तिगत परामर्श प्रदान गरिएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता गरी परामर्शको गुणस्तर मूल्यांकन गर्ने र प्रयोग भएका परामर्श सामग्रीहरू समीक्षा गर्ने।

२.३ स्थानीय स्तरमा खाद्य सुरक्षा र पोषण प्रवर्द्धन

- सूचक: स्थानीय तहमा पोषक खाद्य उत्पादन, उपलब्धता र पहुँच बढाउन कृषि, पशु विकास तथा खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: कृषि र पशु विकास शाखाको वार्षिक योजना/बजेट र समुदायमा खाद्य उत्पादनको अवस्था अवलोकन गर्ने।

२.४ स्वास्थ्यकर्मी र FCHV को क्षमता

- सूचक: वृद्धि अनुगमन, कुपोषण पहिचान (Z-score प्रयोग) र पोषण परामर्शसम्बन्धी पर्याप्त तालिम प्राप्त भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: स्वास्थ्यकर्मी र FCHV को तालिम अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२.५ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- सूचक: स्थानीय तहले कुपोषण पहिचान र व्यवस्थापनका लागि बजेट, उपकरण, जनशक्ति र नियमित अनुगमन उपलब्ध गराएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य शाखाको वार्षिक कार्यक्रम, बजेट र अनुगमन प्रतिवेदन समीक्षा गर्ने।
  - पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठक माइन्टमा छलफल/निर्णय हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. बाल स्वास्थ्य कार्ड/दर्ता किताब सङ्कलन: स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका बाल स्वास्थ्य कार्ड वा वृद्धि अनुगमन दर्ता किताबको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने।

२. तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना: अभिलेखबाट ० देखि ५९ महिना उमेर समूहका कुल वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिकाको सङ्ख्या र तीमध्ये कम तौल (Z-score -2SD भन्दा कम) भएका बालबालिकाको सङ्ख्या सङ्कलन गरी प्रतिशत गणना गर्ने। यसमा उमेरअनुसारको सही वृद्धि चार्ट प्रयोग गरिएको छ कि छैन भनी सुनिश्चित गर्ने।

३. स्वास्थ्य संस्था/वृद्धि अनुगमन केन्द्रको स्थलगत अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्था वा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाईको स्थलगत अवलोकन गरी तौल नाप्ने तरिका, वृद्धि चार्ट प्लटिङको शुद्धता, र परामर्श दिने अभ्यास हेर्ने।

४. सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता: स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, वृद्धि अनुगमन तथा पोषण परामर्शमा संलग्न स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र कम तौल भएका बालबालिकाका अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी बालबालिकाको पोषण अवस्था, प्राप्त सेवा, र ज्ञानबारे बुझ्ने।

५. अभिलेखको समीक्षा: स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले कुपोषण व्यवस्थापन कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये कम तौल भएका बालबालिकाको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. सार्वजनिक घोषणा: सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले वृद्धि अनुगमनका लागि दर्ता भएका बालबालिका मध्ये कम तौल भएका बालबालिकाको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले कुपोषणको समस्या पहिचान गर्न र समाधानका लागि गरिएका प्रयासहरूलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं १२

कम तौलका शिशुको जन्म प्रतिशत (Percentage of Low Birth Weight - LBW)

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र संवेदनशील स्वास्थ्य तथा पोषण सूचक हो। कम तौल (२.५ किलोग्रामभन्दा कम तौलका शिशु) को जन्मले आमाको खराब पोषण अवस्था, अपर्याप्त प्रसवपूर्व हेरचाह, र अन्य स्वास्थ्य समस्याहरूलाई सङ्केत गर्छ। कम तौल भएका शिशुहरूमा कुपोषण, रोग संक्रमण, शारीरिक र मानसिक विकासमा ढिलाइ, तथा शिशु मृत्युको जोखिम उच्च हुन्छ।

कम तौलका शिशुको जन्मदर घटाउनु मातृ स्वास्थ्य सुधार र शिशुको सर्वोत्तम विकासका लागि अपरिहार्य छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

---

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले कम तौलका शिशुको जन्म सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- कम तौलका शिशु जन्म प्रतिशत:

- सूचक: स्थानीय तहभित्र स्वास्थ्य संस्थामा जन्म भएका कुल शिशुहरूमध्ये २.५ किलोग्रामभन्दा कम तौलका शिशुहरूको प्रतिशत राष्ट्रिय औसतभन्दा कम वा स्थानीय तहले तोकेको लक्ष्यअनुसार हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य संस्थाका अभिलेखहरू: स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरू (उपस्वास्थ्य चौकी, स्वास्थ्य चौकी, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, अस्पताल, तथा निजी अस्पताल/क्लिनिक यदि छन् भने) मा रहेको प्रसूति दर्ता किताब (Delivery Register) वा नवजात शिशु दर्ता किताब को समीक्षा गर्ने।
  - दर्ता किताबमा जन्मेका प्रत्येक शिशुको जन्म तौल (किलोग्राममा) र जन्मिएको मिति/समय स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको हुनुपर्छ। यो विवरण शिशु जन्मेको १ घण्टाभित्र नापिएको हुनुपर्छ।
  - यी अभिलेखहरूबाट कुल जन्मेका शिशुहरूको सङ्ख्या र २.५ किलोग्रामभन्दा कम तौलका शिशुहरूको सङ्ख्या पत्ता लगाई प्रतिशत गणना गर्ने।
  - स्वास्थ्य संस्थाबाट प्राप्त हुने मासिक/त्रैमासिक रिपोर्टिङ फारमहरूमा जन्म तौलसम्बन्धी तथ्याङ्क समावेश भएमा त्यसलाई पनि आधार मान्न सकिन्छ।
- कम तौलका शिशुको ट्रेन्ड:
  - सूचक: विगतका वर्षहरूको तुलनामा कम तौलका शिशु जन्म प्रतिशत घट्दो क्रममा रहेको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** विगतका केही वर्षको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी **ट्रेन्ड** विश्लेषण गर्ने।
-

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले कम तौलको जन्म रोकथामका लागि गरिने अभ्यास, परामर्शको गुणस्तर, र स्थानीय तहको सहयोगलाई देखाउँछन्।

- **गर्भवती महिलाको पोषण र स्वास्थ्य व्यवस्थापन:**

- **सूचक:** गर्भवती महिलाहरूलाई गर्भ अवधिभर गुणस्तरीय पोषण परामर्श, आइरन फोलिक एसिड चक्रीको नियमित सेवन, कम्तीमा ८ पटक पूर्व प्रसूति जाँच, र आवश्यक परेमा रेफरल सेवा सहज रूपमा उपलब्ध भएको हुनुपर्ने। यसले आमाको पोषण अवस्था सुधार गरी कम तौलका शिशु जन्मिने जोखिम घटाउँछ।

- **प्रमाणीकरण विधि:**

- ANC रजिस्टर र IFA वितरण अभिलेख को समीक्षा गर्ने।
- गर्भवती महिला र सुत्केरी आमाहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूले गर्भावस्थामा प्राप्त पोषण परामर्श र स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तरबारे बुझ्ने।

- **स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता र परामर्श सीप:**

- **सूचक:** स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई (नर्स, अहेव, अनमी) जन्म तौल सही तरिकाले नाप्ने, कम तौलका शिशुलाई पहिचान गर्ने, उनीहरूलाई आवश्यक तत्काल

स्याहार (जस्तै: न्यानोपन कायम राख्ने, स्तनपानमा सहयोग), र अभिभावकलाई परामर्श प्रदान गर्ने बारे पर्याप्त ज्ञान र सीप भएको हुनुपर्ने।

○ **प्रमाणीकरण विधि:**

- स्वास्थ्यकर्मीसँग अन्तर्वार्ता गरी जन्म तौलसम्बन्धी प्रोटोकलबारे उनीहरूको ज्ञान बुझ्ने।
- उनीहरूले प्राप्त गरेको नवजात शिशु स्याहार (NCS/NRP) तालिमको अभिलेख हेर्ने।

● **अभिभावकको ज्ञान र चेतना:**

- **सूचक:** कम तौलका शिशुका अभिभावकहरूलाई शिशुको विशेष स्याहार (Kangaroo Mother Care - KMC), नियमित स्तनपान, र संक्रमण रोकथाम को महत्त्वबारे राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** कम तौलका शिशुका अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूको ज्ञानको स्तर र शिशुको स्याहारसम्बन्धी अभ्यासहरू बुझ्ने।

● **न्यून जन्म तौल भएका शिशुको स्याहार व्यवस्थापन:**

- **सूचक:** स्वास्थ्य संस्थामा न्यून जन्म तौल भएका शिशुहरूको विशेष स्याहारका लागि आवश्यक पूर्वाधार (जस्तै: न्यानो कोठा, वार्मर), उपकरण (तौल नाप्ने मेसिन), र दक्ष जनशक्ति उपलब्ध हुनुपर्ने। जटिल केसहरूलाई उच्च स्वास्थ्य संस्थामा रेफर गर्ने प्रणाली प्रभावकारी भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी न्यून जन्म तौलका शिशुको स्याहारका लागि गरिएका व्यवस्थापन हेर्ने। रेफरल रजिस्टरको समीक्षा गर्ने।

- **स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन:**

- **सूचक:** स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखाले कम तौलका शिशुको जन्मदर घटाउन र उनीहरूको स्याहारका लागि आवश्यक नीतिगत, प्राविधिक, र आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराएको हुनुपर्ने। यसमा जनचेतना कार्यक्रम, मातृ पोषण सुधार कार्यक्रम, र स्वास्थ्य संस्थालाई आवश्यक सामग्रीको व्यवस्था जस्ता गतिविधि पनि समावेश हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - स्वास्थ्य शाखाको वार्षिक कार्यक्रम र बजेट विनियोजनमा मातृ तथा शिशु पोषण र स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यक्रम भए/नभएको हेर्ने।
  - स्थानीय तहको पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठकका माइन्टमा कम तौलको समस्याबारे छलफल र निर्णय भए/नभएको हेर्ने।
  - स्वास्थ्य संस्थाहरूको नियमित अनुगमन प्रतिवेदनमा कम तौलको जन्मदर र यससम्बन्धी गरिएका पहलहरूको विवरण हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **प्रसूति दर्ता किताब सङ्कलन:** स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका प्रसूति दर्ता किताब (Delivery Register) को सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने।

२. **तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना:** दर्ता किताबबाट कुल जन्मेका शिशुहरूको सङ्ख्या र तीमध्ये २.५ किलोग्रामभन्दा कम तौलका शिशुहरूको सङ्ख्या सङ्कलन गरी प्रतिशत गणना गर्ने। जन्म तौलको रेकर्ड सही र विश्वसनीय भएको सुनिश्चित गर्ने।

३. **स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी जन्म तौल नाप्ने तरिका, तौल नाप्ने उपकरणको उपलब्धता र क्यालिब्रेसन, र न्यून जन्म तौलका शिशुको स्याहार व्यवस्थापन हेर्ने।

४. **सरोकारवालासँग अन्तर्व्याप्ता:** स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, प्रसूति सेवामा संलग्न स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र सुत्केरी आमाहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी शिशुको जन्म तौल, कम तौलका शिशुको स्याहारबारेको ज्ञान, र प्राप्त सहयोगबारे बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा कम तौलका शिशुको जन्म प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले कम तौलका शिशुको जन्म प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य सुधार र कुपोषण रोकथाममा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं १३

पूर्ण खोपयुक्त स्वास्थ्य संस्था (Fully Immunized Health Facility)

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण स्वास्थ्य सूचक हो। पूर्ण खोपले बालबालिकालाई विभिन्न सरुवा

रोगहरूबाट बचाई उनीहरूको स्वास्थ्य र पोषण स्थितिमा प्रत्यक्ष सकारात्मक प्रभाव पार्छ। स्वस्थ बालबालिका मात्र पोषणको दृष्टिकोणले पनि राम्रो अवस्थामा हुन्छन्।

पूर्ण खोपयुक्त स्वास्थ्य संस्था भन्नाले त्यस्तो स्वास्थ्य संस्थालाई जनाउँछ जसले राष्ट्रिय खोप तालिकाअनुसार सबै बालबालिकालाई तोकिएका सबै खोपहरू नियमित, गुणस्तरीय र पूर्ण रूपमा प्रदान गर्छ। नेपाल सरकारको राष्ट्रिय खोप कार्यक्रमले प्रत्येक बालबालिकाले १ वर्षको उमेरभित्र सबै खोपका मात्रा पूरा गरेको हुनुपर्ने लक्ष्य राखेको छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ पूर्ण खोप कभरेज (१ वर्षमुनिका बालबालिका)

- **सूचक:** १ वर्षमुनिका बालबालिकामध्ये कम्तीमा ९०—९५% (वा राष्ट्रिय लक्ष्यअनुसार) ले राष्ट्रिय खोप तालिकाका सबै मात्रा पूरा गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - खोप दर्ता किताब र खोप कार्ड समीक्षा गर्ने।
  - मासिक/त्रैमासिक खोप रिपोर्टिङ फारम जाँच गर्ने।
  - स्वास्थ्य शाखाबाट लक्ष्यित बालबालिकाको अनुमानित संख्या प्राप्त गर्ने।
  - पूर्ण खोप पाएका बालबालिकाको संख्या र कुल लक्ष्यित संख्या आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।

१.२ ड्रप-आउट दर (Drop-out Rate)

- सूचक: खोपका प्रारम्भिक र अन्तिम मात्राबीचको ड्रप-आउट दर राष्ट्रिय मापदण्डभन्दा कम हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: खोप अभिलेखबाट पहिलो र अन्तिम मात्राको तथ्याङ्क संकलन गरी ड्रप-आउट दर गणना गर्ने।

१.३ खोपको उपलब्धता र स्टक व्यवस्थापन

- सूचक: सबै आवश्यक खोप, सामग्री (सुई, सिरिञ्ज) र उपकरण (कोल्ड चेन उपकरण) पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुनुका साथै सुरक्षित भण्डारण र वितरण प्रणाली व्यवस्थित हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गरी कोल्ड चेन, स्टक रजिस्टर र भण्डारण अवस्थाको समीक्षा गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ स्वास्थ्यकर्मीको क्षमता र खोप अभ्यास

- सूचक: खोप सेवा दिने स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई खोप प्रविधि, सुरक्षित खोप अभ्यास (Safe Injection Practice), कोल्ड चेन व्यवस्थापन र खोप परामर्शसम्बन्धी पर्याप्त तालिम प्राप्त भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख समीक्षा गर्ने।
  - खोप क्लिनिकको प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने।

२.२ अभिभावकको ज्ञान र चेतना

- **सूचक:** अभिभावकलाई खोपको महत्त्व, खोप तालिका, फाइदा र सम्भावित सामान्य असरको व्यवस्थापनबारे पर्याप्त जानकारी भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूको ज्ञान र बुझाइ मूल्यांकन गर्ने।

२.३ खोप कार्यक्रमको सामाजिक परिचालन र जनचेतना

- **सूचक:** खोप कार्यक्रमका लागि समुदायमा जनचेतना (माइकिड, घरदैलो, पोस्टर) र खोप क्लिनिक तालिकाबारे सूचना प्रभावकारी रूपमा प्रवाह गरिएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** सूचना सामग्री, FCHV बैठक माइन्युट र सामुदायिक सचेतना गतिविधिहरूको अभिलेख समीक्षा गर्ने।

२.४ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- **सूचक:** स्थानीय तहले खोप कार्यक्रमका लागि बजेट, जनशक्ति, कोल्ड चेन उपकरण र नियमित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण सुनिश्चित गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** स्वास्थ्य शाखाको वार्षिक कार्यक्रम, बजेट र अनुगमन प्रतिवेदन तथा निर्देशक समितिको बैठक माइन्युट समीक्षा गर्ने।

२.५ खोप क्लिनिकहरूको नियमितता

- सूचक: खोप क्लिनिकहरू राष्ट्रिय तालिकाअनुसार नियमित रूपमा सञ्चालन भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: खोप क्लिनिक सञ्चालन तालिका र अभिलेख समीक्षा गर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. खोप अभिलेख सङ्कलन: स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका खोप दर्ता किताब (Immunization Register) र खोप कार्डको नमूनाहरू सङ्कलन गर्ने। FCHV को मासिक रिपोर्टमा रहेको खोप कभरेजको लगत पनि यसमा समावेश गर्ने।

२. तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना: अभिलेखबाट कुल लक्षित बालबालिकाको सङ्ख्या र तीमध्ये पूर्ण खोप पाएका बालबालिकाको सङ्ख्या सङ्कलन गरी प्रतिशत गणना गर्ने। ड्रप-आउट दर पनि गणना गर्ने।

३. स्वास्थ्य संस्था/खोप क्लिनिकको स्थलगत अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्था वा खोप क्लिनिकको स्थलगत अवलोकन गरी कोल्ड चेन व्यवस्थापन, खोप लगाउने अभ्यास, उपकरणको उपलब्धता, र परामर्शको अवस्था हेर्ने।

४. सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता: स्वास्थ्य संस्थाका प्रमुख, खोप सेवा प्रदान गर्ने स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र बालबालिकाका अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी खोपको महत्त्वबारेको ज्ञान, प्राप्त सेवाको गुणस्तर, र कार्यक्रमको पहुँचबारे बुझ्ने।

५. अभिलेखको समीक्षा: स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले खोप कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति

गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा स्वास्थ्य संस्था पूर्ण खोपयुक्त रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले स्वास्थ्य संस्था पूर्ण खोपयुक्त भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले बालबालिकाको खोप सेवा सुनिश्चित गर्न र रोग रोकथाम मार्फत समग्र स्वास्थ्य तथा पोषण अवस्था सुधारमा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं १४

पूर्ण मात्रामा (१८० स्याचेट) बालभिटा (Micronutrient Powder - MNP) पाएका बालबालिकाको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र सूक्ष्म पोषक तत्वसम्बन्धी सूचक हो। बालभिटा (खुवाउने बेलामा खानामा मिसाउने सूक्ष्म पोषक तत्व पाउडर) ले ६ देखि २३ महिनाका बालबालिकामा आइरन, भिटामिन ए, जिंक लगायतका विभिन्न सूक्ष्म पोषक तत्वहरूको कमीलाई पूरा गर्न मद्दत गर्छ। यसले रक्तअल्पता, कुपोषण, र रोग प्रतिरोधात्मक क्षमतामा सुधार ल्याई बालबालिकाको समग्र वृद्धि र विकासमा सहयोग गर्छ।

नेपालमा ६ देखि २३ महिनाका बालबालिकालाई ६ महिनाको अवधिमा मासिक ३० स्याचेटका दरले कुल १८० स्याचेट बालभिटा खुवाउने सिफारिस गरिएको छ (एक स्याचेट एक दिन बिराएर खुवाउने गरी)।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ पूर्ण मात्रामा बालभिता पाएका बालबालिकाको प्रतिशत

- सूचकः ६—२३ महिना उमेर समूहका बालबालिकामध्ये कम्तीमा ७०—८०% (वा स्थानीय लक्ष्यअनुसार) ले पूर्ण मात्रा (१८० स्याचेट) बालभिता प्राप्त गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - बालभिता वितरण दर्ता किताब/अभिलेख समीक्षा गर्ने।
  - मासिक/त्रैमासिक रिपोर्टिङ फारम जाँच गर्ने।
  - लक्ष्यित बालबालिकाको अनुमानित संख्या स्वास्थ्य शाखाबाट प्राप्त गर्ने।
  - पूर्ण स्याचेट पाएका बालबालिकाको संख्या आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।

१.२ बालभिताको उपलब्धता र स्टक व्यवस्थापन

- सूचकः स्वास्थ्य संस्थामा पर्याप्त बालभिता स्टक उपलब्ध हुनुका साथै नियमित र सहज वितरण प्रणाली भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गर्ने।
  - स्टक रजिस्टर र भण्डारण अवस्था समीक्षा गर्ने।

- स्वास्थ्यकर्मीसँग अन्तर्वार्ता गरी स्टक अभाव (stock-out) सम्बन्धी अवस्था बुझ्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ स्वास्थ्यकर्मी र FCHV को क्षमता तथा परामर्श

- सूचक: स्वास्थ्यकर्मी र FCHV लाई बालभिताको महत्त्व, प्रयोग विधि र फाइदाबारे तालिम प्राप्त भई अभिभावकलाई प्रभावकारी परामर्श दिएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: तालिम अभिलेख समीक्षा, अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता, र वितरण/घरदैलो अवलोकन।

२.२ अभिभावकको ज्ञान र चेतना

- सूचक: अभिभावकलाई बालभिताको महत्त्व, सही प्रयोग विधि र पूर्ण सेवनको आवश्यकता बारे राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता गरी ज्ञानको स्तर मूल्याङ्कन।

२.३ कार्यक्रमको निरन्तरता र फलोअप

- सूचक: बालभिता कार्यक्रम नियमित सञ्चालन भई लक्षित बालबालिकाको निरन्तर फलोअप भएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** वितरण अभिलेख र FCHV फलोअप रिपोर्ट समीक्षा ।

२.४ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- **सूचक:** स्थानीय तहबाट आवश्यक बजेट, सामग्री, जनशक्ति तथा नियमित अनुगमन सुनिश्चित भएको हुनुपर्ने ।
- **प्रमाणीकरण विधि:** वार्षिक योजना, बजेट तथा अनुगमन प्रतिवेदन र समितिको माइन्सुट समीक्षा ।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **लक्षित बालबालिका र वितरण अभिलेख सङ्कलन:** स्थानीय तहमा रहेका ६ देखि २३ महिना उमेर समूहका कुल लक्षित बालबालिकाको अनुमानित सङ्ख्या र बालभिता वितरण दर्ता किताब (वा सो सम्बन्धी अभिलेख) को सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने । FCHV को मासिक रिपोर्टमा रहेको बालभिता वितरणको लगत पनि यसमा समावेश गर्ने ।

२. **तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना:** अभिलेखबाट पूर्ण मात्रामा (१८० स्याचेट) बालभिता पाएका बालबालिकाको सङ्ख्या र कुल लक्षित बालबालिकाको सङ्ख्याका आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने ।

३. **वितरण केन्द्रको स्थलगत अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्था वा वितरण केन्द्रहरू (सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ वा FCHV को घरदैलो) को स्थलगत अवलोकन गरी बालभिता भण्डारण, वितरण प्रक्रिया, र परामर्शको अवस्था हेर्ने ।

४. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र ६ देखि २३ महिनाका बालबालिकाका अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी बालभिता प्राप्त गरेको/नगरेको, यसको प्रयोग विधि, महत्त्वबारेको ज्ञान, र कार्यक्रमको पहुँचबारे बुझ्ने ।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** FCHV तथा स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले बालभिता कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा पूर्ण मात्रामा (१८० स्याचेट) बालभिता पाएका बालबालिकाको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले पूर्ण मात्रामा (१८० स्याचेट) बालभिता पाएका बालबालिकाको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले बालबालिकामा सूक्ष्म पोषक तत्वको कमीलाई सम्बोधन गर्न र समग्र स्वास्थ्य तथा पोषण अवस्था सुधारमा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं १५

बालबालिकालाई झाडा पखाला लागेको बेला जिंक चक्की (Zinc Tablet) र पुनर्जलीय झोल (Oral Rehydration Solution - ORS) खुवाउने गरेको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण बाल स्वास्थ्य र पोषण सूचक हो। झाडा पखाला बालबालिकामा कुपोषण र मृत्युको प्रमुख कारणमध्ये एक हो। झाडा पखाला लागेको बेला समयमै जिंक चक्की र पुनर्जलीय झोलको प्रयोगले पानीको कमी (निर्जलीकरण) हुनबाट बचाउँछ, झाडा पखालाको अवधि र गम्भीरता घटाउँछ, र भविष्यमा झाडा पखाला लाग्ने जोखिम कम गर्छ, जसले बालबालिकाको समग्र स्वास्थ्य र पोषण स्थितिमा सुधार ल्याउँछ।

नेपाल सरकारले झाडा पखाला व्यवस्थापनका लागि जिंक चक्री र ORS को प्रयोगलाई राष्ट्रिय नीतिको रूपमा प्रवर्द्धन गरेको छ ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ झाडा पखाला भएका बालबालिकामा जिंक र ORS सेवन प्रतिशत

- **सूचक:** झाडा पखाला भएका बालबालिकामध्ये कम्तीमा ८०—९०% (वा स्थानीय लक्ष्यअनुसार) ले जिंक चक्री र ORS दुवै पूर्ण रूपमा सेवन गरेको हुनुपर्ने ।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - Diarrhea/IMCI रजिस्टर तथा FCHV मासिक रिपोर्ट समीक्षा गर्ने ।
  - जिंक र ORS प्राप्त तथा सेवन गरेका केसहरूको आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने ।
  - मासिक/त्रैमासिक रिपोर्टिङ प्रणालीलाई पनि आधार मान्ने ।

१.२ जिंक चक्री र ORS को उपलब्धता

- **सूचक:** स्वास्थ्य संस्था तथा समुदाय स्तरमा जिंक र ORS को पर्याप्त स्टक र नियमित वितरण व्यवस्था भएको हुनुपर्ने ।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - स्वास्थ्य संस्थाको स्थलगत अवलोकन गर्ने ।
  - स्टक रजिस्टर समीक्षा गर्ने ।

- स्वास्थ्यकर्मी र FCHV सँग अन्तर्वार्ता गरी स्टक अभाव (stock-out) सम्बन्धी अवस्था बुझ्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ स्वास्थ्यकर्मी र FCHV को क्षमता तथा परामर्श सीप

- सूचक: स्वास्थ्यकर्मी र FCHV लाई झाडा पखाला व्यवस्थापन, जिंक/ORS प्रयोग विधि र मात्रा बारे तालिम प्राप्त भई अभिभावकलाई प्रभावकारी परामर्श दिएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: तालिम अभिलेख समीक्षा, अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता, र सेवा/घरदैलो अवलोकन।

२.२ अभिभावकको ज्ञान र चेतना

- सूचक: अभिभावकलाई झाडा पखालाको लक्षण, जोखिम, जिंक/ORS प्रयोग र सरसफाइ अभ्यासबारे राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: अभिभावक अन्तर्वार्ता र स्वास्थ्य सचेतना कार्यक्रमको अभिलेख समीक्षा।

२.३ सामुदायिक स्तरमा रोकथाम (WASH)

- सूचक: सुरक्षित खानेपानी, शौचालय प्रयोग र सरसफाइ कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** WASH कार्यक्रम अभिलेख र समुदायस्तरको अवलोकन ।

२.४ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- **सूचक:** स्थानीय तहबाट बजेट, सामग्री, जनशक्ति र नियमित अनुगमन सुनिश्चित भएको हुनुपर्ने ।
- **प्रमाणीकरण विधि:** वार्षिक योजना, बजेट, अनुगमन प्रतिवेदन तथा समितिको माइन्स्युट समीक्षा ।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. झाडा पखाला केस अभिलेख सङ्कलन: स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा रहेका झाडा पखाला केस दर्ता किताब वा IMCI फारमको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने । FCHV को मासिक रिपोर्टमा रहेको झाडा पखालाका केसहरू र सेवाको लगत पनि यसमा समावेश गर्ने ।

२. तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना: अभिलेखबाट कुल झाडा पखाला लागेका बालबालिकाको सङ्ख्या र तीमध्ये जिंक चक्की र ORS दुवै प्राप्त गरी सेवन गरेका बालबालिकाको सङ्ख्याका आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने ।

३. स्वास्थ्य संस्था/समुदायको स्थलगत अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही स्वास्थ्य संस्था वा समुदायको स्थलगत अवलोकन गरी जिंक चक्की र ORS को भण्डारण, वितरण प्रक्रिया, र परामर्शको अवस्था हेर्ने ।

४. सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता: स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र हालै झाडा पखाला लागेका बालबालिकाका अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी जिंक चक्की र ORS प्राप्त गरेको/नगरेको, यसको प्रयोग विधि, महत्त्वबारेको ज्ञान, र कार्यक्रमको पहुँचबारे बुझ्ने ।

५. अभिलेखको समीक्षा: FCHV तथा स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले झाडा पखाला व्यवस्थापन कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने। WASH कार्यक्रमका अभिलेखहरू पनि हेर्ने।

६. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा बालबालिकालाई झाडा पखाला लागेको बेला जिक चक्की र पुनर्जलीय झोल खुवाउने गरेको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. सार्वजनिक घोषणा: सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले बालबालिकालाई झाडा पखाला लागेको बेला जिक चक्की र पुनर्जलीय झोल खुवाउने गरेको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले बालबालिकामा झाडा पखालाको उचित व्यवस्थापन र रोकथाममा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं १६

२६ हसासम्म आइरन फोलिक एसिड (IFA) चक्की पाएका किशोरीको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र किशोर पोषण सूचक हो। किशोरीहरूमा आइरनको कमी (रक्तअल्पता/एनिमिया) एक सामान्य समस्या हो, जसले उनीहरूको शारीरिक वृद्धि, शैक्षिक प्रदर्शन, र भविष्यको मातृ स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पार्न सक्छ। नेपाल सरकारले विद्यालयमा जाने किशोरीहरूलाई र विद्यालय बाहिरका किशोरीहरूलाई साप्ताहिक रूपमा

आइरन फोलिक एसिड चक्री खुवाउने कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ। २६ हप्तासम्म IFA चक्रीको सेवनले किशोरीहरूमा रक्तअल्पताको जोखिम घटाउन र उनीहरूको समग्र स्वास्थ्य सुधार गर्न मद्दत गर्छ।

२६ हप्तासम्म IFA चक्री पाउनु भनेको लगभग ६ महिनासम्म नियमित रूपमा आइरन फोलिक एसिडको सेवन गर्नु हो (साप्ताहिक रूपमा खुवाउँदा)।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ २६ हप्तासम्म IFA प्राप्त गर्ने किशोरीको प्रतिशत

- **सूचक:** १०—१९ वर्षका किशोरीहरूमध्ये कम्तीमा ७०—८०% (वा स्थानीय लक्ष्यअनुसार) ले २६ हप्तासम्म IFA चक्री प्राप्त गरी सेवन गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - विद्यालयको IFA वितरण रजिस्टर तथा स्वास्थ्य संस्था/FCHV अभिलेख समीक्षा गर्ने।
  - लक्ष्यित किशोरीहरूको संख्या (शिक्षा/स्वास्थ्य शाखाबाट) प्राप्त गर्ने।
  - IFA प्राप्त गर्ने किशोरीको आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने।

१.२ IFA चक्रीको उपलब्धता र वितरण

- **सूचक:** विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था तथा समुदाय स्तरमा IFA को पर्याप्त स्टक र नियमित वितरण व्यवस्था भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**

- स्टक रजिस्टर र व्यवस्थापन प्रणाली समीक्षा गर्ने ।
- शिक्षक, स्वास्थ्यकर्मी र FCHV सँग अन्तर्वार्ता गरी स्टक अभाव (stock-out) सम्बन्धी अवस्था बुझ्ने ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ सेवा प्रदायकको क्षमता तथा परामर्श

- सूचक: शिक्षक, स्वास्थ्यकर्मी र FCHV लाई IFA को महत्त्व, सेवन विधि र साइड इफेक्ट व्यवस्थापनबारे तालिम प्राप्त भई किशोरी तथा अभिभावकलाई प्रभावकारी परामर्श दिएको हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि: तालिम अभिलेख समीक्षा, किशोरी/अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता, र वितरणको अवलोकन ।

२.२ किशोरी र अभिभावकको ज्ञान र चेतना

- सूचक: किशोरी र अभिभावकलाई IFA को महत्त्व, सेवन विधि र निरन्तरताबारे राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्ने ।
- प्रमाणीकरण विधि: अन्तर्वार्ता तथा विद्यालय/समुदायस्तरका शिक्षा कार्यक्रमको अभिलेख समीक्षा ।

२.३ साइड इफेक्ट व्यवस्थापन र अनुगमन

- सूचक: IFA सेवनका साइड इफेक्टबारे जानकारी र व्यवस्थापनका लागि प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली भएको हुनुपर्ने ।

- **प्रमाणीकरण विधि:** किशोरीसँग अन्तर्वार्ता र अनुगमन प्रतिवेदन समीक्षा ।

२.४ स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन

- **सूचक:** स्वास्थ्य तथा शिक्षा शाखाबाट बजेट, सामग्री, जनशक्ति र नियमित अनुगमन सुनिश्चित भएको हुनुपर्ने ।
- **प्रमाणीकरण विधि:** वार्षिक योजना, बजेट तथा अनुगमन प्रतिवेदन र समितिको माइन्सुट समीक्षा ।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **अभिलेख सङ्कलन:** स्थानीय तहभित्रका विद्यालयहरू, स्वास्थ्य संस्थाहरू (IFA वितरण हुने), र महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV) हरूसँग रहेका आइरन फोलिक एसिड वितरण दर्ता किताब वा अभिलेख को सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने । किशोरीको स्वास्थ्य/पोषण कार्डको नमूना पनि हेर्ने ।

२. **तथ्याङ्क सङ्कलन र गणना:** अभिलेखबाट कुल लक्ष्यित किशोरीको सङ्ख्या र तीमध्ये कम्तीमा २६ हप्तासम्म IFA चक्की प्राप्त गरी सेवन गरेका किशोरीको सङ्ख्याका आधारमा प्रतिशत गणना गर्ने ।

३. **विद्यालय/वितरण केन्द्रको स्थलगत अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही विद्यालय वा IFA वितरण हुने स्वास्थ्य संस्था/केन्द्रको स्थलगत अवलोकन गरी IFA भण्डारण, वितरण प्रक्रिया, र परामर्शको अवस्था हेर्ने ।

४. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** प्रधानाध्यापक/विद्यालयका फोकल पर्सन, शिक्षक, स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), र किशोरी तथा उनका अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी

IFA प्राप्त गरेको/नगरेको, यसको प्रयोग विधि, महत्त्वबारेको ज्ञान, र कार्यक्रमको पहुँचबारे बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** शिक्षक, FCHV तथा स्वास्थ्यकर्मीको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले किशोरी पोषण कार्यक्रमका लागि गरेको बजेट विनियोजन र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, शिक्षा शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ, र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा २६ हप्तासम्म आइरन फोलिक एसिड चक्की पाएका किशोरीको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले २६ हप्तासम्म आइरन फोलिक एसिड चक्की पाएका किशोरीको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले किशोरीहरूमा रक्तअल्पता रोकथाम गर्न र समग्र किशोर स्वास्थ्य तथा पोषण अवस्था सुधारमा गरेको प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

शिक्षा क्षेत्र

प्रमाणीकरणका सूचकहरू

सूचक न १

चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिका मध्ये प्रारम्भिक बाल विकास (Early Childhood Development - ECD) कक्षामा १०० प्रतिशत भर्ना भएको

चार वर्ष उमेर पुगेका बालबालिका मध्ये प्रारम्भिक बाल विकास (Early Childhood Development - ECD) कक्षामा १०० प्रतिशत भर्ना भएको प्रमाणीकरण गर्नु कुनै पनि स्थानीय तह (गाउँपालिका वा नगरपालिका) का लागि एउटा महत्वाकांक्षी तर महत्त्वपूर्ण लक्ष्य हो। यो लक्ष्य पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि पनि एउटा महत्त्वपूर्ण सूचक मानिन्छ किनभने ECD ले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ, जसले अन्ततः उनीहरूको पोषण र स्वास्थ्यमा सकारात्मक प्रभाव पार्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. प्रमुख परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ खुद भर्ना दर (NER) १००%

- **सूचक:** ४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकामध्ये १००% ECD कक्षामा भर्ना भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - जन्मदर्ता अभिलेखबाट लक्षित बालबालिकाको संख्या निर्धारण गर्ने।
  - ECD केन्द्रहरूको भर्ना अभिलेख सङ्कलन र समीक्षा गर्ने।

- दुवै अभिलेख क्रस—चेक गरी प्रतिशत गणना गर्ने (दोहोरो गणना हटाउने)।
- EMS डाटालाई सहायक स्रोतको रूपमा प्रयोग गर्ने।

१.२ उमेर पुगेका बालबालिकाको पूर्ण पहिचान र भर्ना

- सूचक: ४ वर्ष पुगेका तर ECD मा भर्ना नभएका बालबालिकाको संख्या शून्य हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - वडास्तरमा घरधुरी सर्वेक्षण गरी सबै बालबालिकाको लगत तयार गर्ने।
  - भर्ना भएका र छुटेका बालबालिकाको अभिलेख अद्यावधिक गर्ने।
  - स्थानान्तरण भएका बालबालिकाको विवरण पनि समावेश गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative & Process Indicators)

२.१ अभिभावक/समुदायको चेतना र सक्रियता

- सूचक: अभिभावक र समुदायमा ECD भर्नाको महत्त्वबारे उच्च चेतना र सहभागिता भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: FGDs, अन्तर्वार्ता र जनचेतना कार्यक्रमका अभिलेख समीक्षा।

२.२ भर्ना अभियान र सामुदायिक संयन्त्र

- सूचक: नियमित भर्ना अभियान, घरदैलो कार्यक्रम र वडास्तरीय संयन्त्र सक्रिय भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: अभियान अभिलेख, सहभागी विवरण र छुटेका बालबालिकालाई लक्षित प्रयासहरूको समीक्षा।

२.३ ECD केन्द्रको पहुँच र पूर्वाधार

- सूचक: ECD केन्द्रहरूमा सहज पहुँच, पर्याप्त संख्या र आधारभूत पूर्वाधार (भवन, पानी, शौचालय) उपलब्ध भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: स्थलगत अवलोकन र दूरी/पहुँचको मूल्याङ्कन।

२.४ ECD कार्यक्रमको गुणस्तर

- सूचक: केन्द्रहरू न्यूनतम मापदण्डअनुसार सञ्चालन भई प्रशिक्षित शिक्षक, बालमैत्री वातावरण, नियमित उपस्थिति र स्वास्थ्य/पोषण समावेश भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: शिक्षक तालिम अभिलेख, कक्षाकोठा अवलोकन, उपस्थिति रेकर्ड तथा कार्यक्रम गतिविधि समीक्षा।

२.५ स्थानीय सरकारको प्रतिबद्धता र लगानी

- सूचक: स्थानीय तहले ECD कार्यक्रममा प्राथमिकता दिई पर्याप्त बजेट र कार्यान्वयन सुनिश्चित गरेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: बजेट, वार्षिक योजना र प्रगति प्रतिवेदन समीक्षा।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू:

- आधारभूत तथ्याङ्क सङ्कलन: वडा स्तरबाट ४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाको लगत जन्मदर्ता र घरधुरी विवरणबाट यकिन गर्ने।
- ECD भर्ना अभिलेख सङ्कलन: सबै ECD केन्द्रबाट भर्ना विवरण लिने।
- ऋस चेक-र छुटेका बालबालिकाको पहिचान: दुवै तथ्याङ्कलाई भिडाएर १००भर्ना सुनिश्चित गर्ने %, छुटेकालाई भर्ना गराउन पहल गर्ने।
- स्थलगत अनुगमन र गुणात्मक अध्ययन: माथि उल्लिखित गुणात्मक सूचकहरू प्रमाणीकरण गर्न स्थलगत अनुगमन, अभिभावक र शिक्षकहरूसँगको छलफल, तथा आवश्यक कागजातहरूको अध्ययन गर्ने।
- प्रतिवेदन तयार र सार्वजनिक: सबै तथ्याङ्क र अनुगमनको नतिजासहितको विस्तृत प्रतिवेदन तयार गरी स्थानीय सभामा पेस गर्ने र सार्वजनिक गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको विस्तृत र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले ४ वर्ष उमेर पुगेका सबै बालबालिकालाई ECD कक्षामा १००% भर्ना गराएको घोषणा गर्न सक्छ। यो कार्यले बालबालिकाको भविष्य उज्ज्वल बनाउन र समग्र पोषण अवस्था सुधार गर्न ठूलो योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं २

प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा भएका सहजकर्ताहरू मध्ये पोषण सम्बन्धी अभिमुखीकरण/तालिम प्राप्त गरेका सहजकर्ताहरूको प्रतिशत

प्रारम्भिक बालविकास (Early Childhood Development - ECD) केन्द्रमा कार्यरत सहजकर्ताहरूमध्ये पोषणसम्बन्धी अभिमुखीकरण/तालिम प्राप्त गरेका सहजकर्ताहरूको सङ्ख्या १०० प्रतिशत रहेको प्रमाणीकरण गर्नु पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local

Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा महत्वपूर्ण सूचक हो। सहजकर्ताको पोषणसम्बन्धी ज्ञानले बालबालिकाको सिकाइ प्रक्रियामा पोषणलाई एकीकृत गर्न र अभिभावकलाई सही जानकारी दिन मद्दत गर्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

१.१ तालिम प्राप्त ECD सहजकर्ताहरूको प्रतिशत

- **सूचक:** कुल ECD सहजकर्तामध्ये १००% ले पोषणसम्बन्धी कम्तीमा एकपटक तालिम/अभिमुखीकरण प्राप्त गरेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - शिक्षा शाखाबाट सहजकर्ताहरूको अद्यावधिक सूची सङ्कलन गर्ने।
  - तालिम अभिलेख र प्रमाणपत्र समीक्षा गर्ने।
  - सूची र तालिम अभिलेख क्रस-चेक गरी प्रतिशत यकिन गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (छोटकरीमा)

□ पोषणसम्बन्धी ज्ञान र बुझाइ:

तालिम प्राप्त सहजकर्तामा सुनौला १००० दिन, स्तनपान, विविध खाना र सरसफाइबारे स्पष्ट ज्ञान हुनुपर्ने।

प्रमाणीकरण: अन्तर्वार्ता, FGDs वा सानो Quiz मार्फत मूल्याङ्कन।

□ ज्ञानको प्रयोग र व्यवहार परिवर्तन:

सहजकर्ताले कक्षामा पोषण शिक्षा (खेल, गीत, कथा आदि) समावेश गर्ने र अभिभावकलाई सल्लाह दिने।

प्रमाणीकरण: कक्षा अवलोकन, अभिभावकसँग प्रतिक्रिया, कार्ययोजना/प्रतिवेदन समीक्षा।

□ स्थानीय सरकारको सहयोग र अनुगमन:

पोषण तालिम, बजेट, अनुगमन तथा पुनश्चर्या तालिमको व्यवस्था भएको हुनुपर्ने।

प्रमाणीकरण: शिक्षा/स्वास्थ्य शाखाको अभिलेख र अनुगमन प्रतिवेदन समीक्षा।

□ स्रोत सामग्रीको उपलब्धता:

ECD केन्द्रमा पोषणसम्बन्धी आवश्यक सामग्री (चार्ट, पोस्टर, उपकरण) उपलब्ध हुनुपर्ने।

प्रमाणीकरण: स्थलगत अवलोकन र सामग्री अभिलेख जाँच।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू:

- समग्र सहजकर्ताको सूची तयार: गाउँपालिकाभित्रका सबै ECD सहजकर्ताहरूको अद्यावधिक सूची तयार गर्ने।
- तालिमको अभिलेख सङ्कलन: विगतका पोषणसम्बन्धी तालिमका सम्पूर्ण अभिलेख सहभागीको नाम), मिति, तालिमको विषयवस्तुसङ्कलन गर्ने। (
- शतप्रतिशत सुनिश्चितताका लागि प्रमाणीकरण: कुल सहजकर्ता सङ्ख्यालाई तालिम प्राप्त सहजकर्ता सङ्ख्यासँग भिडाउने। यदि शतप्रतिशत पुगेको छैन भने, छुटेका सहजकर्ताहरूका लागि तत्काल तालिमको व्यवस्था गर्ने।

- **ज्ञान र व्यवहारको मापन:** अन्तर्वार्ता, अवलोकन र नमुना प्रश्नका माध्यमबाट सहजकर्ताको ज्ञान र व्यवहारको स्तर मूल्याङ्कन गर्ने।
- **प्रतिवेदन र सार्वजनिक:** प्राप्त तथ्याङ्क र अनुगमनको नतिजासहितको विस्तृत प्रतिवेदन तयार गरी गाउँपालिकाको कार्यकारी बैठकमा पेस गर्ने र सार्वजनिक गर्ने।

यी सूचकहरूको विस्तृत र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले आफ्ना सबै ECD सहजकर्ताहरूले पोषणसम्बन्धी अभिमुखीकरण/तालिम प्राप्त गरेको र त्यसको ज्ञानलाई व्यवहारमा उतारेको घोषणा गर्न सक्छ। यसले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास र पोषण सुधारमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक न ३

आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ देखि ८ सम्म) पूरा गर्ने बालबालिकाको सङ्ख्या १०० प्रतिशत

नेपालको सन्दर्भमा आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ देखि ८ सम्म) पूरा गर्ने बालबालिकाको सङ्ख्या १०० प्रतिशत पुगेको प्रमाणीकरण गर्नु स्थानीय तहका लागि शिक्षा क्षेत्रमा एउटा महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हो। यो प्रमाणीकरणका लागि विभिन्न तथ्याङ्कीय, प्रक्रियागत र गुणात्मक आधारहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ। यसले बालबालिकाको विद्यालयमा पहुँच, निरन्तरता र आधारभूत शिक्षाको गुणस्तरलाई पनि झल्काउँछ।

१. प्रमुख परिमाणात्मक सूचकहरू (छोटकरीमा)

□ **आधारभूत तह उत्तीर्ण दर (कक्षा ८) १००%:**

कक्षा ८ मा अध्ययनरत सबै विद्यार्थीले सफलतापूर्वक उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने।

प्रमाणीकरण: विद्यार्थी लगत, परीक्षा नतिजा, र जन्मदर्ता अभिलेख तुलना गरी प्रतिशत गणना ।

▣ **भर्ना र निरन्तरता (Enrollment & Retention):**

कक्षा १ मा भर्ना भएका सबै बालबालिका कक्षा ८ सम्म निरन्तर अध्ययनमा रहनुपर्ने (ड्रपआउट शून्य) ।

प्रमाणीकरण: कक्षा १—८ को भर्ना/उपस्थिति अभिलेख, ड्रपआउट विश्लेषण, पुनःभर्ना कार्यक्रमको समीक्षा ।

▣ **समावेशी पहुँच (Inclusive Education):**

अपाङ्गता, सीमान्तकृत र दुर्गम क्षेत्रका सबै बालबालिकाले पनि आधारभूत शिक्षा पूरा गरेको हुनुपर्ने ।

प्रमाणीकरण: लक्षित समूहको लगत र विशेष शैक्षिक सहयोग (सामग्री, कक्षा, सुविधा) सम्बन्धी अभिलेख समीक्षा ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (छोटकरीमा)

▣ **गुणस्तरीय सिकाइ वातावरण:**

विद्यालयहरू बालमैत्री, सुरक्षित र समावेशी हुनुपर्ने तथा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार उपलब्ध हुनुपर्ने ।

प्रमाणीकरण: स्थलगत अवलोकन, शिक्षकको योग्यता/तालिम अभिलेख, र विद्यार्थी-शिक्षक अनुपात समीक्षा ।

▣ **पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कनको प्रभावकारिता:**

पाठ्यक्रम अनुसार नियमित पठनपाठन भई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि

सन्तोषजनक हुनुपर्ने ।

प्रमाणीकरण: पाठ्यक्रम कार्यान्वयन अभिलेख र कक्षा ८ को सिकाइ उपलब्धि परीक्षण/विश्लेषण ।

▣ **अभिभावक र समुदायको सक्रियता:**

अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र समुदायको सक्रिय सहभागिता हुनुपर्ने ।

प्रमाणीकरण: अभिभावक-शिक्षक बैठक अभिलेख, समिति गतिविधि र समुदायको चेतना सम्बन्धी जानकारी ।

▣ **स्थानीय सरकारको प्रतिबद्धता र लगानी:**

स्थानीय तहले पर्याप्त बजेट विनियोजन गरी शिक्षा कार्यक्रम (दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, सामग्री आदि) प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरेको हुनुपर्ने ।

प्रमाणीकरण: बजेट दस्तावेज, कार्यक्रम कार्यान्वयन अभिलेख र अनुगमन प्रतिवेदन समीक्षा ।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू:

१. **अभिलेख सङ्कलन र विश्लेषण:** सबै विद्यालयबाट आवश्यक शैक्षिक तथ्याङ्कहरू (भर्ना, उपस्थिति, उत्तीर्ण दर, ड्रपआउट) र जन्मदर्ताको अभिलेख सङ्कलन गरी विस्तृत विश्लेषण गर्ने ।

२. **स्थलगत अनुगमन:** विद्यालयहरूमा प्रत्यक्ष गई शैक्षिक वातावरण, पूर्वाधार, शिक्षकको कार्यसम्पादन र विद्यार्थीको सिकाइको अवलोकन गर्ने ।

३. **अभिभावक र सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** शिक्षासँग सम्बन्धित सरोकारवालाहरू (अभिभावक, विद्यार्थी, शिक्षक, स्थानीय जनप्रतिनिधि) सँग छलफल गरी गुणात्मक जानकारी सङ्कलन गर्ने ।

४. डेटाको प्रमाणीकरण र प्रमाणीकरण समिति: स्थानीय तहको शिक्षा शाखा वा गठन गरिएको विशेष प्रमाणीकरण समितिले प्राप्त सबै डाटा र सूचनाको पुष्टि र प्रमाणीकरण गर्ने।

५. सार्वजनिक घोषणा: सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले आधारभूत शिक्षामा १००% उपलब्धि हासिल गरेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै आधारहरूको गहन विश्लेषण र प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ देखि ८ सम्म) पूरा गर्ने बालबालिकाको सङ्ख्या १०० प्रतिशत पुगेको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ।

सूचक नं ४

स्थानीय तहले बनाएको स्थानीय पाठ्यक्रममा पोषण तथा बाल अधिकार सम्बन्धी विषय समावेश

स्थानीय तहले बनाएको स्थानीय पाठ्यक्रममा पोषण तथा बाल अधिकार सम्बन्धी विषय समावेश भएको प्रमाणीकरण गर्नका लागि विभिन्न कानुनी, प्रक्रियागत र विषयवस्तुसम्बन्धी आधारहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ। नेपालको सङ्घीय संरचनामा, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तहलाई आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको अधिकार दिएको छ, जसमा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने अधिकार पनि पर्छ।

यहाँ प्रमाणीकरणका मुख्य आधारहरू प्रस्तुत गरिएका छन्:

१. पाठ्यक्रमको आधिकारिक दस्तावेज (Official Curriculum Document)

यो सबैभन्दा प्राथमिक र महत्त्वपूर्ण आधार हो।

• स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रतिलिपि:

- गाउँपालिका वा नगरपालिकाको शिक्षा शाखाबाट स्वीकृत र प्रकाशन भएको स्थानीय पाठ्यक्रमको आधिकारिक प्रतिलिपि प्राप्त गर्ने।
- प्रमाणीकरण गर्ने निकायले सो पाठ्यक्रमको प्रत्येक पाठ, एकाइ वा शीर्षकको समीक्षा गरी पोषण तथा बाल अधिकारसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश भए/नभएको यकिन गर्ने।

- पाठ्यक्रममा पोषण र बाल अधिकारसम्बन्धी छुट्टै एकाइ (Unit), पाठ (Lesson) वा विषयवस्तु (Content) समावेश गरिएको हुनुपर्छ।
- उदाहरणका लागि, "हाम्रो गाउँपालिका: स्वास्थ्य र पोषण" वा "बालमैत्री समाजका लागि हाम्रा अधिकार" जस्ता शीर्षक वा उपशीर्षकहरू समावेश भएको हुनुपर्छ।
- **विषयवस्तुको गहिराई र दायरा:**
  - **पोषणतर्फ:** सुनौला हजार दिन, विविधतापूर्ण खानेकुराको महत्त्व, स्थानीय रूपमा उपलब्ध पौष्टिक खानेकुरा, सरसफाइ र व्यक्तिगत स्वच्छता, स्तनपानको महत्त्व, कुपोषण र यसका असरहरू, खाद्य सुरक्षा जस्ता विषयवस्तु स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको हुनुपर्छ।
  - **बाल अधिकारतर्फ:** बालबालिकाका चार मुख्य अधिकार (बाँच्न पाउने, विकास गर्न पाउने, संरक्षण पाउने, सहभागिता जनाउन पाउने), बालविवाह, बालश्रम, दुर्व्यवहार विरुद्धको सचेतना, बालमैत्री वातावरणको महत्त्व, विद्यालयको भूमिका जस्ता विषयवस्तु स्पष्ट रूपमा समावेश भएको हुनुपर्छ।

२. पाठ्यक्रम विकास र स्वीकृतिको प्रक्रिया (Curriculum Development and Approval Process)

पाठ्यक्रम विकासको प्रक्रियाले यसको वैधानिकता र सान्दर्भिकता पुष्टि गर्छ।

- **स्थानीय पाठ्यक्रम विकास समितिको गठन र निर्णय:**
  - स्थानीय तहले स्थानीय पाठ्यक्रम विकासका लागि कानुनी रूपमा समिति गठन गरेको निर्णयको प्रतिलिपि हेर्ने।
  - समितिको बैठकका माइन्युटहरू (बैठकका निर्णय पुस्तिका) अध्ययन गरी पोषण तथा बाल अधिकारसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गर्नेबारे छलफल र निर्णय भएको पुष्टि गर्ने।
- **विज्ञ तथा सरोकारवालाको संलग्नता:**
  - पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियामा शिक्षाविद्, स्वास्थ्यकर्मी, पोषणविद्, बाल अधिकारकर्मी, अभिभावक, शिक्षक, स्थानीय अगुवा र बालबालिकाका प्रतिनिधिहरूको सहभागिता रहेको पुष्टि गर्ने। उनीहरूसँगको छलफलको प्रतिवेदन वा माइन्युट हेर्ने।
  - यो समावेशी प्रक्रियाले पाठ्यक्रमको गुणस्तर र सान्दर्भिकता बढाउँछ।

- गाउँ/नगर शिक्षा समितिको सिफारिस र कार्यपालिकाको स्वीकृति:
  - स्थानीय तहको गाउँ/नगर शिक्षा समितिले पाठ्यक्रमलाई सिफारिस गरेको निर्णयको प्रतिलिपि र गाउँ/नगर कार्यपालिकाले पाठ्यक्रम स्वीकृत गरेको निर्णयको प्रतिलिपि हेर्ने। यो कानुनी प्रक्रियाले पाठ्यक्रमलाई वैधानिकता दिन्छ।

३. कार्यान्वयन र प्रयोगको अवस्था (Implementation and Usage Status)

पाठ्यक्रम कागजी रूपमा मात्र नभई व्यवहारमा प्रयोग भएको हुनुपर्छ।

- पाठ्यक्रममा आधारित पाठ्यपुस्तक/शिक्षण सामग्री:
  - स्थानीय पाठ्यक्रममा आधारित भएर पोषण तथा बाल अधिकारसम्बन्धी विषय समेटिएका पाठ्यपुस्तक वा शिक्षण सामग्री (Teacher's Guide, Reference Materials) विकास गरिएको छ/छैन हेर्ने।
  - यी सामग्रीहरू विद्यालय र शिक्षकहरूले प्रयोग गरिरहेका छन्/छैनन् भनी स्थलगत अवलोकन गर्ने।
- शिक्षक अभिमुखीकरण/तालिम:
  - स्थानीय पाठ्यक्रममा भएका पोषण तथा बाल अधिकारसम्बन्धी विषयवस्तु पढाउनका लागि शिक्षकहरूले अभिमुखीकरण वा तालिम प्राप्त गरेका छन्/छैनन् भनी उनीहरूको तालिमको अभिलेख हेर्ने।
  - तालिमले शिक्षकहरूलाई यी संवेदनशील विषयवस्तु प्रभावकारी रूपमा पढाउन सक्षम बनाउँछ।
- कक्षाकोठामा पठनपाठनको अवलोकन:
  - विद्यालयहरूमा स्थलगत अनुगमन गरी कक्षाकोठामा शिक्षकले पोषण र बाल अधिकारसम्बन्धी विषयवस्तु कसरी पढाएका छन्, विद्यार्थीहरूले कति बुझेका छन् र उनीहरूको सहभागिता कस्तो छ भनी अवलोकन गर्ने।
- विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि:
  - यी विषयवस्तुहरूमा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि मापन गर्न सकिने गरी स्थानीय तहले निर्धारण गरेका मूल्याङ्कन विधिहरू (जस्तै: परियोजना कार्य, हाजिरी जवाफ, निबन्ध लेखन, कक्षा कार्य) को नतिजा हेर्ने।

- विद्यार्थीहरूले पोषण र बाल अधिकारसम्बन्धी विषयमा प्राप्त गरेको ज्ञान र व्यवहारमा आएको परिवर्तनको विश्लेषण गर्ने।

४. अनुगमन र मूल्याङ्कन (Monitoring and Evaluation)

निरन्तर सुधारका लागि अनुगमन आवश्यक हुन्छ।

- नियमित अनुगमन:

- स्थानीय तहको शिक्षा शाखा वा सम्बन्धित निकायले स्थानीय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन र पोषण तथा बाल अधिकारसम्बन्धी विषयवस्तुको पठनपाठनको नियमित अनुगमन गरेको प्रतिवेदन हेर्ने।
- अनुगमनका क्रममा प्राप्त सुझाव र त्यसको कार्यान्वयनको अवस्थाबारे जानकारी लिने।

यी सबै आधारहरूलाई एकसाथ विश्लेषण र प्रमाणीकरण गर्दा मात्र स्थानीय तहले बनाएको स्थानीय पाठ्यक्रममा पोषण तथा बाल अधिकारसम्बन्धी विषयवस्तु प्रभावकारी रूपमा समावेश भएको यकिन गर्न सकिन्छ। यसले स्थानीय तहलाई पोषणमैत्री र बालमैत्री घोषणा गर्न थप बलियो आधार प्रदान गर्छ।

सूचक नं ५

विद्यालय दिवा खाजामा स्थानीय स्तरमा उपलब्ध पोषणयुक्त खाद्यवस्तुहरूको प्रयोग गर्ने विद्यालयको संख्या १०० प्रतिशत।

नेपालमा विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम बालबालिकाको पोषण सुधार र विद्यालयमा नियमित उपस्थिति बढाउनका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण पहल हो। स्थानीय स्तरमा उपलब्ध पोषणयुक्त खाद्यवस्तुहरूको प्रयोग गरेर विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विद्यालयको सङ्ख्या १०० प्रतिशत पुगेको प्रमाणीकरण गर्नु पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा बलियो आधार हो। यसले स्थानीय उत्पादनको प्रवर्द्धन, खाद्य प्रणालीमा सुधार, र बालबालिकाको पोषण अवस्थामा सकारात्मक प्रभाव पार्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

यी सूचकहरूले स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विद्यालयको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्:

- स्थानीय उत्पादनमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विद्यालयको प्रतिशत १०० हुनुपर्ने:
  - सूचक: गाउँपालिका वा नगरपालिकामार्फत दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालित सबै विद्यालयहरूले (सामुदायिक) स्थानीय स्तरमा उपलब्ध पोषणयुक्त खाद्यवस्तुहरू मात्र प्रयोग गरी दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गरेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - विद्यालयको सूची: स्थानीय तहको शिक्षा शाखा वा शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाईसँग दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन हुने सबै विद्यालयको अद्यावधिक सूची सङ्कलन गर्ने।
    - खाद्यवस्तुको स्रोत अभिलेख: प्रत्येक विद्यालयको दिवा खाजा कार्यक्रमको अभिलेख (Monthly Food Consumption Register/Records) सङ्कलन गर्ने, जसमा प्रयोग गरिएका खाद्यवस्तुहरूको नाम र तिनीहरूको स्रोत (स्थानीय किसान, स्थानीय बजार, बाहिरबाट ल्याइएको) स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको हुनुपर्छ।
    - बिल भरपाइ/खरिद अभिलेख: विद्यालयहरूले स्थानीय किसान वा उत्पादकहरूबाट खाद्यवस्तु खरिद गरेको बिल भरपाइ वा अन्य आधिकारिक कागजातहरू जाँच गर्ने।
    - स्थानीय तहको प्रतिवेदन: स्थानीय तहले विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमबारे नियमित रूपमा केन्द्र र प्रदेशमा पठाउने प्रगति

प्रतिवेदनहरूमा स्थानीय उत्पादनको प्रयोगबारे उल्लेख भएको खण्ड हेर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative and Process Indicators)

यी सूचकहरूले स्थानीय उत्पादनको प्रयोग, पोषणको गुणस्तर, र कार्यक्रमको दिगोपनालाई देखाउँछन्:

- **स्थानीय स्तरमा उपलब्ध पोषणयुक्त खाद्यवस्तुहरूको विविधता र प्रयोग:**
  - **सूचक:** दिवा खाजामा स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने विभिन्न प्रकारका हरिया सागपात, फलफूल, गेडागुडी, अण्डा, दूध, र स्थानीय अन्नबाली (जस्तै: कोदो, फापर, मकै) जस्ता पोषणयुक्त खाद्यवस्तुहरूको नियमित प्रयोग भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **विद्यालय दिवा खाजाको मेन्यु (Menu) को समीक्षा:** विद्यालयहरूले तयार पारेको साप्ताहिक वा मासिक मेन्युको समीक्षा गरी त्यसमा स्थानीय उत्पादनमा आधारित विविध पोषणयुक्त खाद्यवस्तुहरू समावेश भए/नभएको हेर्ने। मेन्युमा पौष्टिक तत्वहरू सन्तुलित छन्/छैनन् भनी मूल्याङ्कन गर्ने।
    - **स्थलगत अवलोकन:** विद्यालयमा दिवा खाजा वितरण गरिने समयमा स्थलगत अवलोकन गरी वास्तविक रूपमा कस्ता खाद्यवस्तुहरू प्रयोग भइरहेका छन् र तिनको विविधता कस्तो छ भनी प्रत्यक्ष हेर्ने।
    - **विद्यार्थी र अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता:** विद्यार्थीहरूलाई उनीहरूले दिवा खाजामा के-कस्ता खानेकुरा खान पाउँछन् भनी सोध्ने र अभिभावकसँग पनि दिवा खाजाको गुणस्तर र विविधताका बारेमा बुझ्ने।

- **करेसाबारी वा विद्यालय बगैँचाको प्रयोग:**
  - **सूचक:** विद्यालय परिसरभित्र करेसाबारी वा पोषण बगैँचा निर्माण गरी त्यसको उत्पादनलाई दिवा खाजामा प्रयोग गरिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **करेसाबारीको अवलोकन:** विद्यालयमा करेसाबारीको व्यवस्थापन (आकार, बालीको विविधता, नियमित हेरचाह) र त्यसबाट दिवा खाजाका लागि उत्पादन भइरहेको अवस्थाको प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने।
    - **उपभोग अभिलेख:** विद्यालयको दिवा खाजा अभिलेखमा करेसाबारीको उत्पादन प्रयोग भएको स्पष्ट उल्लेख भएको हुनुपर्छ।
- **खाजा पकाउने र सरसफाइको मापदण्ड:**
  - **सूचक:** दिवा खाजा तयार पार्दा सरसफाइका मापदण्डहरूको पूर्ण पालना भएको र सुरक्षित तरिकाले पकाएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **खाना/खाजा बनाउने घरको अवलोकन:** विद्यालयको खाना/खाजाबनाउने घरको सरसफाइ, पानीको उपलब्धता, खाना पकाउने उपकरणको स्वच्छता हेर्ने।
    - **खाजा पकाउने व्यक्तिको स्वास्थ्य र सरसफाइ:** खाजा पकाउने व्यक्तिको व्यक्तिगत सरसफाइ र स्वास्थ्य जाँचको अभिलेख हेर्ने।
- **स्थानीय सरोकारवालाको संलग्नता र क्षमता विकास:**
  - **सूचक:** दिवा खाजा कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन स्थानीय विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, आमा समूह र स्थानीय तहको शिक्षा तथा स्वास्थ्य शाखाको सक्रिय संलग्नता हुनुपर्ने। दिवा खाजा तयारी र पोषणबारे तालिम प्राप्त व्यक्तिको उपलब्धता।

- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - **समिति बैठकका माइन्युट:** सम्बन्धित समितिहरूका बैठकका माइन्युटहरूमा दिवा खाजाबारे भएका छलफल र निर्णयहरूको समीक्षा गर्ने।
  - **तालिमको अभिलेख:** विद्यालयका शिक्षक, दिवा खाजा तयारी गर्ने व्यक्ति वा व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूले पोषण र खाद्य सुरक्षासम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेको अभिलेख हेर्ने।
- **स्थानीय तहको बजेट र नीतिगत समर्थन:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमका लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन गरेको र स्थानीय उत्पादनको प्रयोगका लागि नीतिगत प्रोत्साहन गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको वार्षिक बजेट र नीति तथा कार्यक्रम पुस्तिकाको समीक्षा गर्ने। स्थानीय उत्पादन खरिदलाई प्राथमिकता दिनेगरी बनेका नियम वा कार्यविधि हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू:

१. **समग्र तथ्याङ्क सङ्कलन:** गाउँपालिका वा नगरपालिकामार्फत दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालित सबै विद्यालयको सूची र उनीहरूले प्रयोग गर्ने खाद्यवस्तुको स्रोतसम्बन्धी प्रारम्भिक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने।
२. **अभिलेखको विस्तृत समीक्षा:** प्रत्येक विद्यालयको दिवा खाजा अभिलेख, खरिद बिल, मेन्यु, र स्थानीय तहको प्रतिवेदनको गहन समीक्षा गर्ने।
३. **स्थलगत अनुगमन:** नमूना छनोट गरिएका विद्यालयहरूमा (कम्तीमा २०-३०% विद्यालयमा अनिवार्य रूपमा) स्थलगत अनुगमन गरी प्रत्यक्ष अवलोकन र सरोकारवालासँगको अन्तर्वाता गर्ने। दुर्गम क्षेत्रका विद्यालयहरूलाई प्राथमिकता दिने।

४. **प्रमाणीकरण समिति:** स्थानीय तहको शिक्षा शाखा, स्वास्थ्य शाखा, कृषि शाखा र सम्बन्धित विज्ञहरू सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी प्राप्त सबै डाटा र सूचनाको पुष्टि र प्रमाणीकरण गर्ने।

५. **प्रतिवेदन तयार र सार्वजनिक:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि विस्तृत प्रतिवेदन तयार गरी स्थानीय सभामा पेस गर्ने र सार्वजनिक गर्ने।

सूचक नं ६

विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक, शिक्षक विद्यार्थी लगायत सरोकारवालाको सहभागितामा पोषण दिवस। सप्ताह मनाउने विद्यालयको प्रतिशत

स्थानीय तहमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति (School Management Committee - SMC), अभिभावक, शिक्षक, विद्यार्थी लगायत सरोकारवालाको सहभागितामा पोषण दिवस/सप्ताह मनाउने विद्यालयको सङ्ख्या १०० प्रतिशत पुगेको प्रमाणीकरण गर्नु पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण सूचक हो। यसले विद्यालय समुदायमा पोषण चेतना अभिवृद्धि र पोषणमैत्री वातावरण निर्माणमा विद्यालयको सक्रिय भूमिकालाई झल्काउँछ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

यी सूचकहरूले पोषण दिवस/सप्ताह मनाउने विद्यालयको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्:

- पोषण दिवस/सप्ताह मनाउने विद्यालयको प्रतिशत १०० हुनुपर्ने:
  - सूचक: गाउँपालिका वा नगरपालिकामार्फत सञ्चालित सबै सामुदायिक विद्यालयहरूले (१००%) विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक, शिक्षक र विद्यार्थी लगायतका सरोकारवालाको सक्रिय सहभागितामा कम्तीमा एक पटक पोषण दिवस वा पोषण सप्ताह मनाएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:

- **विद्यालयको सूची:** स्थानीय तहको शिक्षा शाखा वा शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाईसँग सञ्चालनमा रहेका सबै सामुदायिक विद्यालयको अद्यावधिक सूची सङ्कलन गर्ने ।
- **कार्यक्रमको अभिलेख:** प्रत्येक विद्यालयको वार्षिक कार्यतालिका र कार्यक्रम सञ्चालनको अभिलेख (Program Report/Logbook) सङ्कलन गर्ने, जसमा पोषण दिवस/सप्ताह मनाइएको मिति, सञ्चालित गतिविधिहरू र सहभागीहरूको सङ्ख्या स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको हुनुपर्छ ।
- **तस्बिर/भिडियो प्रमाण:** कार्यक्रम सञ्चालनको तस्बिर वा भिडियो क्लिपहरू (सम्भव भएसम्म) प्रमाणका रूपमा सङ्कलन गर्ने ।
- **स्थानीय तहको प्रतिवेदन:** स्थानीय तहले विद्यालयहरूको शैक्षिक तथा अन्य गतिविधिबारे नियमित रूपमा केन्द्र र प्रदेशमा पठाउने प्रगति प्रतिवेदनहरूमा पोषण दिवस/सप्ताहबारे उल्लेख भएको खण्ड हेर्ने ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative and Process Indicators)

यी सूचकहरूले पोषण दिवस/सप्ताहको गुणस्तर, सरोकारवालाको सक्रियता र चेतना अभिवृद्धिमा यसको प्रभावलाई देखाउँछन्:

- **सरोकारवालाको सक्रिय सहभागिता:**
  - **सूचक:** पोषण दिवस/सप्ताहका गतिविधिहरूमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक (विशेषगरी आमाहरू), शिक्षक र विद्यार्थीहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता भएको हुनुपर्ने ।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **उपस्थिति रेकर्ड:** कार्यक्रममा सहभागी भएका सरोकारवालाहरूको उपस्थिति रेकर्ड (Attendance Register) जाँच गर्ने । यसमा फरक-फरक समूह (SMC सदस्य, अभिभावक, शिक्षक, विद्यार्थी) का प्रतिनिधिको सङ्ख्या उल्लेख भएको हेर्ने ।

- **अन्तर्वार्ता:** विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य, अभिभावक, शिक्षक र विद्यार्थीहरूसँग छलफल वा अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूको सहभागिताको स्तर र कार्यक्रमप्रतिको बुझाइ बुझ्ने।
- **सञ्चालित गतिविधिको विविधता र सान्दर्भिकता:**
  - **सूचक:** पोषण दिवस/सप्ताहका अवसरमा पोषणसम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गर्ने विविध र रचनात्मक गतिविधिहरू (जस्तै: पोषणसम्बन्धी र्याली, चित्रकला प्रतियोगिता, वक्तृत्वकला, नाटक प्रदर्शन, स्वास्थ्य जाँच, खाना प्रदर्शनी, हात धुने तरिकाको प्रदर्शन, स्थानीय पोषण विज्ञ/स्वास्थ्यकर्मीद्वारा छलफल) सञ्चालन भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **कार्यक्रमको विवरण:** विद्यालयले पोषण दिवस/सप्ताहका लागि तयार पारेको विस्तृत कार्यक्रम तालिका र सञ्चालित गतिविधिको रिपोर्ट समीक्षा गर्ने।
    - **स्थलगत अवलोकन (नमूना):** प्रमाणीकरणका लागि छनोट गरिएका केही विद्यालयमा स्थलगत अवलोकन गरी कार्यक्रमको प्रकृति, गुणस्तर र प्रभावकारिताको प्रत्यक्ष अनुभव लिने।
- **पोषणसम्बन्धी ज्ञानको अभिवृद्धि:**
  - **सूचक:** पोषण दिवस/सप्ताहपछि विद्यालय समुदाय (शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक) मा पोषणसम्बन्धी ज्ञान (जस्तै: सन्तुलित आहार, सुनौला हजार दिनको महत्त्व, सरसफाइको भूमिका) मा वृद्धि भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **पूर्व-पश्चात् ज्ञानको परीक्षण (Pre-post knowledge test):** यदि सम्भव भएमा, पोषण दिवस/सप्ताह अघि र पछि सहभागीहरूको पोषण ज्ञानको स्तर मापन गर्न छोटो प्रश्नावली (Quiz) प्रयोग गर्न सकिन्छ।
    - **अन्तर्वार्ता/छलफल:** सहभागीहरूसँग अन्तर्वार्ता वा समूह छलफल गरी उनीहरूले कार्यक्रमबाट के सिके र त्यसलाई कसरी व्यवहारमा उतार्छन् भनी बुझ्ने।

- **स्थानीय सरकारको सहयोग र समन्वय:**

- **सूचक:** स्थानीय तहको शिक्षा तथा स्वास्थ्य शाखाले पोषण दिवस/सप्ताह मनाउनका लागि विद्यालयहरूलाई प्रोत्साहन, प्राविधिक सहयोग वा आवश्यक बजेट उपलब्ध गराएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - स्थानीय तहको वार्षिक कार्ययोजना र बजेटमा पोषण दिवस/सप्ताहका लागि विनियोजन भएको बजेट हेर्ने।
  - स्थानीय तहले विद्यालयहरूलाई पठाएका निर्देशिका, परिपत्र वा सहयोगका पत्रहरूको समीक्षा गर्ने।
  - पोषण दिवस/सप्ताहको तयारी र सञ्चालनमा स्थानीय तहका प्रतिनिधिहरूको सहभागिता वा समन्वयको अभिलेख हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू:

१. **समग्र विद्यालयको सूची:** स्थानीय तहभित्रका दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालित सबै सामुदायिक विद्यालयको सूची तयार गर्ने।

२. **विद्यालयबाट प्रतिवेदन सङ्कलन:** प्रत्येक विद्यालयबाट पोषण दिवस/सप्ताह मनाइएको विवरण (मिति, गतिविधि, सहभागी सङ्ख्या, तस्वीर) सहितको प्रतिवेदन सङ्कलन गर्ने।

३. **अभिलेखको प्रमाणीकरण:** प्राप्त प्रतिवेदनहरूलाई विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक र अभिभावकका प्रतिनिधिहरूसँगको अन्तर्वार्ता र उपस्थिति अभिलेखसँग भिडाएर डाटाको विश्वसनीयता जाँच गर्ने।

४. **स्थलगत अनुगमन (नमूना):** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले केही प्रतिनिधिमूलक विद्यालयहरूमा (विशेषगरी दुर्गम वा कमजोर अवस्थामा रहेका भनिएका विद्यालयहरूमा) प्रत्यक्ष अनुगमन गरी कार्यक्रमको वास्तविकता र प्रभावकारिता मूल्याङ्कन गर्ने।

५. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहको शिक्षा शाखा, स्वास्थ्य शाखा, पोषणविद् र अन्य सरोकारवालाहरू सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै तथ्याङ्क र अनुगमनको नतिजाको आधारमा १००% उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक प्रतिवेदन:** प्रमाणीकरणको नतिजासहितको विस्तृत प्रतिवेदन तयार गरी गाउँपालिका/नगर कार्यपालिकामा पेस गर्ने र सार्वजनिक गर्ने।

यी सबै आधारहरूको गहन विश्लेषण र प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले आफ्ना सबै विद्यालयमा पोषण दिवस/सप्ताह सफलतापूर्वक मनाइएको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

महिला तथा बालबालिका क्षेत्र

सूचक प्रमाणीकरणका आधारहरू

सूचक नं १

न्यायिक समिति, प्रहरी, एकद्वार सफ्ट व्यवस्थापन केन्द्रमा दर्ता भएका लैङ्गिक हिंसाका घटना मध्ये फछ्यौट भएका घटनाको प्रतिशत

तपाईंले न्यायिक समिति, प्रहरी, र एकद्वार सफ्ट व्यवस्थापन केन्द्र (One-Stop Crisis Management Center - OCCMC) मा दर्ता भएका लैङ्गिक हिंसा (Gender-Based Violence - GBV) का घटनामध्ये ८० प्रतिशतभन्दा माथि फछ्यौट भएको प्रमाणीकरण गर्ने सूचक र त्यसका आधारहरू सोध्नुभएको छ। यो लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण र पीडितलाई न्याय प्रदान गर्न स्थानीय तहको महत्त्वपूर्ण भूमिका मापन गर्ने एउटा मुख्य सूचक हो।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

यी सूचकहरूले फछ्यौट भएका घटनाको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्:

- फछ्यौट दर (Resolution Rate) ८०% भन्दा माथि:
  - सूचक: स्थानीय तहभित्रका न्यायिक समिति, प्रहरी कार्यालय र एकद्वार सफ्ट व्यवस्थापन केन्द्र (OCCMC) मा दर्ता भएका कुल लैङ्गिक हिंसाका घटनामध्ये ८० प्रतिशतभन्दा बढी घटना फछ्यौट भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - दर्ता अभिलेख सङ्कलन:
      - न्यायिक समिति: गाउँपालिका/नगरपालिकाको न्यायिक समितिमा लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी दर्ता भएका उजुरीको विस्तृत अभिलेख (मिति, घटनाको प्रकार, पीडितको विवरण, उजुरीको अवस्था) सङ्कलन गर्ने।

- **प्रहरी कार्यालय:** स्थानीय प्रहरी चौकी वा इकाईमा दर्ता भएका लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी उजुरी र जाहेरीको अभिलेख (FIRs, Non-FIR cases) सङ्कलन गर्ने ।
- **एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र (OCCMC):** स्थानीय अस्पताल वा स्वास्थ्य संस्थामा रहेको OCCMC (यदि उपलब्ध छ भने) मा दर्ता भएका लैङ्गिक हिंसाका घटनाहरूको केस रेकर्ड सङ्कलन गर्ने ।
- **फछ्र्यौटको स्थिति:** प्रत्येक दर्ता भएका घटनाको हालको स्थिति (फछ्र्यौट भयो/भएन, अदालती प्रक्रियामा, अनुसन्धानमा) जाँच गर्ने। फछ्र्यौट भन्नाले न्यायिक समितिबाट निर्णय भएको, प्रहरीले अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गरेको वा मिलापत्र (कानुनी दायराभित्र रहेर) भएको अवस्थालाई बुझाउँछ ।
- **फछ्र्यौट दरको गणना:** कुल दर्ता भएका घटनाको सङ्ख्या र फछ्र्यौट भएका घटनाको सङ्ख्याको अनुपात निकाल्ने ।
- **घटनाको प्रकार अनुसार फछ्र्यौट दर:**
  - **सूचक:** लैङ्गिक हिंसाका विभिन्न प्रकारहरू (जस्तै: घरेलु हिंसा, यौन हिंसा, सामाजिक हिंसा) मध्ये प्रत्येक प्रकारमा फछ्र्यौट दर ८० प्रतिशतभन्दा माथि भएको हुनुपर्ने ।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** माथि उल्लेखित अभिलेखलाई घटनाको प्रकारअनुसार वर्गीकरण गरी छुट्टाछुट्टै फछ्र्यौट दर गणना गर्ने ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative and Process Indicators)

यी सूचकहरूले फछ्र्यौट प्रक्रियाको गुणस्तर, न्यायमा पहुँच र स्थानीय तहको प्रतिबद्धता देखाउँछन्:

- न्यायिक समिति/प्रहरी/OCCMC को क्षमता र प्रक्रिया:

- सूचक: लैङ्गिक हिंसाका घटनाको सुनुवाइ, अनुसन्धान र फछ्छ्यौट प्रक्रिया पारदर्शी, समयमै र पीडितमैत्री भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - **मामला अध्ययन/अन्तर्वार्ता:** फछ्छ्यौट भएका केही घटनाहरूको मामला अध्ययन गरी पीडित, उजुरीकर्ता र सरोकारवालासँग अन्तर्वार्तालिई न्याय प्रक्रियाबारे उनीहरूको अनुभव बुझ्ने।
  - **प्रक्रियाको समीक्षा:** न्यायिक समिति, प्रहरी र OCCMC मा घटना दतदिखि फछ्छ्यौटसम्मको कार्यप्रणाली (Work Flow) र प्रोटोकल (Protocol) हेर्ने। लैङ्गिक हिंसाका घटनाका लागि छुट्टै संयन्त्र वा संवेदनशील डेस्क (GBV Desk) छ/छैन हेर्ने।
  - **प्रशिक्षित जनशक्ति:** लैङ्गिक हिंसाका घटना हेर्ने न्यायिक समितिका सदस्य, प्रहरी र OCCMC का कर्मचारीहरूले लैङ्गिक हिंसा, लैङ्गिक समानता र न्याय प्रक्रियासम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेको अभिलेख हेर्ने।
- पीडितलाई न्यायमा पहुँच र सहयोग:
  - सूचक: पीडितलाई मनोसामाजिक परामर्श, कानुनी सहायता, स्वास्थ्य सेवा र सुरक्षित आश्रय (यदि आवश्यक भएमा) जस्ता सहयोग सेवामा सहज पहुँच भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - **सहयोग सेवाको अभिलेख:** न्यायिक समिति, प्रहरी, OCCMC वा अन्य साझेदार संस्थाले पीडितलाई उपलब्ध गराएको सहयोग सेवाको अभिलेख हेर्ने।

- पीडितसँगको अन्तर्वार्ता: पीडितसँग प्रत्यक्ष कुरा गरी उनीहरूले कस्ता सहयोग सेवा पाए र त्यसबाट उनीहरू सन्तुष्ट छन्/छैनन् भनी बुझ्ने।
- **अभिलेख व्यवस्थापन र डाटाको विश्वसनीयता:**
  - सूचक: लैङ्गिक हिंसाका घटनाको दर्ता, अनुसन्धान र फछ्छ्यौटको अभिलेख व्यवस्थित, अद्यावधिक र विश्वसनीय हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: न्यायिक समिति, प्रहरी र OCCMC ले राखेका रजिस्टर, फाइल र कम्प्युटरइज्ड डाटाको गुणस्तर र निरन्तरता जाँच गर्ने। डाटाको गोपनीयता (Confidentiality) सुनिश्चित भएको हेर्ने।
- **बहु-सरोकारवाला समन्वय:**
  - सूचक: लैङ्गिक हिंसाका घटनाको रोकथाम र फछ्छ्यौटका लागि स्थानीय तह (न्यायिक समिति), प्रहरी, स्वास्थ्य संस्था, नागरिक समाज संगठन र महिला अधिकारकर्मीबीच प्रभावकारी समन्वय भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - समन्वय बैठकका माइन्जुट: समन्वय समिति (यदि छ भने) को नियमित बैठकका माइन्जुट हेर्ने।
    - संयुक्त गतिविधि: लैङ्गिक हिंसाविरुद्ध सञ्चालन गरिएका संयुक्त चेतना कार्यक्रम, अभियान वा रोकथामका गतिविधिहरूको अभिलेख हेर्ने।
- **स्थानीय तहको नीतिगत प्रतिबद्धता र स्रोत विनियोजन:**
  - सूचक: लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण र न्यायमा पहुँचका लागि स्थानीय तहले स्पष्ट नीति, कार्यविधि बनाएको र आवश्यक बजेट विनियोजन गरेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:

- स्थानीय तहको वार्षिक बजेट, नीति तथा कार्यक्रम, र अन्य कानूनहरूको समीक्षा गर्ने।
- लैङ्गिक हिंसा रोकथाम र प्रतिकार्यका लागि विनियोजित बजेटको उपयोगिता र त्यसको प्रभावकारिता हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू:

१. **अभिलेख सङ्कलन:** न्यायिक समिति, प्रहरी र OCCMC बाट निश्चित अवधि (जस्तै: विगत एक आर्थिक वर्ष) भित्र दर्ता भएका लैङ्गिक हिंसाका घटनाहरूको पूर्ण अभिलेख सङ्कलन गर्ने।

२. **डाटा प्रमाणीकरण र विश्लेषण:** सङ्कलित अभिलेखलाई क्रस-चेक गरी घटनाको दर्ता सङ्ख्या, फछ्यौट सङ्ख्या र प्रकारअनुसार वर्गीकरण गर्ने। फछ्यौट दर गणना गर्ने।

३. **स्थलगत अनुगमन र गुणात्मक डाटा सङ्कलन:** नमुना छनोट गरिएका घटनाका पीडित, परिवार सदस्य, र सरोकारवाला (न्यायिक समिति सदस्य, प्रहरी, OCCMC का कर्मचारी, परामर्शदाता) सँग अन्तर्वार्ता र छलफल गरी प्रक्रियाको गुणस्तर र न्यायको अनुभूति मूल्याङ्कन गर्ने।

४. **प्रमाणीकरण समिति:** स्थानीय तहका प्रमुख, उपप्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, न्यायिक समितिका संयोजक, प्रहरी प्रतिनिधि, स्वास्थ्य प्रतिनिधि र महिला अधिकारकर्मी सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी प्राप्त सबै डाटा र सूचनाको समीक्षा र पुष्टि गर्ने।

५. **प्रतिवेदन र घोषणा:** प्रमाणीकरणको नतिजासहितको विस्तृत प्रतिवेदन तयार गरी गाउँपालिका/नगर कार्यपालिकामा पेस गर्ने र ८० प्रतिशतभन्दा माथिको लक्ष्य पूरा भएमा सार्वजनिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको विस्तृत र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र स्थानीय तहले लैङ्गिक हिंसाका घटना फछ्यौट गर्ने कार्यमा ८० प्रतिशतभन्दा माथि उपलब्धि हासिल गरेको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले न्यायमा पहुँच सुनिश्चित गर्दै लैङ्गिक समानता प्रवर्द्धन गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं २

महिनावारी हुँदा स्वास्थ्य र सुरक्षाको दृष्टिकोणले जोखिमयुक्त स्थानमा राख्ने घरधुरीहरू नभएको

महिनावारी हुँदा स्वास्थ्य र सुरक्षाको दृष्टिकोणले जोखिमयुक्त स्थानमा राख्ने घरधुरीहरू (जसलाई सामान्यतया छाउपडी वा यस्तै अन्य हानिकारक अभ्यास भनिन्छ) नभएको प्रमाणीकरण गर्नु नेपालको सन्दर्भमा सामाजिक रूपान्तरण र मानवअधिकारको सम्मानको महत्त्वपूर्ण सूचक हो। यो विशेषगरी कर्णाली प्रदेशका केही भौगोलिक कठिनाइ भएका र परम्परावादी मान्यता अझै कायम रहेका समुदायका लागि महत्त्वपूर्ण छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

यी सूचकहरूले जोखिमयुक्त अभ्यास गर्ने घरधुरीको अनुपस्थितिलाई सङ्ख्यात्मक रूपमा देखाउँछन्:

- जोखिमयुक्त स्थानमा राख्ने घरधुरी शून्य प्रतिशत हुनुपर्ने:
  - **सूचक:** स्थानीय तहभित्रका कुल घरधुरीमध्ये महिनावारी हुँदा स्वास्थ्य र सुरक्षाको दृष्टिकोणले जोखिमयुक्त (जस्तै: गोठ, छाप्रो, एकलो कोठा, धाराको छेउ) स्थानमा राख्ने घरधुरीको सङ्ख्या शून्य प्रतिशत हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **घरधुरी सर्वेक्षण (Household Survey):** स्थानीय तहको प्रतिनिधि, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), महिला वडा सदस्य, वा सामाजिक परिचालकको नेतृत्वमा घरधुरी सर्वेक्षण गर्ने। सर्वेक्षणमा महिनावारीका बेला महिलाहरूलाई कहाँ सुत्न लगाइन्छ, कस्ता खानेकुरा दिइन्छ र कस्ता व्यवहार गरिन्छ भनी प्रश्नावलीका माध्यमबाट जानकारी सङ्कलन गर्ने। यो सबैभन्दा भरपर्दो विधि हो।
    - **नियमित अनुगमन र स्थलगत अवलोकन:** स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि, प्रहरी, स्वास्थ्यकर्मी र समाजका अगुवाहरूले नियमित रूपमा घरधुरीको स्थलगत अनुगमन गर्ने। महिनावारीका बेला महिलाहरूलाई एकल्याइएको छ/छैन, गोठ वा अन्य असुरक्षित

स्थानमा राखिएको छ/छैन भनी प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने। यो विशेषगरी छाउपडी प्रथा व्याप्त भएका क्षेत्रहरूमा महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

- **घटना अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय प्रहरी कार्यालय वा न्यायिक समितिमा महिनावारीका कारण महिलालाई हिंसामुक्त स्थानमा राखेको वा शारीरिक तथा मानसिक रूपमा दुर्व्यवहार गरेको भनी दर्ता भएका घटनाहरूको सङ्ख्या शून्य भएको हुनुपर्ने।
- **पहिचान गरिएका जोखिमयुक्त घरधुरीमा सुधारको दर १००%:**
  - **सूचक:** यदि पहिले जोखिमयुक्त अभ्यास गर्ने घरधुरीहरू पहिचान भएका थिए भने ती सबै घरधुरीले आफ्नो व्यवहारमा पूर्ण सुधार ल्याएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** पहिले गरिएका सर्वेक्षणको आधारमा पहिचान गरिएका घरधुरीहरूमा पुनः सर्वेक्षण र अनुगमन गरी सुधार आए/नआएको यकिन गर्ने। उनीहरूले अब महिनावारी भएका महिलालाई घरभित्रै सुरक्षित र स्वास्थ्यमैत्री वातावरणमा राखेको पुष्टि गर्ने।

---

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative and Process Indicators)

यी सूचकहरूले समाजमा आएको चेतना, व्यवहार परिवर्तन र स्थानीय तहको प्रतिबद्धतालाई देखाउँछन्:

- **समुदायमा चेतनाको स्तर र व्यवहारमा परिवर्तन:**
  - **सूचक:** महिनावारीको समयमा हुने जोखिमयुक्त अभ्यासहरू स्वास्थ्यका लागि हानिकारक र मानवअधिकार विरुद्ध छन् भन्नेबारे समुदायमा उच्चस्तरको चेतना हुनुपर्ने र सोहीअनुसारको व्यवहार परिवर्तन भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **केन्द्रित समूह छलफल (FGDs):** महिला समूह, आमा समूह, युवा क्लब, विद्यालयका विद्यार्थी र समुदायका अगुवाहरूसँग छलफल गरी महिनावारीसम्बन्धी परम्परागत मान्यता, हालको अभ्यास र चेतनाको स्तर बुझ्ने।

- **अन्तर्वार्ता:** महिनावारी हुने महिलाहरूसँग व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूले महिनावारीको समयमा घरभित्र कस्तो व्यवहार पाउँछन् र सुरक्षित महसुस गर्छन्/गर्दैनन् भनी बुझ्ने।
  - **सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू:** स्थानीय तह, विद्यालय वा समुदायमा महिनावारी स्वच्छता र अधिकारसम्बन्धी नियमित रूपमा सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू (जस्तै: नाटक, न्याली, छलफल, भिडियो प्रदर्शन) सञ्चालन भएको अभिलेख हेर्ने।
- **स्थानीय तहको प्रतिबद्धता र नीतिगत व्यवस्था:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले महिनावारीका समयमा हुने जोखिमयुक्त अभ्यासहरूको अन्त्यका लागि स्पष्ट नीति, कार्यविधि वा नियम बनाएको र त्यसको कार्यान्वयनमा सक्रिय रहेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - स्थानीय तहको नीति तथा कार्यक्रम, वार्षिक बजेट, र अन्य स्थानीय कानूनमा महिनावारी स्वच्छता, छाउपडी उन्मूलन वा यस्ता हानिकारक अभ्यास नियन्त्रणसम्बन्धी स्पष्ट व्यवस्था भए/नभएको समीक्षा गर्ने।
    - हानिकारक अभ्यासलाई निरुत्साहित गर्नका लागि स्थानीय तहले कस्ता कार्यक्रमहरू (जस्तै: अभियान, पुरस्कार, दण्डको प्रावधान) सञ्चालन गरेको छ भनी अभिलेख हेर्ने।
- **बहु-सरोकारवाला समन्वय र सहकार्य:**
  - **सूचक:** महिनावारीका समयमा हुने जोखिमयुक्त अभ्यासको अन्त्यका लागि स्थानीय तह (न्यायिक समिति, महिला बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक शाखा), प्रहरी, स्वास्थ्य संस्था, विद्यालय, नागरिक समाज संगठन र धार्मिक अगुवाहरूबीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **समन्वय बैठकका माइन्ट:** यस विषयमा भएका समन्वय बैठकका माइन्ट र त्यसमा भएको प्रगतिको समीक्षा गर्ने।
    - **संयुक्त अभियान:** विभिन्न सरोकारवालाहरूको संयुक्त अभियान वा कार्यक्रम सञ्चालन भएको अभिलेख हेर्ने।

- **खुला घोषणा र दिगोपना:**

- **सूचक:** समुदाय वा वडालाई महिनावारीका बेला जोखिमयुक्त स्थानमा नराखे अभ्यासमुक्त खुला घोषणा गरिएको र त्यसको दिगोपनाका लागि निरन्तर अनुगमन गरिएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** समुदाय वा वडाले गरेको खुला घोषणाको अभिलेख, त्यसपछि भएका अनुगमनका प्रतिवेदनहरू हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू:

१. **आधारभूत तथ्याङ्क सङ्कलन:** लक्षित क्षेत्रमा रहेका कुल घरधुरीको सङ्ख्या र पहिले जोखिमयुक्त अभ्यास गर्ने घरधुरीको लगत अद्यावधिक गर्ने।
२. **विस्तृत घरधुरी सर्वेक्षण:** सबै घरधुरीमा (विशेषगरी पहिले जोखिमयुक्त अभ्यास भएका घरधुरीमा) गहन सर्वेक्षण गरी हालको अभ्यासको अवस्था पत्ता लगाउने।
३. **स्थलगत अनुगमन र अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले प्रत्यक्ष रूपमा घरधुरी र समुदायको अनुगमन गरी सर्वेक्षणबाट प्राप्त जानकारीको वास्तविकता जाँच गर्ने।
४. **अन्तर्वार्ता र समूह छलफल:** समुदायका विभिन्न समूह (महिला, पुरुष, युवा) र अगुवाहरूसँग अन्तर्वार्ता र छलफल गरी सामाजिक रूपान्तरणको स्तर र चेतनाको अवस्था बुझ्ने।
५. **सरकारी तथा गैरसरकारी निकायका अभिलेखको समीक्षा:** प्रहरी, न्यायिक समिति, स्वास्थ्य संस्था र गैरसरकारी संस्थामा रहेका घटनासम्बन्धी अभिलेख (यदि छ भने) र सचेतनामूलक कार्यक्रमका प्रतिवेदनको समीक्षा गर्ने।
६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि, प्रशासक, प्रहरी, स्वास्थ्यकर्मी, समाजशास्त्री र महिला अधिकारकर्मी सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र सूचनाको आधारमा शून्य प्रतिशतको उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।
७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले महिनावारी हुँदा जोखिमयुक्त स्थानमा राखे घरधुरीहरू नभएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

सूचक नं ३

२० वर्ष उमेर नपुगदै बच्चा जन्माउने महिलाको सख्या नभएको प्रमाणीकरणका सूचकहरू

वर्तमान समय जुन १५, २०२५ मा नेपालको भौगोलिक र सामाजिक सन्दर्भलाई ध्यानमा राख्दै, २० वर्ष उमेर नपुगदै बच्चा जन्माउने महिलाको सख्या शून्य प्रतिशत भएको प्रमाणीकरण गर्नु पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र चुनौतीपूर्ण सूचक हो। यो सूचकले बालविवाह न्यूनीकरण र किशोरावस्थाको प्रजनन स्वास्थ्य सुधारमा स्थानीय तहको सफलतालाई दर्शाउँछ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

यी सूचकहरूले २० वर्ष नपुगदै बच्चा जन्माउने महिलाको अनुपस्थितिलाई सङ्ख्यात्मक रूपमा देखाउँछन्:

- २० वर्षभन्दा कम उमेरमा बच्चा जन्माउने महिलाको सङ्ख्या शून्य प्रतिशत हुनुपर्ने:
  - **सूचक:** स्थानीय तहभित्रको कुल प्रजनन उमेर समूहका महिलाहरू (विशेषगरी १५-१९ वर्ष समूह) मध्ये २० वर्ष पूरा नहुँदै बच्चा जन्माएका महिलाको सङ्ख्या शून्य प्रतिशत हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **जन्मदर्ता र विवाह दर्ताको अभिलेख:** स्थानीय पञ्जीकाधिकारीको कार्यालयमा उपलब्ध विवाह दर्ताको अभिलेख (विवाहको उमेर) र नवजात शिशुको जन्मदर्ताको अभिलेख (आमाको उमेर र बच्चाको जन्म मिति) सङ्कलन गर्ने। यी दुई अभिलेखलाई क्रस-चेक गरी २० वर्ष नपुगदै विवाह भएको र बच्चा जन्माएको अवस्था पत्ता लगाउन सकिन्छ। यो सबैभन्दा आधिकारिक र भरपर्दो विधि हो।
    - **स्वास्थ्य संस्थाको मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य रेकर्ड:** गाउँपालिका/नगरपालिका भित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरू (अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, बर्थिङ सेन्टर) मा दर्ता भएका

गर्भवती र सुत्केरी महिलाहरूको उमेर र प्रसूतिको रेकर्ड सङ्कलन गर्ने। यसबाट २० वर्षभन्दा कम उमेरमा बच्चा जन्माएका महिलाहरूको सङ्ख्या पत्ता लगाउन सकिन्छ।

- **महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV) को लगत:** FCHV हरूले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्रका गर्भवती, सुत्केरी र नवजात शिशुहरूको उमेरसहितको व्यक्तिगत लगत राखेका हुन्छन्। यो लगतलाई पनि सन्दर्भको रूपमा प्रयोग गरी २० वर्षमुनिका आमाहरूको सङ्ख्या यकिन गर्न सकिन्छ।
- **घरघुरी सर्वेक्षण (Household Survey):** स्थानीय तहको प्रतिनिधि, FCHV, महिला वडा सदस्य वा सामाजिक परिचालकको नेतृत्वमा घरघुरी सर्वेक्षण गरी १५-१९ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरूको विवाहको अवस्था, गर्भावस्था र सन्तानको सङ्ख्याबारे प्रत्यक्ष जानकारी सङ्कलन गर्ने। यसले लुकेका घटनाहरू पत्ता लगाउन पनि मद्दत गर्छ।
- **बालविवाह दर शून्य प्रतिशत हुनुपर्ने:**
  - **सूचक:** २० वर्ष नपुग्दै बच्चा जन्माउनुको प्रमुख कारण बालविवाह भएकाले, स्थानीय तहमा बालविवाहको सङ्ख्या शून्य प्रतिशत भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **विवाह दर्ता अभिलेख:** २० वर्षभन्दा कम उमेरमा दर्ता भएका विवाहको सङ्ख्या शून्य भएको हुनुपर्छ।
    - **प्रहरी र न्यायिक समितिमा दर्ता भएका बालविवाहका घटना:** स्थानीय प्रहरी कार्यालय वा न्यायिक समितिमा बालविवाहसम्बन्धी दर्ता भएका उजुरीको सङ्ख्या शून्य भएको हुनुपर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative and Process Indicators)

यी सूचकहरूले सामाजिक चेतना, नीतिगत प्रतिबद्धता र कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता देखाउँछन्:

- समुदायमा किशोरावस्थाको प्रजनन स्वास्थ्य र बालविवाहबारे चेतना:

- **सूचक:** समुदायमा किशोरावस्थामा गर्भधारण गर्दा हुने स्वास्थ्य जोखिम र बालविवाहका कानुनी तथा सामाजिक दुष्परिणामबारे उच्चस्तरको चेतना हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - **केन्द्रित समूह छलफल (FGDs):** किशोर-किशोरी समूह, महिला समूह, अभिभावक र समुदायका अगुवाहरूसँग छलफल गरी उनीहरूको चेतनाको स्तर र यस विषयप्रतिको बुझाइ बुझ्ने।
  - **जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू:** स्थानीय तह, विद्यालय वा समुदायमा बालविवाह, प्रजनन स्वास्थ्य र २० वर्षपछि मात्र विवाह गर्नुपर्छ भन्नेबारे नियमित रूपमा सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू (जस्तै: नाटक, र्याली, छलफल, पोस्टर, पर्चा वितरण) सञ्चालन भएको अभिलेख हेर्ने।
- **किशोरावस्थाका लागि स्वास्थ्य सेवामा पहुँच:**
  - **सूचक:** किशोर-किशोरीहरूका लागि लैङ्गिक तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवा (Adolescent Sexual and Reproductive Health - ASRH) तथा परामर्श सेवामा सहज पहुँच भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - स्वास्थ्य संस्थामा ASRH सेवाको उपलब्धता, परामर्शको अभिलेख, र किशोर-किशोरीले सेवा लिएको सङ्ख्या हेर्ने।
    - स्वास्थ्यकर्मी र किशोर-किशोरीसँग अन्तर्वार्ता गरी सेवाको पहुँच र गुणस्तर बुझ्ने।
- **शिक्षामा निरन्तरता र गुणस्तर:**
  - **सूचक:** किशोर-किशोरी, विशेषगरी किशोरीहरूको माध्यमिक शिक्षामा पहुँच र निरन्तरता उच्च हुनुपर्ने (विद्यालय छाड्ने दर न्यून हुनुपर्ने)।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** विद्यालयको भर्ना अभिलेख र विद्यालय छाड्ने दरको विश्लेषण गर्ने। शिक्षामा निरन्तरताले कम उमेरमा विवाह र बच्चा जन्माउने सम्भावना घटाउँछ।

- **स्थानीय सरकारको प्रतिबद्धता र नीतिगत व्यवस्था:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले बालविवाह र कम उमेरमा गर्भधारण रोक्नका लागि स्पष्ट नीति, कार्यविधि, नियम बनाएको र त्यसको कार्यान्वयनमा सक्रिय रहेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - स्थानीय तहको नीति तथा कार्यक्रम, वार्षिक बजेट, र स्थानीय कानूनहरूमा बालविवाह नियन्त्रण, किशोर-किशोरीको प्रजनन स्वास्थ्य र २० वर्षपछि विवाहलाई प्रोत्साहनसम्बन्धी स्पष्ट व्यवस्था भए/नभएको समीक्षा गर्ने।
    - बालविवाह विरुद्ध सञ्चालन गरिएका अभियान, पुरस्कार, दण्डको प्रावधान (यदि लागू भएको भए) जस्ता कार्यहरूको अभिलेख हेर्ने।
- **बहु-सरोकारवाला समन्वय र सहकार्य:**
  - **सूचक:** बालविवाह र कम उमेरमा गर्भधारण रोक्नका लागि स्थानीय तह (न्यायिक समिति, महिला बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक शाखा), प्रहरी, स्वास्थ्य संस्था, विद्यालय, नागरिक समाज संगठन र समुदायका अगुवाहरूबीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** समन्वय समितिको नियमित बैठकका माइन्ट, संयुक्त अभियान वा कार्यक्रम सञ्चालन भएको अभिलेख हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू:

१. **आधारभूत तथ्याङ्क सङ्कलन:** लक्षित स्थानीय तहभित्रका प्रजनन उमेर समूहका महिला (१५-४९ वर्ष), विशेषगरी १५-१९ वर्ष समूहका महिलाहरूको सङ्ख्या, वैवाहिक स्थिति र सन्तानको सङ्ख्यासहितको अद्यावधिक लगत जन्मदर्ता, विवाह दर्ता र स्वास्थ्य संस्थाको रेकर्डबाट सङ्कलन गर्ने।
२. **विस्तृत सर्वेक्षण:** घरधुरी सर्वेक्षण गरी २० वर्षभन्दा कम उमेरका आमाहरूको सङ्ख्या यकिन गर्ने।
३. **अभिलेखको क्रस-चेक:** सबै प्राप्त अभिलेखहरूलाई आपसमा क्रस-चेक र प्रमाणीकरण गर्ने ताकि कुनै पनि त्रुटि वा दोहोरो गणना नहोस्।

४. स्थलगत अनुगमन र गुणात्मक डाटा सङ्कलन: नमुना छनोट गरिएका घरधुरी, विद्यालय र स्वास्थ्य संस्थाहरूमा प्रत्यक्ष अनुगमन गरी चेतनाको स्तर, सेवाको पहुँच र व्यवहारमा आएको परिवर्तन मूल्याङ्कन गर्ने।

५. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि, प्रशासक, प्रहरी, स्वास्थ्यकर्मी, समाजशास्त्री, बाल अधिकारकर्मी र महिला अधिकारकर्मी सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र सूचनाको आधारमा २० वर्ष नपुग्दै बच्चा जन्माउने महिलाको सङ्ख्या शून्य प्रतिशत भएको निष्कर्षमा पुग्ने।

६. सार्वजनिक घोषणा: सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले २० वर्ष उमेर नपुग्दै बच्चा जन्माउने महिलाको सङ्ख्या शून्य प्रतिशत भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले २० वर्ष उमेर नपुग्दै बच्चा जन्माउने महिलाको सङ्ख्या शून्य प्रतिशत पुगेको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले किशोरावस्थाको स्वास्थ्य सुधार, बालविवाह न्यूनीकरण र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणामा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ४

सुनौला हजार दिनका घरपरिवारका सासु/बुहारी वा श्रीमान्/श्रीमती बीच पोषण सम्बन्धीस अनुशिक्षण लिएका

वडाको प्रतिशत

नेपालको सन्दर्भमा सुनौला हजार दिन (गर्भावस्थादेखि बच्चा २ वर्षको उमेरसम्म) का घरपरिवारमा सासू-बुहारी वा श्रीमान्-श्रीमतीबीच पोषण सम्बन्धी अनुशिक्षण (Counselling/Orientation) भएको प्रमाणीकरण गर्नु पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण सूचक हो। यसले परिवारभित्रै पोषणसम्बन्धी ज्ञानको प्रवाह, समझदारी र सकारात्मक व्यवहार परिवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्छ।

यो सूचकको प्रमाणीकरणका लागि निम्न आधारहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

यी सूचकहरूले अनुशिक्षण प्राप्त परिवारको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्:

- **अनुशिक्षण प्राप्त घरपरिवारको प्रतिशत:**
  - **सूचक:** सुनौला हजार दिनका कुल घरपरिवारमध्ये कति प्रतिशत घरपरिवारका सासू-बुहारी वा श्रीमान्-श्रीमती (कम्तीमा दुई जना) बीच पोषणसम्बन्धी अनुशिक्षण भएको छ? यो प्रतिशत उच्च (लक्ष्य १००%) हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **घरधुरी सर्वेक्षण/लगत अद्यावधिक:** स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), पोषण सहजकर्ता वा सामाजिक परिचालकको नेतृत्वमा सुनौला हजार दिनका घरपरिवारको अद्यावधिक लगत सङ्कलन गर्ने।
    - **अनुशिक्षण अभिलेख:** स्वास्थ्य संस्था, वडा कार्यालय वा समुदायमा आधारित कार्यक्रमहरू (जस्तै: आमा समूह, पोषण समूह) द्वारा सञ्चालित अनुशिक्षण सत्रहरूको अभिलेख (मिति, विषयवस्तु, सहभागीको नाम र हस्ताक्षर) सङ्कलन गर्ने।
    - **क्रस-चेक:** घरधुरी लगतलाई अनुशिक्षण अभिलेखसँग क्रस-चेक गरी कति घरपरिवारमा कम्तीमा एक पटक यस्तो अनुशिक्षण भएको छ भनी यकिन गर्ने।
- **अनुशिक्षणको आवृत्ति (Frequency):**
  - **सूचक:** सुनौला हजार दिनका घरपरिवारमा पोषणसम्बन्धी अनुशिक्षण नियमित (कम्तीमा २-३ पटक) भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** अनुशिक्षण अभिलेखमा कति पटक अनुशिक्षण गरिएको छ भनी जाँच गर्ने। नियमित अनुशिक्षणले ज्ञानको सुदृढीकरणमा मद्दत गर्छ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative and Process Indicators)

यी सूचकहरूले अनुशिक्षणको गुणस्तर, ज्ञानको प्रभाव र व्यवहारमा आएको परिवर्तनलाई देखाउँछन्:

- **ज्ञानको स्तर र व्यवहारमा परिवर्तन:**

- **सूचक:** अनुशिक्षण प्राप्त घरपरिवारका सासू-बुहारी र श्रीमान्-श्रीमतीमा सुनौला हजार दिनको पोषणको महत्त्व (स्तनपान, विविधतापूर्ण खाना, सरसफाइ, आइरन/फोलिक एसिडको महत्त्व आदि) सम्बन्धी ज्ञानमा वृद्धि भएको हुनुपर्ने र सोहीअनुसार खाने व्यवहार तथा स्याहारमा सकारात्मक परिवर्तन आएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - **केन्द्रित समूह छलफल (FGDs):** अनुशिक्षण प्राप्त घरपरिवारका सदस्यहरू (सासू, बुहारी, श्रीमान्, श्रीमती) सँग छलफल गरी उनीहरूले अनुशिक्षणबाट के सिके, उनीहरूको बुझाइ कस्तो छ र उनीहरूले परिवारमा कुन-कुन पोषणसम्बन्धी अभ्यासहरू अपनाएका छन् भनी बुझ्ने।
  - **अन्तर्वार्ता:** व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता लिई विशेषगरी सासू-बुहारी वा श्रीमान्-श्रीमतीबीच पोषणसम्बन्धी छलफल, निर्णय प्रक्रिया र व्यवहारमा समन्वय आएको छ/छैन बुझ्ने।
  - **घरेलु अवलोकन:** अनुशिक्षण प्राप्त घरपरिवारमा प्रत्यक्ष अवलोकन गरी खानेकुराको विविधता, व्यक्तिगत सरसफाइ, बालबालिकाको स्याहार र पोषणसम्बन्धी व्यवहारमा आएको परिवर्तन हेर्ने।
- **अनुशिक्षणको गुणस्तर र प्रभावकारिता:**
  - **सूचक:** अनुशिक्षण सञ्चालन गर्ने व्यक्तिहरू (FCHV, स्वास्थ्यकर्मी, पोषण सहजकर्ता) प्रशिक्षित र सक्षम हुनुपर्ने र उनीहरूले पारिवारिक वातावरणमा सहज तरिकाले जानकारी प्रवाह गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - अनुशिक्षणकर्ताहरूको तालिमको अभिलेख हेर्ने।
    - अनुशिक्षण सत्रको नमूना अवलोकन गरी उनीहरूको प्रस्तुति शैली र सहभागीको संलग्नता जाँच गर्ने।
    - सहभागी घरपरिवारका सदस्यहरूबाट अभिमुखीकरणको गुणस्तरबारे प्रतिक्रिया (feedback) लिने।

- **स्थानीय तहको सहयोग र समन्वय:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले पोषण अनुशिक्षण कार्यक्रमलाई बजेट विनियोजन गरेको, आवश्यक सामग्री (पर्चा, पोस्टर, परामर्श कार्ड) उपलब्ध गराएको र अनुशिक्षणकर्ताहरूलाई नियमित अनुगमन तथा सहयोग गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - स्थानीय तहको वार्षिक नीति, कार्यक्रम र बजेटमा पोषण अनुशिक्षण कार्यक्रमका लागि भएको लगानी हेर्ने।
    - स्थानीय तहबाट अनुशिक्षणकर्ताहरूलाई उपलब्ध गराइएका सामग्रीहरूको अभिलेख हेर्ने।
    - स्थानीय तहका प्रतिनिधिहरूले गरेका अनुगमनका प्रतिवेदनहरू समीक्षा गर्ने।
- **पारिवारिक निर्णयमा साझा बुझाइ:**
  - **सूचक:** परिवारभित्र, विशेषगरी सासू-बुहारी वा श्रीमान्-श्रीमतीबीच, पोषणसम्बन्धी निर्णयहरू (जस्तै: कसलाई के खुवाउने, स्वास्थ्य संस्था कहिले जाने) मा साझा बुझाइ र सहकार्य भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** परिवारका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूबीच पोषणसम्बन्धी निर्णयमा कसको भूमिका बढी हुन्छ र कसरी निर्णय गरिन्छ भन्ने बुझ्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू:

१. **आधारभूत घरधुरीको लगत:** सुनौला हजार दिनका सबै घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।
२. **अनुशिक्षण अभिलेख सङ्कलन:** स्वास्थ्य संस्था, वडा कार्यालय, FCHV वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने साझेदार संस्थाबाट अनुशिक्षण सत्रको विस्तृत अभिलेख सङ्कलन गर्ने।
३. **डाटा प्रमाणीकरण र विश्लेषण:** सङ्कलित अभिलेखलाई क्रस-चेक गरी अनुशिक्षण प्राप्त घरधुरीको सङ्ख्या यकिन गर्ने। यदि १००% छैन भने, बाँकी घरधुरीमा अनुशिक्षण सञ्चालन गर्न पहल गर्ने।

४. स्थलगत अनुगमन र गुणात्मक डाटा सङ्कलन: नमुना छनोट गरिएका घरधुरीहरूमा प्रत्यक्ष अनुगमन, अवलोकन, अन्तर्वार्ता र FGDs गरी अनुशिक्षणको प्रभावकारिता र व्यवहारमा आएको परिवर्तन मूल्याङ्कन गर्ने।

५. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि, प्रशासक, स्वास्थ्यकर्मी, पोषणविद् र सामाजिक अगुवाहरू सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र सूचनाको आधारमा अनुशिक्षणको उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।

६. सार्वजनिक प्रतिवेदन: प्रमाणीकरणको नतिजासहितको विस्तृत प्रतिवेदन तयार गरी गाउँपालिका/नगर कार्यपालिकामा पेस गर्ने र सार्वजनिक गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले सुनौला हजार दिनका घरपरिवारमा पोषण सम्बन्धी अनुशिक्षण प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भएको र त्यसले घरभित्र सकारात्मक परिवर्तन ल्याएको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ५

वडामा गठन भएका युवा / बालसञ्जाल का सदस्यलाई पोषण सम्बन्धी अभिमुखीकरण गरिएका वडाको संख्या

नेपालको बागमती प्रदेशको सिन्धुली जिल्ला, फिक्कलमा रहेर, वडामा गठन भएका युवा तथा बाल सञ्जालका सदस्यहरूलाई पोषणसम्बन्धी अभिमुखीकरण गरिएका वडाको सङ्ख्या प्रमाणीकरण गर्नु पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण सूचक हो। यसले समुदायस्तरमा पोषण चेतना विस्तार गर्न र युवा तथा बालबालिकालाई यस अभियानमा सक्रिय सहभागी गराउन स्थानीय सरकारको प्रतिबद्धता झल्काउँछ।

यो सूचक प्रमाणीकरणका लागि निम्न आधारहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले पोषण अभिमुखीकरण प्राप्त वडा र सञ्जालहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- पोषण अभिमुखीकरण प्राप्त वडाको प्रतिशत:
  - सूचक: गाउँपालिकाका कुल वडा सङ्ख्यामध्ये कति प्रतिशत वडामा गठन भएका युवा सञ्जाल र बाल सञ्जालका सदस्यहरूले पोषणसम्बन्धी अभिमुखीकरण प्राप्त गरेका छन्? यो प्रतिशत लक्ष्य १००% हुनुपर्छ।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - वडागत सञ्जालको लगत: गाउँपालिकाको वडा कार्यालय, महिला तथा बालबालिका शाखा वा युवा तथा खेलकुद शाखाबाट प्रत्येक वडामा गठन भएका र सक्रिय रहेका युवा सञ्जाल र बाल सञ्जालहरूको अद्यावधिक सूची सङ्कलन गर्ने। यो नै आधारभूत तथ्याङ्क (denominator) हुन्छ।
    - अभिमुखीकरणको उपस्थिति विवरण: पोषण अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने संस्था (नगरपालिकाको स्वास्थ्य शाखा, शिक्षा शाखा, गैसस वा समुदायमा आधारित संस्था) बाट उपस्थिति पाना वा सहभागीहरूको सूची सङ्कलन गर्ने। यी सूचीमा सहभागीको नाम, उनीहरू कुन सञ्जाल (युवा वा बाल) का हुन् र कुन वडाका हुन् भन्ने स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्छ।
    - कार्यक्रम प्रतिवेदन र बजेट विवरण: पोषण अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी प्रतिवेदन, तालिम तालिका र यसका लागि विनियोजन भएको बजेटको विवरण अध्ययन गर्ने।
    - क्रस-चेक: वडागत सञ्जालको सूचीसँग अभिमुखीकरणको उपस्थिति विवरणलाई भिडाएर (cross-check) कति वटा वडाका सञ्जाल सदस्यहरूले अभिमुखीकरण प्राप्त गरेका छन् भन्ने यकिन गर्ने। यसमा कुनै दोहोरो गणना नभएको सुनिश्चित गर्नुपर्छ।
- अभिमुखीकरण प्राप्त सदस्यहरूको सङ्ख्या:
  - सूचक: अभिमुखीकरण प्राप्त गरेका प्रत्येक वडाका सञ्जालहरूबाट न्यूनतम कति सङ्ख्यामा सदस्यहरूले अभिमुखीकरणमा सहभागिता जनाएका छन्? (जस्तै: प्रत्येक सञ्जालबाट कम्तीमा ५-१० जना सक्रिय सदस्य)। यसले अभिमुखीकरणको प्रभावकारी पहुँच सुनिश्चित गर्छ।

- **प्रमाणीकरण विधि:** उपस्थिति पानाको विश्लेषण गरी प्रत्येक सञ्जालबाट अभिमुखीकरणमा सहभागी सदस्यहरूको सङ्ख्या निर्धारण गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले अभिमुखीकरणको गुणस्तर, सिकेको ज्ञानको प्रयोग र युवा तथा बालबालिकाको सक्रिय सहभागितालाई देखाउँछन्।

- **पोषण अभिमुखीकरणको विषयवस्तु र गुणस्तर:**
  - **सूचक:** प्रदान गरिएको पोषण अभिमुखीकरण व्यापक, सही र उमेर समूह सुहाउँदो हुनुपर्ने, जसमा स्थानीय सन्दर्भसँग सम्बन्धित पोषणका मुख्य विषयहरू समावेश गरिएका हुन्।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **तालिम सामग्रीको समीक्षा:** अभिमुखीकरणमा प्रयोग गरिएका पाठ्यक्रम, मोड्युल, हातेपुस्तक र अन्य सामग्रीहरूको समीक्षा गर्ने। विषयवस्तुमा सन्तुलित आहार, सुनौला हजार दिन, सूक्ष्म पोषक तत्वको महत्त्व, सरसफाइ, स्थानीय पौष्टिक खानेकुराको प्रयोग र पोषण प्रवर्द्धनमा युवा/बाल सञ्जालको भूमिकासम्बन्धी जानकारी समावेश भएको हुनुपर्छ।
    - **प्रशिक्षकको योग्यता:** अभिमुखीकरण सञ्चालन गर्ने प्रशिक्षक वा सहजकर्ताहरूको योग्यता (जस्तै: पोषणविद्, स्वास्थ्यकर्मी, अनुभवी सामाजिक परिचालक) प्रमाणित गर्ने।
- **सञ्जाल सदस्यहरूद्वारा ज्ञानको प्रयोग र गतिविधि सञ्चालन:**
  - **सूचक:** अभिमुखीकरण प्राप्त युवा तथा बाल सञ्जालका सदस्यहरूले पोषणसम्बन्धी ज्ञानको प्रयोग गरी विद्यालय र समुदायमा पोषणमैत्री व्यवहारको प्रवर्द्धनका लागि सक्रिय गतिविधिहरू सञ्चालन गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **अन्तर्वार्ता/समूह छलफल:** अभिमुखीकरण प्राप्त गरेका युवा तथा बाल सञ्जालका सदस्यहरूसँग व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता वा समूह छलफल (FGDs) गरी उनीहरूले के सिके, कसरी लागू गरिरहेका छन् र कस्ता गतिविधिहरू (जस्तै: विद्यालयमा पोषणसम्बन्धी

चेतना कार्यक्रम, करेसावारी निर्माण, हात धुने अभियान, दिवा खाजा व्यवस्थापन) सञ्चालन गरेका छन् भन्ने जानकारी लिने।

- **गतिविधि अवलोकन:** सञ्चालहरूले विद्यालय वा समुदायमा सञ्चालन गरेका पोषणसम्बन्धी गतिविधिहरूको स्थलगत अवलोकन गर्ने।
  - **कार्ययोजना र प्रतिवेदन:** युवा तथा बाल सञ्चालहरूले पोषणसम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरी तयार पारेका कार्ययोजना र सोको प्रगति प्रतिवेदनको समीक्षा गर्ने।
- **स्थानीय सरकारको सहयोग र समन्वय:**
    - **सूचक:** फिक्कल गाउँपालिका (वडा कार्यालयसहित) ले पोषण प्रवर्द्धन गतिविधिहरू गर्न युवा तथा बाल सञ्चालहरूलाई सक्रिय रूपमा सहयोग र प्रोत्साहन गरेको तथा उनीहरूको भूमिकालाई स्थानीय पोषण योजनामा समावेश गरेको हुनुपर्ने।
    - **प्रमाणीकरण विधि:**
      - **बजेट विनियोजन:** गाउँपालिकाको वार्षिक बजेट र कार्यक्रमहरूमा युवा तथा बाल सञ्चालका गतिविधिहरू, विशेषगरी पोषणसम्बन्धी कार्यक्रमहरूका लागि विनियोजन भएको बजेट हेर्ने।
      - **नीतिगत मार्गदर्शन:** स्थानीय सरकारबाट युवा तथा बाल सञ्चालको पोषणसम्बन्धी भूमिकालाई प्रोत्साहन गर्ने नीति, निर्देशिका वा परिपत्रहरूको समीक्षा गर्ने।
      - **सहकार्यको प्रमाण:** गाउँपालिकाका सम्बन्धित शाखाहरू (स्वास्थ्य, शिक्षा, महिला तथा बालबालिका) र सञ्चालबीचको संयुक्त योजना, तालिम वा गतिविधिहरूको अभिलेख हेर्ने।
- **दिगोपना र निरन्तर संलग्नता:**
    - **सूचक:** अभिमुखीकरण प्राप्त गरेका सञ्चालहरूको पोषणसम्बन्धी गतिविधिहरूलाई निरन्तरता दिन अभिमुखीकरणको पुनर्ताजगि (refresher), निरन्तर सहयोग र अनुगमनको संयन्त्र विकास भएको हुनुपर्ने।
    - **प्रमाणीकरण विधि:** पुनर्ताजगि तालिम वा समीक्षा सत्रहरूको अभिलेख, र सञ्चालका गतिविधिहरूको अनुगमन प्रतिवेदनहरू हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. आधारभूत तथ्याङ्क सङ्कलन: फिक्कल गाउँपालिकाका सबै वडामा गठन भएका युवा तथा बाल सञ्जालहरूको पूर्ण र अद्यावधिक सूची तयार गर्ने।

२. अभिमुखीकरण अभिलेख सङ्कलन: पोषण अभिमुखीकरण सञ्चालन गर्ने सबै सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट अभिमुखीकरणमा सहभागी भएका सदस्यहरूको विस्तृत अभिलेख (उपस्थिति पानासहित) सङ्कलन गर्ने।

३. तथ्याङ्कको प्रमाणीकरण र विश्लेषण: सङ्कलन गरिएका सबै अभिलेखहरूलाई आपसमा भिडाएर (cross-check) कुन-कुन वडाका सञ्जाल सदस्यहरूले अभिमुखीकरण प्राप्त गरेका छन् भनी यकिन गर्ने। छुटेका वडा वा सञ्जालहरू छन् भने उनीहरूलाई अभिमुखीकरण गराउन पहल गर्ने।

४. स्थलगत अनुगमन र गुणात्मक डाटा सङ्कलन: केही प्रतिनिधिमूलक वडाका युवा तथा बाल सञ्जाल सदस्यहरूसँग व्यक्तिगत अन्तर्वार्ता, समूह छलफल (FGDs) र गतिविधिहरूको अवलोकन गरी अभिमुखीकरणको गुणस्तर र त्यसको व्यवहारिक प्रयोगको मूल्याङ्कन गर्ने।

५. स्थानीय तहका दस्तावेजहरूको समीक्षा: नगरपालिकाको बजेट, योजना, नीतिगत दस्तावेज र प्रतिवेदनहरू अध्ययन गरी पोषण प्रवर्द्धनमा युवा तथा बाल सञ्जालको भूमिका र पालिकाको प्रतिबद्धताको अवस्था हेर्ने।

६. प्रमाणीकरण समिति गठन: गाउँपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत वा शिक्षा/स्वास्थ्य शाखा प्रमुखको संयोजकत्वमा, सान्दर्भिक शाखाका प्रतिनिधिहरू (महिला तथा बालबालिका, युवा तथा खेलकुद), सम्बन्धित विज्ञहरू र गैससका प्रतिनिधि सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी प्राप्त सबै डाटा र प्रमाणहरूको गहन समीक्षा र पुष्टि गर्ने।

७. प्रतिवेदन तयार र सार्वजनिक घोषणा: प्रमाणीकरणको नतिजासहितको विस्तृत प्रतिवेदन तयार गरी गाउँ कार्यपालिकामा पेस गर्ने। यदि १००% को लक्ष्य पूरा भएको पुष्टि भएमा, औपचारिक रूपमा यो उपलब्धि घोषणा गर्ने।

यी सबै आधारहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र गाउँपालिकाले आफ्ना सबै वडामा युवा तथा बाल सञ्जालका सदस्यहरूलाई पोषणसम्बन्धी अभिमुखीकरण सफलतापूर्वक प्रदान गरेको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ। यसले समग्र समुदायमा पोषणको चेतना अभिवृद्धि गर्न र फिक्कललाई पोषणमैत्री स्थानीय शासनयुक्त घोषणा गर्न महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याउनेछ।

खानेपानी तथा सरसफाई क्षेत्र सूचक प्रमाणीकरणका आधारहरू

सूचक नं १

आधारभूत खानेपानी सेवा उपलब्ध भएका घरधुरी १०० प्रतिशत

नेपालको सन्दर्भमा आधारभूत खानेपानी सेवा उपलब्ध भएका घरधुरी १०० प्रतिशत पुगेको प्रमाणीकरण गर्नु स्थानीय तहको सुशासन, सार्वजनिक सेवा प्रवाह र जनस्वास्थ्य सुधारको एउटा महत्वपूर्ण सूचक हो। स्वच्छ खानेपानीको उपलब्धताले कुपोषण, झाडापखालाजस्ता जलजन्य रोगहरूको रोकथाममा प्रत्यक्ष भूमिका खेल्छ, जुन पोषणमैत्री स्थानीय शासन (NFLG) घोषणाका लागि पनि अभिन्न अङ्ग हो।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले आधारभूत खानेपानी सेवाको पहुँचको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- आधारभूत खानेपानी सेवा उपलब्ध घरधुरीको प्रतिशतः
  - सूचकः स्थानीय तहभित्रका कुल घरधुरीमध्ये १०० प्रतिशत घरधुरीमा आधारभूत खानेपानी सेवा उपलब्ध भएको हुनुपर्ने।
  - आधारभूत खानेपानी सेवाको परिभाषाः नेपाल सरकारको मापदण्डअनुसार आधारभूत खानेपानी भन्नाले ३० मिनेटभित्रको हिँडाइ दूरीमा (जाने र आउने गरी), दैनिक कम्तीमा १५ लिटर प्रतिव्यक्ति स्वच्छ र सुरक्षित पानी (न्यूनतम ९०% समयका लागि) निरन्तर उपलब्ध हुने स्रोत बुझिन्छ। (स्रोतः राष्ट्रिय खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता क्षेत्र रणनीति, २०७३; दिगो विकास लक्ष्यको सूचक ६.१.१ अनुसार 'सुरक्षित रूपमा व्यवस्थापन गरिएको खानेपानी सेवा' मा पहुँच)।
  - प्रमाणीकरण विधिः
    - घरधुरी लगत र सर्वेक्षणः स्थानीय तहको वडा कार्यालय, खानेपानी तथा सरसफाइ शाखा वा सामाजिक परिचालकको नेतृत्वमा सबै घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने। प्रत्येक घरधुरीमा

खानेपानीको स्रोत, दूरी, उपलब्धता र गुणस्तर सम्बन्धी विस्तृत सर्वेक्षण गर्ने।

- **खानेपानी योजनाको अभिलेख:** स्थानीय तहमा सञ्चालित खानेपानी योजनाहरूको लगत (कभरेज क्षेत्र, लाभान्वित घरधुरी सङ्ख्या, योजनाको अवस्था) सङ्कलन गर्ने।
  - **भू-स्थानिक डाटा (GIS Mapping):** सम्भव भएसम्म खानेपानीका स्रोतहरू र घरधुरीको अवस्थितिको GIS म्यापिङ गरी पहुँचको दूरी यकिन गर्ने।
  - **उपभोक्ता समितिको विवरण:** खानेपानी उपभोक्ता समितिहरूले राखेका पानी वितरण र सेवामाग्रीको अभिलेख हेर्ने।
- **खानेपानीको गुणस्तर परीक्षण दर:**
    - **सूचक:** सबै खानेपानी स्रोतहरू (आधाभूत सेवा उपलब्ध भएका) को नियमित रूपमा (वार्षिक कम्तीमा एक पटक) भौतिक, रासायनिक र सूक्ष्म जैविक गुणस्तर परीक्षण भएको हुनुपर्ने र पानी पिउन योग्य (सुरक्षित) प्रमाणित भएको हुनुपर्ने।
    - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा वा खानेपानी तथा सरसफाइ शाखासँग रहेको पानीको गुणस्तर परीक्षण रिपोर्ट (ल्याब रिपोर्ट) को अभिलेख हेर्ने। पानीमा हानिकारक रसायन वा जीवाणु (कोलिफर्म) नभएको पुष्टि हुनुपर्छ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले खानेपानी सेवाको दिगोपना, गुणस्तर र स्थानीय तहको सक्रिय भूमिकालाई देखाउँछन्।

- **खानेपानी स्रोतको दिगोपना र संरक्षण:**
  - **सूचक:** खानेपानीका स्रोतहरू (मूल, इनार, बोरिङ) को संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन गरिएको हुनुपर्ने, जसले भविष्यमा पनि पानीको उपलब्धता सुनिश्चित गरोस्।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** खानेपानी स्रोतहरूको स्थलगत अवलोकन गरी संरक्षणका उपायहरू (जस्तै: इन्टेक व्यवस्थापन, मुहान संरक्षण, वृक्षा रोपण)

अपनाइएको छ/छैन हेर्ने। मर्मतसम्भार योजना र त्यसको कार्यान्वयनको अभिलेख हेर्ने।

- **खानेपानीको स्वच्छता र सुरक्षित प्रयोग:**
  - **सूचक:** घरधुरीहरूले पानी सङ्कलन, भण्डारण र प्रयोगमा स्वच्छताका विधिहरू (जस्तै: सफा भाँडोको प्रयोग, छोपेर राख्ने, हात धुने) अपनाएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** घरधुरी सर्वेक्षणको क्रममा उपभोक्ताको व्यवहार अवलोकन गर्ने। परिवारका सदस्य, विशेषगरी महिलासँग सफा पानीको महत्त्व र प्रयोगबारे अन्तर्वार्ता लिने।
- **खानेपानी तथा सरसफाइ तथा स्वच्छता (WASH) शिक्षा र चेतना:**
  - **सूचक:** समुदायमा स्वच्छ पानीको महत्त्व, सरसफाइ र व्यक्तिगत सरसफाई सम्बन्धी उच्चस्तरको चेतना हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तह वा साझेदार संस्थाहरूले सञ्चालन गरेका WASH सम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रमहरू (जस्तै: हात धुने अभियान, सरसफाइ सप्ताह) को अभिलेख हेर्ने। समुदायका सदस्यहरूसँग छलफल गरी उनीहरूको ज्ञान र व्यवहारमा आएको परिवर्तन बुझ्ने।
- **स्थानीय तहको नेतृत्व र लगानी:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले आधारभूत खानेपानी सेवाको पहुँचका लागि स्पष्ट नीति, योजना र पर्याप्त बजेट विनियोजन गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, बजेट पुस्तिका, र खानेपानीसम्बन्धी कार्ययोजनाको समीक्षा गर्ने। खानेपानी आयोजना निर्माण, विस्तार र मर्मतसम्भारका लागि भएको खर्चको अभिलेख हेर्ने।
- **उपभोक्ता समिति तथा समुदायको सक्रियता:**
  - **सूचक:** खानेपानी योजनाहरूको सञ्चालन, मर्मतसम्भार र व्यवस्थापनमा खानेपानी उपभोक्ता समिति र समुदायको सक्रिय सहभागिता हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** उपभोक्ता समितिका बैठकका माइन्ट, आयोजनाको मर्मतसम्भारको अभिलेख, र समुदायका सदस्यहरूसँगको छलफलबाट उनीहरूको सक्रियता र अपनत्वको स्तर बुझ्ने।
- **गुनासो सुन्ने र सम्बोधन गर्ने संयन्त्र:**

- **सूचक:** खानेपानी सेवामा समस्या आएमा गुनासो सुन्ने र त्यसलाई समयमै सम्बोधन गर्ने प्रभावकारी संयन्त्र स्थानीय तहमा रहेको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** गुनासो पेटिका, टोल-फ्री नम्बर (यदि छ भने) वा वडा कार्यालयमा दर्ता भएका गुनासोहरूको अभिलेख र त्यसको फछ्छौटको अवस्था हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **समग्र घरधुरीको लगत:** स्थानीय तहभित्रका सबै घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।
२. **विस्तृत घरधुरी सर्वेक्षण:** प्रत्येक घरधुरीमा गहन सर्वेक्षण गरी खानेपानीको स्रोत, पहुँच, दूरी, उपलब्धता र गुणस्तरसम्बन्धी जानकारी सङ्कलन गर्ने। यसमा स्वयंसेवक वा FCHV हरूको सहयोग लिन सकिन्छ।
३. **पानीको गुणस्तर परीक्षण:** स्थानीय तहभित्रका सबै खानेपानी स्रोतहरूको नियमित र विश्वसनीय प्रयोगशालाबाट गुणस्तर परीक्षण गराई पिउन योग्य भएको प्रमाणपत्र सङ्कलन गर्ने।
४. **स्थलगत अनुगमन र अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले प्रत्यक्ष रूपमा खानेपानी स्रोतहरू, वितरण प्रणाली र घरधुरीमा पानीको प्रयोगको अवलोकन गर्ने।
५. **सरोकारवालासँगको अन्तर्वार्ता:** खानेपानी उपभोक्ता समितिका पदाधिकारी, स्थानीय जनप्रतिनिधि, स्वास्थ्यकर्मी र समुदायका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी सेवाको गुणस्तर र दिगोपनाबारे बुझ्ने।
६. **अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय तह, खानेपानी योजना र उपभोक्ता समितिका सबै सम्बन्धित अभिलेख (योजना, बजेट, मर्मतसम्भार, गुनासो) को गहन समीक्षा गर्ने।
७. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, खानेपानी तथा सरसफाइ शाखा प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख र खानेपानीविज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा १००% को उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।
८. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले आधारभूत खानेपानी सेवा १०० प्रतिशत घरधुरीमा उपलब्ध भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।
यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले आधारभूत खानेपानी सेवा १०० प्रतिशत घरधुरीमा उपलब्ध गराएको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि

गर्न सक्छ, जसले जनस्वास्थ्य सुधार र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं २

आधारभूत सरसफाइ सेवा उपलब्ध भएका घरधुरीको प्रतिशत

नेपालमा आधारभूत सरसफाइ सेवा उपलब्ध भएका १०० प्रतिशत घरधुरीको प्रमाणीकरण गर्नु स्थानीय तहको जनस्वास्थ्य सुधार, वातावरणीय स्वच्छता प्रवर्द्धन र समग्र जीवनस्तर उकास्ने महत्त्वपूर्ण सूचक हो। यो सूचकले रोगको रोकथाम, कुपोषण न्यूनीकरण, र बालबालिकाको स्वस्थ विकासमा प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउने भएकाले पोषणमैत्री स्थानीय शासन (NFLG) घोषणाका लागि पनि यसको विशेष महत्त्व छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले आधारभूत सरसफाइ सेवाको पहुँचको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- आधारभूत सरसफाइ सेवामा पहुँच भएका घरधुरीको प्रतिशतः
  - सूचकः स्थानीय तहभित्रका कुल घरधुरीमध्ये १०० प्रतिशत घरधुरीमा आधारभूत सरसफाइ सेवा उपलब्ध भएको हुनुपर्ने।
  - आधारभूत सरसफाइ सेवाको परिभाषाः नेपाल सरकारको मापदण्डअनुसार आधारभूत सरसफाइ सेवा भन्नाले घरमा आफ्नै वा साझेदारीमा सुरक्षित र व्यवस्थित चर्पीको उपलब्धता, हात धुने साबुनपानीसहितको व्यवस्था, र घर तथा घरवरपरको वातावरण स्वच्छ राख्ने अभ्यास बुझिन्छ। यसमा दिगो विकास लक्ष्य ६.२.१ (सुरक्षित रूपमा व्यवस्थापन गरिएको सरसफाइ सेवामा पहुँच) का सिद्धान्तहरू पनि लागू हुन्छन्।
  - प्रमाणीकरण विधिः
    - घरधुरी लगत र सर्वेक्षणः स्थानीय तहको वडा कार्यालय, सरसफाइ तथा स्वच्छता शाखा वा सामाजिक परिचालकको नेतृत्वमा सबै घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने। प्रत्येक घरधुरीमा चर्पीको उपलब्धता (पक्की/सुधारिएको), चर्पीको प्रयोगको अवस्था, हात धुने

व्यवस्था र घरवरपरको सरसफाइको अवस्थालगायतका विषयमा विस्तृत सर्वेक्षण गर्ने ।

- **खुला दिसा मुक्त (Open Defecation Free - ODF) घोषणाको अभिलेख:** यदि स्थानीय तह पहिले नै ODF घोषित भइसकेको छ भने सो घोषणाको प्रमाण र त्यसपछिको दिगोपनाको अभिलेख हेर्ने । ODF घोषणापछि थप घरहरू बनेका छन् भने तिनमा पनि चर्पीको व्यवस्था सुनिश्चित भएको हुनुपर्छ ।
- **फोहोरमैला व्यवस्थापनको अभिलेख:** घरबाट निस्कने फोहोरमैलाको व्यवस्थित सङ्कलन र व्यवस्थापन (कम्पोस्ट मल, वर्गीकरण, सुरक्षित विसर्जन) भएको अभिलेख हेर्ने ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले सरसफाइको गुणस्तर, अभ्यासको दिगोपना र स्थानीय तहको सक्रिय भूमिकालाई देखाउँछन् ।

- **चर्पीको प्रयोग र सरसफाइको अवस्था:**
  - **सूचक:** चर्पीको उपलब्धताका साथै सकेसम्म सबै घरधुरीका सदस्यहरूले नियमित रूपमा चर्पीको प्रयोग गर्ने गरेको र चर्पी सफा तथा प्रयोगयोग्य अवस्थामा रहेको हुनुपर्ने ।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** घरधुरी सर्वेक्षणका क्रममा चर्पीको प्रयोग र सफाइको अवस्था प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने । चर्पीमा पानीको उपलब्धता र हात धुने साबुनको व्यवस्था भए/नभएको हेर्ने ।
- **हात धुने अभ्यास र व्यक्तिगत सरसफाइ:**
  - **सूचक:** परिवारका सदस्यहरू, विशेषगरी खाना खानुअघि, दिशापिसाब गरेपछि, र बालबालिकालाई खुवाउनुअघि साबुनपानीले हात धुनेजस्ता महत्त्वपूर्ण व्यक्तिगत सरसफाइका अभ्यासहरू अपनाएको हुनुपर्ने ।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** घरधुरी सर्वेक्षणका क्रममा अभिभावक र बालबालिकासँगको अन्तर्वार्ताबाट हात धुने अभ्यासको बारेमा बुझ्ने र हात धुने ठाउँमा साबुनपानीको उपलब्धता हेर्ने ।

- **घर तथा घरवरपरको सरसफाइ र फोहोरमैला व्यवस्थापन:**
  - **सूचक:** घरभित्र र घरवरपरको वातावरण स्वच्छ, सफा र व्यवस्थित भएको हुनुपर्ने। घरधुरीबाट निस्कने फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन गरिएको हुनुपर्ने (जस्तै: कुहिने र नकुहिने फोहोर छुट्याएको, कम्पोस्ट मल बनाएको, सुरक्षित विसर्जन)।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** घरधुरीको प्रत्यक्ष अवलोकन गरी घरको सरसफाइ, फोहोरको व्यवस्थापन गर्ने तरिका, र घरवरपरको स्वच्छताको अवस्था हेर्ने।
- **समुदायमा सरसफाइसम्बन्धी चेतना र व्यवहार:**
  - **सूचक:** समुदायमा सरसफाइको महत्त्व, यसले स्वास्थ्यमा पार्ने सकारात्मक प्रभाव र रोगको रोकथाममा सरसफाइको भूमिकाबारे उच्चस्तरको चेतना हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** समुदायका अगुवा, महिला समूह, युवा क्लब र विद्यालयका विद्यार्थीसँग छलफल (FGDs) गरी सरसफाइसम्बन्धी उनीहरूको ज्ञानको स्तर, अभ्यास र समुदायमा आएको परिवर्तन बुझ्ने। सरसफाइसम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रमहरूको अभिलेख हेर्ने।
- **स्थानीय तहको नेतृत्व र लगानी:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले आधारभूत सरसफाइ सेवाको पहुँच, दिगोपना र गुणस्तरका लागि स्पष्ट नीति, योजना र पर्याप्त बजेट विनियोजन गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, बजेट पुस्तिका, र सरसफाइसम्बन्धी कार्ययोजनाको समीक्षा गर्ने। सरसफाइ कार्यक्रम निर्माण, प्रवर्द्धन र अनुगमनका लागि भएको खर्चको अभिलेख हेर्ने।
- **सरसफाइ समितिको सक्रियता र समुदायको सहभागिता:**
  - **सूचक:** स्थानीय स्तरमा सरसफाइ समन्वय समिति (WASH-CC) वा यस्तै समितिहरू सक्रिय रहेको र सरसफाइ योजनाहरूको कार्यान्वयन, अनुगमन र दिगोपनामा समुदायको सक्रिय सहभागिता रहेको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** समितिका बैठकका माइन्ट, समुदायमा सञ्चालित सरसफाइ अभियानहरूको अभिलेख, र समुदायका सदस्यहरूसँगको छलफलबाट उनीहरूको सक्रियता र अपनत्वको स्तर बुझ्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **समग्र घरधुरीको अद्यावधिक लगत:** स्थानीय तहभित्रका सबै घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।
२. **विस्तृत घरधुरी सर्वेक्षण:** प्रत्येक घरधुरीमा गहन सर्वेक्षण गरी चर्पीको उपलब्धता, प्रयोग, सरसफाइको अवस्था, हात धुने बानी, र फोहोरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी जानकारी सङ्कलन गर्ने। यसमा महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविका(FCHV), पोषण सजकर्ता र सामाजिक परिचालकको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ।
३. **स्थलगत अनुगमन र अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले प्रत्यक्ष रूपमा घरधुरी, विद्यालय, सार्वजनिक स्थल र समुदायको अवलोकन गरी सरसफाइको अवस्था र अभ्यासको वास्तविकता जाँच गर्ने।
४. **सरोकारवालासँगको अन्तर्वार्ता:** स्थानीय जनप्रतिनिधि, स्वास्थ्यकर्मी, विद्यालयका शिक्षक, महिला समूहका प्रतिनिधि र समुदायका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी सरसफाइको अवस्था र कार्यक्रमको प्रभावकारिताबारे बुझ्ने।
५. **अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय तह, वडा कार्यालय र सरसफाइ समन्वय समितिमा रहेका सबै सम्बन्धित अभिलेख (योजना, बजेट, अभियान, अनुगमन प्रतिवेदन) को गहन समीक्षा गर्ने।
६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, खानेपानी तथा सरसफाइ शाखा प्रमुख र सरसफाइ विज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा १००% को उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।
७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले आधारभूत सरसफाइ सेवा १०० प्रतिशत घरधुरीमा उपलब्ध भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।
यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले आधारभूत सरसफाइ सेवा १०० प्रतिशत घरधुरीमा उपलब्ध गराएको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले जनस्वास्थ्य सुधार र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ३

शौचालय गएपछि, बालबालिकाको दिशा धोएपछि, खाना खानु अघि, बालबालिकालाई दुध खुवाउनु अघि, फोहोर चलाएपछि साबुनपानीले हात धुने परिपाटीको विकास भएको घरधुरीको प्रतिशत

नेपालमा शौचालय गएपछि, बालबालिकाको दिशा धोएपछि, खाना खानुअघि, बालबालिकालाई दूध खुवाउनुअघि, र फोहोर चलाएपछि साबुनपानीले हात धुने परिपाटीको विकास भएको घरधुरीको प्रतिशत (१००%) को प्रमाणीकरण गर्नु जनस्वास्थ्य सुधार र रोग नियन्त्रणको महत्त्वपूर्ण सूचक हो। यो व्यवहारजन्य परिवर्तनले सुरुवा रोगको जोखिम घटाउँछ, जसले बालबालिका र परिवारको पोषण अवस्थामा प्रत्यक्ष सकारात्मक प्रभाव पार्छ। यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (NFLG) घोषणाका लागि पनि अभिन्न सूचक मानिन्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

यी सूचकहरूले साबुनपानीले हात धुने परिपाटी विकास भएका घरधुरीको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- हात धुने परिपाटी विकास भएको घरधुरीको प्रतिशत:
  - **सूचक:** स्थानीय तहभित्रका कुल घरधुरीमध्ये १०० प्रतिशत घरधुरीमा तोकिएका पाँच महत्त्वपूर्ण समयमा (शौचालय गएपछि, बालबालिकाको दिशा धोएपछि, खाना खानुअघि, बालबालिकालाई दूध खुवाउनुअघि, फोहोर चलाएपछि) साबुनपानीले हात धुने परिपाटी विकास भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **घरधुरी सर्वेक्षण (Household Survey):** स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा, सरसफाइ तथा स्वच्छता शाखा, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), वा सामाजिक परिचालकको नेतृत्वमा गहन घरधुरी सर्वेक्षण गर्ने। सर्वेक्षणमा हात धुने पाँच महत्त्वपूर्ण समयमा साबुनपानीको प्रयोगको बारेमा प्रश्न सोच्ने।
    - **प्रत्यक्ष अवलोकन (Direct Observation):** सर्वेक्षणको क्रममा हात धुने ठाउँको प्रत्यक्ष अवलोकन गरी साबुन र पानीको

उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने। चर्पी नजिक, भान्छा नजिक वा घरको पहुँचयोग्य स्थानमा हात धुने व्यवस्थित ठाउँ छ/छैन, र त्यहाँ साबुन (झोल वा ठोस) उपलब्ध छ/छैन हेर्ने।

- **व्यवहारजन्य अवलोकन (Behavioral Observation):** सम्भव भएसम्म, परिवारका सदस्यहरूले महत्वपूर्ण समयमा (जस्तै: शौचालयबाट फर्किए पछि वा खाना खानुअघि) साबुनपानीले हात धोएको व्यवहार प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने। यो विधि सबै घरधुरीमा सम्भव नभए पनि नमुनाका लागि गर्न सकिन्छ।
- **अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय तहले सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी गरेका कार्यक्रमहरू र त्यसका प्रभावहरूको अभिलेख (रिपोर्ट) हेर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative and Process Indicators)

यी सूचकहरूले हात धुने अभ्यासको गुणस्तर, चेतनाको स्तर र यसको दिगोपनालाई देखाउँछन्।

- हात धुने सही तरिकाको ज्ञान र अभ्यास:
  - **सूचक:** घरधुरीका सदस्यहरूलाई हात धुने सही तरिका (कम्तीमा २० सेकेन्डसम्म साबुन दलेर राम्ररी मिची मिची धुनु) को ज्ञान भएको र सोहीअनुसार अभ्यास गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - घरधुरीका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूलाई हात धुने सही तरिकाबारे जानकारी छ/छैन भनी बुझ्ने।
    - हात धुने अभ्यासको प्रत्यक्ष प्रदर्शन गर्न लगाएर सही तरिका अपनाइएको छ/छैन हेर्ने।
- हात धुने सामग्रीको निरन्तर उपलब्धता:
  - **सूचक:** घरधुरीमा नियमित रूपमा हात धुने साबुन र पानीको उपलब्धता सुनिश्चित भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** घरधुरी सर्वेक्षण र प्रत्यक्ष अवलोकनका क्रममा हात धुने ठाउँमा साबुन र पानीको निरन्तर उपलब्धता हेर्ने। यदि उपलब्ध छैन भने त्यसको कारण पत्ता लगाउने।

- **समुदायमा चेतना र प्रवर्द्धन:**
  - **सूचक:** हात धुने परिपाटीको महत्त्वबारे समुदायमा उच्चस्तरको चेतना हुनुपर्ने र समुदायस्तरमा यसको निरन्तर प्रवर्द्धन भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - सामुदायिक अगुवा, महिला समूह, युवा क्लब, विद्यालयका शिक्षक र विद्यार्थीसँग छलफल (FGDs) गरी हात धुने अभियान र यसको महत्त्वबारे उनीहरूको ज्ञान र सक्रियता बुझ्ने।
    - स्थानीय तह वा साझेदार संस्थाहरूले सञ्चालन गरेका हात धुने दिवस, अभियान वा चेतनामूलक कार्यक्रमहरूको अभिलेख (पोस्टर, पर्चा, भिडियो, फोटो) हेर्ने।
- **स्थानीय सरकारको प्रतिबद्धता र लगानी:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले हात धुने परिपाटीको विकास र सरसफाइका लागि स्पष्ट नीति, योजना र पर्याप्त बजेट विनियोजन गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, बजेट पुस्तिका, र सरसफाइसम्बन्धी कार्ययोजनाको समीक्षा गर्ने। हात धुने अभियान र सामग्री प्रवर्द्धनका लागि भएको खर्चको अभिलेख हेर्ने।
- **विद्यालयमा हात धुने अभ्यासको प्रवर्द्धन:**
  - **सूचक:** विद्यालयहरूमा हात धुने व्यवस्थित ठाउँ, साबुनपानीको उपलब्धता र विद्यार्थीहरूमा हात धुने अभ्यासको विकास भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** विद्यालयहरूको स्थलगत अवलोकन गरी हात धुने पूर्वाधारको अवस्था र विद्यार्थीहरूले हात धुने व्यवहारको अवलोकन गर्ने। विद्यालयको स्वास्थ्य र सरसफाइ योजना हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **समग्र घरधुरीको अद्यावधिक लगत:** स्थानीय तहभित्रका सबै घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।
२. **विस्तृत घरधुरी सर्वेक्षण:** प्रत्येक घरधुरीमा गहन सर्वेक्षण गरी साबुनपानीले हात धुने पाँच महत्त्वपूर्ण समयमा घरधुरीका सदस्यहरूको अभ्यास, साबुनपानीको उपलब्धता र हात धुने

ठाउँको अवस्थाबारे जानकारी सङ्कलन गर्ने। यसमा FCHV र सामाजिक परिचालकको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ।

३. व्यवहार अवलोकन: नमुनाका लागि केही घरधुरीमा प्रत्यक्ष व्यवहार अवलोकन गर्ने।

४. अभिलेखको समीक्षा: स्थानीय तह, वडा कार्यालय र समुदायमा सञ्चालित सरसफाइसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको अभिलेख, बजेट र अनुगमन प्रतिवेदनहरूको गहन समीक्षा गर्ने।

५. सरोकारवालासँगको अन्तर्वार्ता: स्थानीय जनप्रतिनिधि, स्वास्थ्यकर्मी, शिक्षक, सामुदायिक अगुवा र घरधुरीका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी हात धुने परिपाटीको विकास र त्यसको दिगोपनाबारे बुझ्ने।

६. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: स्थानीय तहका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, सरसफाइ तथा स्वच्छता शाखा प्रमुख र सम्बन्धित विज्ञहरू सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा १००% को उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. सार्वजनिक घोषणा: सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले साबुनपानीले हात धुने परिपाटी १०० प्रतिशत घरधुरीमा विकास भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले शौचालय गएपछि, बालबालिकाको दिशा धोएपछि, खाना खानुअघि, बालबालिकालाई दूध खुवाउनुअघि, र फोहोर चलाएपछि साबुनपानीले हात धुने परिपाटी १०० प्रतिशत घरधुरीमा विकास भएको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ। यसले जनस्वास्थ्य सुधार, रोगको रोकथाम, र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ४

आधारभुत खानेपानी सेवा उपलब्ध भएका सस्थाको प्रतिशत

नेपालमा आधारभूत खानेपानी सेवा उपलब्ध भएका संस्थाहरू (विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सार्वजनिक कार्यालय आदि) १०० प्रतिशत पुगेको प्रमाणीकरण गर्नु स्थानीय तहको जनस्वास्थ्य, शिक्षा, सुशासन र सेवा प्रवाहको महत्त्वपूर्ण सूचक हो। सुरक्षित खानेपानीको उपलब्धताले यी संस्थाहरूमा सेवाको गुणस्तर बढाउनुका साथै पानीजन्य रोगहरूको जोखिम घटाउँछ, जसले अन्ततः पोषणमैत्री वातावरण निर्माणमा योगदान पुऱ्याउँछ। यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले आधारभूत खानेपानी सेवाको पहुँच भएका संस्थाहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- आधारभूत खानेपानी सेवा उपलब्ध भएका संस्थाको प्रतिशतः
  - सूचकः स्थानीय तहभित्रका कुल सार्वजनिक संस्थाहरू (विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सार्वजनिक कार्यालय, बालविकास केन्द्र, बजार क्षेत्रका सार्वजनिक स्थान आदि) मध्ये १०० प्रतिशतमा आधारभूत खानेपानी सेवा उपलब्ध भएको हुनुपर्ने।
  - आधारभूत खानेपानी सेवाको परिभाषा (संस्थाहरूका लागि): संस्था परिसरभित्रै वा निकै नजिक (५० मिटरभित्र) सफा र सुरक्षित पिउने पानीको स्रोत वा धाराको व्यवस्था, जुन नियमित रूपमा उपलब्ध होस् र पिउन योग्य (गुणस्तर परीक्षणबाट प्रमाणित) स्वच्छ पानी प्रदान गरोस्। पानीको मात्रा दैनिक आवश्यकताअनुसार पर्याप्त हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधिः
    - संस्थाहरूको सूचीः स्थानीय तहको शिक्षा शाखा, स्वास्थ्य शाखा, प्रशासन शाखा र अन्य सान्दर्भिक निकायबाट कार्यक्षेत्रभित्र रहेका सबै सार्वजनिक संस्थाहरूको अद्यावधिक सूची सङ्कलन गर्ने।
    - संस्थागत सर्वेक्षण/अभिलेखः प्रत्येक संस्थामा खानेपानीको स्रोत, धाराको सङ्ख्या, उपलब्धता, दूरी र गुणस्तरसम्बन्धी विस्तृत सर्वेक्षण वा संस्थागत अभिलेख सङ्कलन गर्ने।

- **खानेपानी योजनाको कभरेज:** स्थानीय खानेपानी योजनाहरूले यी संस्थाहरूलाई समेटे/नसमेटेको र त्यसको कार्यान्वयनको अवस्था हेर्ने।
- **खानेपानीको गुणस्तर परीक्षण:**
  - **सूचक:** आधारभूत सेवा उपलब्ध भएका सबै संस्थाहरूको खानेपानी स्रोतको नियमित रूपमा (वार्षिक कम्तीमा एक पटक) भौतिक, रासायनिक र सूक्ष्म जैविक गुणस्तर परीक्षण भएको हुनुपर्ने र पानी पिउन योग्य (सुरक्षित) प्रमाणित भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा वा खानेपानी तथा सरसफाइ शाखासँग रहेको पानीको गुणस्तर परीक्षण रिपोर्ट (ल्याब रिपोर्ट) को अभिलेख हेर्ने। पानीमा हानिकारक रसायन वा जीवाणु (कोलिफर्म) नभएको पुष्टि हुनुपर्छ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले खानेपानी सेवाको गुणस्तर, स्वच्छता र संस्थागत अभ्यासलाई देखाउँछन्।

- **पानीको स्वच्छता र सुरक्षित प्रयोग (संस्थागत स्तरमा):**
  - **सूचक:** संस्थाहरूमा पानीको सुरक्षित भण्डारण, पानी पिउने भाँडाहरूको सरसफाइ, र पानीको दुरुपयोग नहुने गरी व्यवस्थापन भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** संस्थाहरूको स्थलगत अवलोकन गरी पानी भण्डारण गर्ने ट्याङ्की वा भाँडाको सरसफाइ, धारा र पिउने पानीको स्थल वरपरको स्वच्छता हेर्ने। विद्यार्थी, कर्मचारी, र सेवान्नाहीले पानीको सुरक्षित प्रयोग गरेको/नगरेको अवलोकन गर्ने।
- **हात धुने सुविधाको उपलब्धता:**
  - **सूचक:** शौचालयको नजिक र खाना खाने ठाउँ नजिक (विशेषगरी विद्यालय र स्वास्थ्य संस्थामा) साबुन पानी सहितको हात धुने व्यवस्थित सुविधा उपलब्ध भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** संस्थाहरूको स्थलगत अवलोकन गरी हात धुने बेसिन, पानीको उपलब्धता र साबुन (झोल वा ठोस) को व्यवस्था भए/नभएको हेर्ने।

- **खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता (WASH) शिक्षा र चेतना (संस्थागत स्तरमा):**
  - **सूचक:** संस्थाहरूमा खानेपानीको महत्त्व, सरसफाइ र व्यक्तिगत स्वच्छतासम्बन्धी नियमित सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** विद्यालयमा WASH क्लबको गठन र सक्रियता, स्वास्थ्य संस्थामा WASH सम्बन्धी सूचनापाटी र कर्मचारी/विद्यार्थीहरूलाई प्रदान गरिएका WASH तालिम/अभिमुखीकरणका अभिलेख हेर्ने।
- **संस्थागत नेतृत्व र समन्वय:**
  - **सूचक:** संस्थाहरूको नेतृत्वले (प्रधानाध्यापक, स्वास्थ्य चौकी प्रमुख, कार्यालय प्रमुख) खानेपानी सेवाको व्यवस्थापन र सरसफाइका लागि सक्रिय भूमिका निर्वाह गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** संस्था प्रमुखहरूसँगको अन्तर्वार्ताबाट उनीहरूको प्राथमिकता र पहल बुझ्ने। संस्थागत योजना र बजेटमा WASH का लागि भएको विनियोजन हेर्ने।
- **स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले संस्थाहरूमा आधारभूत खानेपानी सेवा सुनिश्चित गर्नका लागि नीतिगत, प्राविधिक र आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराएको र नियमित अनुगमन गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको खानेपानी तथा सरसफाइ शाखा वा शिक्षा/स्वास्थ्य शाखाले संस्थाहरूलाई प्रदान गरेको सहयोगको अभिलेख, अनुगमन प्रतिवेदन र गरिएका सिफारिसहरूको समीक्षा गर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **समग्र संस्थाको लगत:** गाउँपालिकाभित्र रहेका सबै सार्वजनिक संस्थाहरूको अद्यावधिक र विस्तृत लगत तयार गर्ने।
२. **संस्थागत सर्वेक्षण:** प्रत्येक संस्थामा गहन सर्वेक्षण गरी खानेपानीको उपलब्धता, स्रोत, दूरी, गुणस्तर (पछिल्लो परीक्षण मितिसहित), र पानीको सुरक्षित प्रयोगका अभ्याससम्बन्धी जानकारी सङ्कलन गर्ने।
३. **पानीको गुणस्तर परीक्षण:** सबै संस्थाहरूको खानेपानी स्रोतको नियमित र विश्वसनीय प्रयोगशालाबाट गुणस्तर परीक्षण गराई पिउन योग्य भएको प्रमाणपत्र सङ्कलन गर्ने।

४. स्थलगत अनुगमन र अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले प्रत्यक्ष रूपमा संस्थाहरूको खानेपानी सुविधा, हात धुने ठाउँ र समग्र स्वच्छताको अवलोकन गर्ने।

५. संस्था प्रमुख र सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता: संस्थाका प्रमुख, कर्मचारी, शिक्षक, विद्यार्थी, र सेवाग्राहीसँग अन्तर्वार्ता गरी खानेपानी सेवाको गुणस्तर, उपलब्धता र प्रयोगबारे बुझ्ने।

६. अभिलेखको समीक्षा: स्थानीय तह, सम्बन्धित शाखा र संस्थाहरूमा रहेका सबै सम्बन्धित अभिलेख (योजना, बजेट, गुणस्तर परीक्षण रिपोर्ट, WASH गतिविधि) को गहन समीक्षा गर्ने।

७. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, खानेपानी तथा सरसफाइ शाखा प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, शिक्षा शाखा प्रमुख र WASH विज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा १००% को उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।

८. सार्वजनिक घोषणा: सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले आधारभूत खानेपानी सेवा १०० प्रतिशत संस्थाहरूमा उपलब्ध भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले आधारभूत खानेपानी सेवा १०० प्रतिशत संस्थाहरूमा उपलब्ध गराएको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले जनस्वास्थ्य सुधार र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ५

आधारभूत सरसफाइ सेवा उपलब्ध भएका संस्थाको प्रतिशत

आधारभूत सरसफाइ सेवा उपलब्ध भएका संस्थाहरू (विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सार्वजनिक कार्यालय, बालविकास केन्द्र, बजार क्षेत्रका सार्वजनिक स्थान आदि) १०० प्रतिशत पुगेको प्रमाणीकरण गर्नु गाउँपालिकाका लागि जनस्वास्थ्य, शिक्षा, सुशासन र वातावरणीय स्वच्छताको एउटा महत्त्वपूर्ण सूचक हो। स्वच्छ सरसफाइ सुविधाले यी संस्थाहरूमा सेवाको गुणस्तर बढाउनुका साथै रोगको जोखिम घटाउँछ, जसले अन्ततः पोषणमैत्री वातावरण निर्माणमा योगदान पुऱ्याउँछ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले आधारभूत सरसफाइ सेवाको पहुँच भएका संस्थाहरूको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- आधारभूत सरसफाइ सेवा उपलब्ध भएका संस्थाको प्रतिशत:
  - सूचक: गाउँपालिकाभित्रका कुल सार्वजनिक संस्थाहरूमध्ये १०० प्रतिशतमा आधारभूत सरसफाइ सेवा उपलब्ध भएको हुनुपर्ने।
  - आधारभूत सरसफाइ सेवाको परिभाषा (संस्थाहरूका लागि): संस्था परिसर भित्रै सुरक्षित र व्यवस्थित चर्पीको व्यवस्था, जुन नियमित रूपमा प्रयोगयोग्य, सफा र पर्याप्त पानी सहितको होस्। यसमा हात धुने साबुनपानी सहितको सुविधा र फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन पनि समावेश हुन्छ।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - संस्थाहरूको सूची: गाउँपालिकाको शिक्षा शाखा, स्वास्थ्य शाखा, प्रशासन शाखा र अन्य सान्दर्भिक निकायबाट कार्यक्षेत्रभित्र रहेका सबै सार्वजनिक संस्थाहरूको अद्यावधिक सूची सङ्कलन गर्ने।
    - संस्थागत सर्वेक्षण/अभिलेख: प्रत्येक संस्थामा चर्पीको सङ्ख्या, प्रयोगको अवस्था, सरसफाइ, पानीको उपलब्धता, हात धुने सुविधा र फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी विस्तृत सर्वेक्षण वा संस्थागत अभिलेख सङ्कलन गर्ने।
- चर्पी र हात धुने सुविधाको अनुपात (विद्यार्थी/प्रयोगकर्ता सङ्ख्याको आधारमा):
  - सूचक: संस्थाहरूमा प्रयोगकर्ताको सङ्ख्याको आधारमा पर्याप्त सङ्ख्यामा चर्पी र हात धुने सुविधा उपलब्ध भएको हुनुपर्ने (जस्तै: विद्यालयमा तोकिएको विद्यार्थी-चर्पी अनुपात कायम भएको)।
  - प्रमाणीकरण विधि: संस्थाहरूमा प्रयोगकर्ताको कुल सङ्ख्या र उपलब्ध चर्पी/हात धुने सुविधाको सङ्ख्याका आधारमा अनुपात गणना गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले सरसफाइ सेवाको गुणस्तर, अभ्यासको दिगोपना र संस्थागत प्रतिबद्धतालाई देखाउँछन्।

- चर्पीको प्रयोग, सरसफाइ र मर्मतसम्भार:

- **सूचक:** संस्थाहरूमा उपलब्ध चर्पीहरू नियमित प्रयोगमा रहेको, अत्यन्तै सफा, प्रयोगयोग्य अवस्थामा रहेको र त्यसको नियमित मर्मतसम्भार भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** संस्थाहरूको स्थलगत अवलोकन गरी चर्पीको सफाइ, पानीको उपलब्धता, ढोका, बत्ती र भेन्टिलेसनको अवस्था हेर्ने। मर्मतसम्भारको अभिलेख र त्यसका लागि भएको खर्चको विवरण पनि हेर्ने।
- **साबुनपानीसहितको हात धुने व्यवस्था:**
  - **सूचक:** संस्थाहरूमा (विशेषगरी शौचालयको नजिक, भान्साघर र खाने ठाउँमा) पानी र साबुन (झोल वा ठोस) सहितको व्यवस्थित हात धुने सुविधा निरन्तर उपलब्ध भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** संस्थाहरूको प्रत्यक्ष अवलोकन गरी हात धुने सुविधाको पर्याप्तता, साबुन र पानीको निरन्तर उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने।
- **फोहोरमैलाको उचित व्यवस्थापन:**
  - **सूचक:** संस्थाहरूबाट निस्कने फोहोरमैलाको स्रोतमा नै वर्गीकरण (कुहिने/नकुहिने), व्यवस्थित सङ्कलन र सुरक्षित विसर्जन भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** संस्थाहरूको स्थलगत अवलोकन गरी फोहोर सङ्कलनका लागि डस्टबिनको व्यवस्था, फोहोर वर्गीकरणको अभ्यास र अन्तिम विसर्जनको विधि (जस्तै: कम्पोस्ट पिट, नगरपालिकाको फोहोर सङ्कलन सेवा) हेर्ने।
- **संस्थागत सरसफाइ तथा स्वच्छता (WASH) शिक्षा र चेतना:**
  - **सूचक:** संस्थाहरूमा खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छतासम्बन्धी नियमित जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन भएको र कर्मचारी, विद्यार्थी वा सेवाग्राहीमा स्वच्छतासम्बन्धी ज्ञान तथा अभ्यासमा वृद्धि भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** विद्यालयमा WASH क्लबको गठन, स्वास्थ्य संस्थामा सरसफाइ सम्बन्धी सन्देशमूलक सामग्रीको प्रदर्शन, र कर्मचारी/विद्यार्थीहरूलाई प्रदान गरिएका WASH तालिम/अभिमुखीकरणका अभिलेख हेर्ने।
- **संस्थागत नेतृत्व र प्रतिबद्धता:**

- सूचक: संस्थाहरूको नेतृत्व (प्रधानाध्यापक, स्वास्थ्य चौकी प्रमुख, कार्यालय प्रमुख) ले सरसफाइ सेवाको व्यवस्थापन र प्रवर्द्धनका लागि सक्रिय भूमिका निर्वाह गरेको र यसलाई प्राथमिकतामा राखेको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: संस्था प्रमुखहरूसँगको अन्तर्वार्ताबाट उनीहरूको सरसफाइप्रतिको प्रतिबद्धता बुझ्ने। संस्थागत योजना र बजेटमा WASH का लागि भएको विनियोजन हेर्ने।
- स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन:
  - सूचक: गाउँपालिकाले संस्थाहरूमा आधारभूत सरसफाइ सेवा सुनिश्चित गर्नका लागि नीतिगत, प्राविधिक र आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराएको र नियमित अनुगमन गरेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: गाउँपालिकाको सरसफाइ तथा स्वच्छता शाखा वा शिक्षा/स्वास्थ्य शाखाले संस्थाहरूलाई प्रदान गरेको सहयोगको अभिलेख, अनुगमन प्रतिवेदन र गरिएका सिफारिसहरूको समीक्षा गर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. समग्र संस्थाको लगत: फिक्कल गाउँपालिकाभिन्न रहेका सबै सार्वजनिक संस्थाहरूको अद्यावधिक र विस्तृत लगत तयार गर्ने।
२. संस्थागत सर्वेक्षण: प्रत्येक संस्थामा गहन सर्वेक्षण गरी चर्पीको उपलब्धता, प्रयोग, सरसफाइ, हात धुने सुविधा र फोहोरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी जानकारी सङ्कलन गर्ने।
३. स्थलगत अनुगमन र अवलोकन: प्रमाणीकरण समितिको टोलीले प्रत्यक्ष रूपमा संस्थाहरूको शौचालय, हात धुने ठाउँ र समग्र परिसरको स्वच्छताको अवलोकन गर्ने।
४. सरोकारवालासँगको अन्तर्वार्ता: संस्थाका प्रमुख, कर्मचारी, शिक्षक, विद्यार्थी, र सेवाम्राहीसँग अन्तर्वार्ता गरी सरसफाइ सेवाको गुणस्तर, उपलब्धता र प्रयोगबारे बुझ्ने।
५. अभिलेखको समीक्षा: गाउँपालिका, सम्बन्धित शाखा र संस्थाहरूमा रहेका सबै सम्बन्धित अभिलेख (योजना, बजेट, सरसफाइ समिति, अनुगमन प्रतिवेदन) को गहन समीक्षा गर्ने।
६. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: गाउँपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, खानेपानी तथा सरसफाइ शाखा प्रमुख र WASH विज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा १००% को उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. सार्वजनिक घोषणा: सबै आधारहरू पूरा भएपछि वीरेन्द्रनगर नगरपालिकाले आधारभूत सरसफाइ सेवा १०० प्रतिशत संस्थाहरूमा उपलब्ध भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने। यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र यस गाउँपालिकाले आधारभूत सरसफाइ सेवा १०० प्रतिशत संस्थाहरूमा उपलब्ध गराएको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले जनस्वास्थ्य सुधार र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

कृषि विकास क्षेत्र

सूचक प्रमाणीकरणका आधारहरू

सूचक नं १

करेसाबारी भएका घरधुरी मध्ये सागसब्जी, तरकारी तथा फलफूल उत्पादन गरेका घरपरिवारको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण सूचक हो। यसले घरधुरी स्तरमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षा, आहार विविधता र स्थानीय खाद्य प्रणालीको प्रवर्द्धनमा टेवा पुऱ्याउँछ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

यी सूचकहरूले करेसाबारीमा उत्पादन गर्ने घरधुरीको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- सागसब्जी, तरकारी तथा फलफूल उत्पादन गरेका करेसाबारी भएका घरपरिवारको प्रतिशत:
  - सूचक: करेसाबारी भएका कुल घरधुरीमध्ये कम्तीमा ८०% (वा स्थानीय तहले तोकेको उच्च प्रतिशत) घरधुरीले आफ्नो करेसाबारीमा सागसब्जी, तरकारी तथा कम्तीमा एक मौसमी फलफूलको बोट/बिरुवा उत्पादन गरेको हुनुपर्ने। (सामान्यतया १००% व्यावहारिक नहुन सक्छ, तर उच्च प्रतिशत लक्ष्य राखिन्छ।)
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - घरधुरी लगत र सर्वेक्षण: स्थानीय तहको कृषि शाखा, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), वा सामाजिक परिचालकको नेतृत्वमा सम्पूर्ण घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने। यस लगतमा करेसाबारी भएका घरधुरीको पहिचान गर्ने।
    - करेसाबारी सर्वेक्षण: करेसाबारी भएका सबै घरधुरीमा विस्तृत सर्वेक्षण गरी निम्न कुराहरू यकिन गर्ने:

- कुन-कुन प्रकारका सागसब्जी, तरकारी (मौसमअनुसार) उत्पादन गरिएको छ? (जस्तै: पालुङ्गो, रायो, सिमी, बोडी, टमाटर, खुर्सानी आदि)
- कम्तीमा पनि एक घर ५ फलफूलको बोट (जस्तै: मेवा, केरा, कागती) वा फल दिने बिरुवा लगाइएको छ/छैन?
- उत्पादित वस्तुहरू परिवारको उपभोगमा प्रयोग भएको छ/छैन?
- **डिजिटल/फोटो अभिलेख:** सर्वेक्षणका क्रममा करेसाबारीको अवस्था र उत्पादनको डिजिटल तस्बिर लिने। यो प्रमाणका लागि बलियो आधार हो।
- **उपभोक्ता समूह/सहकारीको अभिलेख:** यदि करेसाबारीका उत्पादनहरू स्थानीय उपभोक्ता समूह वा सहकारीमार्फत बजारीकरण भएको छ भने त्यसको अभिलेख पनि सहयोगी हुन सक्छ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative and Process Indicators)

यी सूचकहरूले करेसाबारीको व्यवस्थापन, उत्पादनको विविधता, ज्ञानको स्तर र स्थानीय तहको भूमिकालाई देखाउँछन्।

- उत्पादनको विविधता र निरन्तरता:
  - **सूचक:** करेसाबारीमा उत्पादन गरिने सागसब्जी, तरकारी तथा फलफूलमा पोषणको दृष्टिकोणले विविधता हुनुपर्ने (जस्तै: विभिन्न रङ्गका तरकारी, गेडागुडी, फलफूल) र वर्षभरि कम्तीमा २-३ बाली उत्पादन भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - घरधुरी सर्वेक्षणमा उत्पादित वस्तुहरूको सूची र बाली उत्पादन चक्रबारे जानकारी लिने।
    - नमुना अवलोकन: केही घरधुरीका करेसाबारीको प्रत्यक्ष अवलोकन गरी लगाइएका बालीको विविधता र त्यसको उत्पादन चक्र हेर्ने।
- **प्राज्ञारिक मल र बीउबिजनको प्रयोग:**

- सूचक: करेसाबारीमा सकेसम्म प्राङ्गारिक मल (कम्पोस्ट, गोठेमल) को प्रयोग भएको र स्थानीय तथा उन्नत बीउबिजनको प्रयोग भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: घरधुरी सर्वेक्षण र अवलोकनमा मलखादको प्रयोगको अवस्थाबारे सोध्ने र हेर्ने। बीउबिजनको स्रोतबारे जानकारी लिने।
- घरपरिवारमा पोषण ज्ञान र उपभोगमा सुधार:
  - सूचक: करेसाबारीबाट उत्पादित सागसब्जी, तरकारी तथा फलफूलले घरपरिवारको आहार विविधतामा सुधार ल्याएको र परिवारका सदस्यहरू, विशेषगरी बालबालिका र गर्भवती/सुत्केरी महिलाको पोषण अवस्थामा सकारात्मक प्रभाव पारेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - घरपरिवारका सदस्यहरूसँग अन्तर्वाता गरी उनीहरूले करेसाबारीको उत्पादन कसरी प्रयोग गर्छन् र त्यसले उनीहरूको खाने बानीमा कस्तो परिवर्तन ल्याएको छ भनी बुझ्ने।
    - पोषण शिक्षाका कार्यक्रममा करेसाबारीको महत्त्वबारे ज्ञान प्रदान गरिएको छ/छैन हेर्ने।
- स्थानीय तहको सहयोग र क्षमता विकास:
  - सूचक: स्थानीय तहको कृषि शाखा र अन्य सम्बन्धित शाखाहरूले करेसाबारी प्रवर्द्धनका लागि बीउबिजन, प्राविधिक ज्ञान (तालिम, गोष्ठी), मलखाद वा अन्य आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - स्थानीय तहको वार्षिक कृषि योजना र बजेटमा करेसाबारी प्रवर्द्धनका लागि विनियोजित रकम र कार्यक्रमहरूको समीक्षा गर्ने।
    - किसान समूह वा घरधुरीलाई प्रदान गरिएका तालिमका अभिलेख र सहभागी सूची हेर्ने।
    - कृषि प्राविधिकहरूले दिएका सेवाको अभिलेख हेर्ने।
- सामुदायिक अभियान र प्रवर्द्धन:
  - सूचक: करेसाबारीको महत्त्वबारे समुदायमा नियमित रूपमा जनचेतनामूलक अभियान सञ्चालन भएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तह, आमा समूह, सहकारी वा कृषि समूहले सञ्चालन गरेका करेसावारी प्रवर्द्धनसम्बन्धी कार्यक्रम, गोष्ठी वा अभियानका अभिलेख हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **करेसावारी भएका घरधुरीको लगत:** स्थानीय तहभित्रका सबै करेसावारी भएका घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।
२. **विस्तृत घरधुरी सर्वेक्षण:** प्रत्येक करेसावारी भएका घरधुरी सर्वेक्षण गरी त्यहाँ उत्पादित सागसब्जी, तरकारी र फलफूलको प्रकार, मात्रा, बाली उत्पादन चक्र र उपभोगको अवस्थाबारे जानकारी सङ्कलन गर्ने। यसमा कृषि प्राविधिक र FCHV हरूको सहयोग लिन सकिन्छ।
३. **प्रत्यक्ष अवलोकन र फोटो अभिलेख:** सर्वेक्षणका क्रममा प्रत्येक करेसावारीको प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने र उत्पादन भएको पुष्टि गर्न डिजिटल तस्बिर लिने।
४. **अन्तर्वार्ता र समूह छलफल:** घरधुरीका सदस्यहरू, विशेषगरी महिला, र समुदायका अगुवाहरूसँग अन्तर्वार्ता र समूह छलफल गरी करेसावारीको महत्त्व, त्यसबाट प्राप्त लाभ र व्यवहारिक परिवर्तनबारे बुझ्ने।
५. **स्थानीय तहका अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय तहको कृषि शाखाबाट करेसावारी प्रवर्द्धनसम्बन्धी योजना, बजेट, तालिम र वितरण गरिएका सामग्रीको अभिलेख समीक्षा गर्ने।
६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, कृषि शाखा प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषणविद् र कृषि विज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा प्रतिशतको उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।
७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले करेसावारी भएका घरधुरीमध्ये निश्चित प्रतिशत (तोकिएको लक्ष्य) घरधुरीमा सागसब्जी, तरकारी तथा फलफूल उत्पादन भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले करेसावारी भएका घरधुरीमध्ये सागसब्जी, तरकारी तथा फलफूल उत्पादन गर्ने घरपरिवारको प्रतिशत यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले घरधुरी पोषण सुरक्षा र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं २

अन्न, सागसब्जी, गेडागुडी, फलफूल लगायतका खानाको नियमित उपयोग गर्ने घरधुरीको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र केन्द्रीय सूचक हो। यसले घरधुरी स्तरमा आहार विविधता, खाद्य तथा पोषण सुरक्षा र स्वस्थ खाने बानीको विकासलाई प्रत्यक्ष रूपमा मापन गर्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू (Quantitative Indicators)

यी सूचकहरूले विविध खानाको नियमित उपयोग गर्ने घरधुरीको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

नियमित रूपमा विविध खाना उपयोग गर्ने घरधुरीको प्रतिशत:सूचक: स्थानीय तहभित्रका कुल घरधुरीमध्ये कम्तीमा ९०-१०० प्रतिशत घरधुरीले अन्न, सागसब्जी (हरियो तथा अन्य), गेडागुडी, फलफूल लगायतका मुख्य खाद्य समूहबाट नियमित रूपमा खाना उपयोग गर्ने गरेको हुनुपर्ने।

नियमित उपयोगको परिभाषा: सामान्यतया, विगत २४ घण्टामा वा विगत ७ दिनमा कम्तीमा ५-७ वटा विभिन्न खाद्य समूहबाट खाना खाएको आधारमा यसलाई मापन गरिन्छ।

खाद्य समूहहरू:अन्न र कन्दमूल (भात, रोटी, मकै, कोदो, आलु)

मासु, माछा, अण्डा

गेडागुडी, दाल

दूध र दुग्ध पदार्थ

फलफूल

हरियो सागसब्जी

अन्य तरकारी

तेल र चिल्लो पदार्थ (स्वस्थ स्रोतबाट)

फलफूल (रिसदार फलफूल)

प्रमाणीकरण विधि:घरधुरी उपभोग सर्वेक्षण (Household Consumption Survey): स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा, कृषि शाखा, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), वा सामाजिक

परिचालकको नेतृत्वमा घरधुरी उपभोग सर्वेक्षण गर्ने। यसमा प्रत्येक घरधुरीका सदस्यहरू, विशेषगरी महिला, बालबालिका र परिवारको जिम्मेवार व्यक्तिसँग २४ घण्टे खाद्य पुनःस्मरण विधि (24-hour Dietary Recall Method) वा ७ दिने खाद्य आवृत्ति विधि (7-day Food Frequency Questionnaire) प्रयोग गरी कुन-कुन खाद्य समूहका खानाहरू कति मात्रामा र कतिपटक उपभोग गरियो भन्ने जानकारी सङ्कलन गर्ने।

पोषण सूचक सर्वेक्षण (Nutrition Indicator Survey): नियमित रूपमा पोषणसम्बन्धी सूचकहरू मापन गर्न गरिने सर्वेक्षणमा समावेश गरिने खाद्य विविधतासम्बन्धी प्रश्नहरूबाट प्राप्त डाटालाई प्रयोग गर्ने।

खाद्य विविधता स्कोर (Dietary Diversity Score - DDS): सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा प्रत्येक घरधुरीको खाद्य विविधता स्कोर गणना गर्ने। उच्च स्कोरले विविध खानाको उपभोग देखाउँछ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू (Qualitative and Process Indicators)

यी सूचकहरूले विविध खानाको उपभोगका पछाडिका कारणहरू, ज्ञानको स्तर र स्थानीय तहको प्रवर्द्धनात्मक भूमिकालाई देखाउँछन्।

खाद्य विविधतासम्बन्धी ज्ञानको स्तर:

सूचक: घरधुरीका सदस्यहरूलाई सन्तुलित आहारको महत्त्व, विभिन्न खाद्य समूहहरू, र स्थानीय स्तरमा उपलब्ध पोषणयुक्त खानाहरूको बारेमा राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्ने।

प्रमाणीकरण विधि: घरधुरी सर्वेक्षणका क्रममा सदस्यहरूसँग छोटो अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूलाई खाद्य विविधताको महत्त्व र विभिन्न खाद्य समूहबारे जानकारी छ/छैन भनी बुझ्ने। समुदायमा भएका पोषण शिक्षा कार्यक्रमका अभिलेख हेर्ने।

करेसाबारीको उत्पादन र उपभोगमा सम्बन्ध:

सूचक: घरधुरीमा करेसाबारीको व्यवस्था भएमा, त्यहाँ उत्पादित सागसब्जी, तरकारी तथा फलफूललाई नियमित रूपमा घरको उपभोगमा प्रयोग गरिएको हुनुपर्ने।

प्रमाणीकरण विधि: करेसाबारी भएका घरधुरीमा स्थलगत अवलोकन गरी उत्पादित वस्तुहरूको विविधता हेर्ने र घरधुरीका सदस्यहरूसँग त्यसको उपभोगबारे बुझ्ने।

स्थानीय बजारमा पोषणयुक्त खाद्यवस्तुको उपलब्धता र पहुँच:

सूचक: स्थानीय बजारमा अन्न, सागसब्जी, फलफूल, गोडागुडी, अण्डा, दूध, माछामासु जस्ता पोषणयुक्त खाद्यवस्तुहरूको पर्याप्त उपलब्धता भएको र ती सहज पहुँचयोग्य तथा सुपथ मूल्यमा उपलब्ध भएको हुनुपर्ने।

प्रमाणीकरण विधि: स्थानीय बजारहरूको अवलोकन गरी विभिन्न खाद्यवस्तुको उपलब्धता र मूल्य निर्धारण गर्ने। विक्रेता र उपभोक्ताहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उपलब्धता र पहुँचबारे बुझ्ने।

स्थानीय तहको पोषण प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम:

सूचक: स्थानीय तहले खाद्य विविधता प्रवर्द्धनका लागि नीति, योजना र कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको हुनुपर्ने। (जस्तै: पोषण शिक्षा, करेसावारी प्रवर्द्धन, खाद्य सुरक्षा कार्यक्रम, लक्षित वर्गलाई पोषण सहायता)।

प्रमाणीकरण विधि: स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, बजेट पुस्तिका, र पोषणसम्बन्धी कार्ययोजनाको समीक्षा गर्ने। सञ्चालित कार्यक्रमहरूको प्रगति प्रतिवेदन हेर्ने।

पोषण शिक्षा र व्यवहार परिवर्तन सञ्चार (BCC) कार्यक्रम:

सूचक: स्थानीय तह, स्वास्थ्य संस्था र सामुदायिकस्तरमा पोषणसम्बन्धी नियमित शिक्षा र व्यवहार परिवर्तन सञ्चारका कार्यक्रमहरू (जस्तै: आमा समूह बैठक, स्वास्थ्य शिविर, रेडियो सन्देश, पर्चा) सञ्चालन भएको हुनुपर्ने।

प्रमाणीकरण विधि: सञ्चालित कार्यक्रमहरूको अभिलेख, सहभागीहरूको सङ्ख्या र त्यसको प्रभावकारितासम्बन्धी प्रतिवेदन हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **घरधुरी लगत:** स्थानीय तहभित्रका सबै घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।

२. **विस्तृत घरधुरी उपभोग सर्वेक्षण:** सबै घरधुरीमा (नमुना सर्वेक्षण विधि अपनाएर पनि गर्न सकिन्छ तर १००% दाबीका लागि पूर्ण गणना वा बलियो नमुना आवश्यक हुन्छ) गहन उपभोग सर्वेक्षण गरी विभिन्न खाद्य समूहबाट उपभोग गरिएका खानाको जानकारी सङ्कलन गर्ने।

३. **खाद्य विविधता स्कोर गणना:** प्रत्येक घरधुरीको खाद्य विविधता स्कोर गणना गरी तोकिएको मापदण्डअनुसार विविधतापूर्ण खाना उपभोग गर्ने घरधुरीको प्रतिशत यकिन गर्ने।

४. **स्थलगत अवलोकन:** करेसावारीको उत्पादन, स्थानीय बजारमा खाद्यवस्तुको उपलब्धता, र घरधुरीमा खानेकुरा भण्डारण तथा तयारीको अभ्यासको प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने।

५. **अन्तर्वार्ता र समूह छलफल:** घरधुरीका सदस्यहरू, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), स्वास्थ्यकर्मी, कृषि प्राविधिक, र सामुदायिक अगुवाहरूसँग अन्तर्वार्ता तथा समूह छलफल गरी पोषणसम्बन्धी ज्ञान, व्यवहार परिवर्तन र कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता बुझ्ने।

६. **अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय तहको कृषि, स्वास्थ्य र शिक्षा शाखाद्वारा सञ्चालित पोषणसम्बन्धी कार्यक्रम, बजेट र प्रगति प्रतिवेदनहरूको गहन समीक्षा गर्ने।

७. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, कृषि शाखा प्रमुख, पोषणविज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा प्रतिशतको उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।

८. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले अन्न, सागसब्जी, गेडागुडी, फलफूल लगायतका खानाको नियमित उपयोग गर्ने घरधुरीको प्रतिशत तोकिएको लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले विविध खानाको नियमित उपयोग गर्ने घरधुरीको प्रतिशत यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले खाद्य तथा पोषण सुरक्षा र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ३

स्थानीय स्तरमा पाईन रैथान बाली प्रवर्धन सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन

स्थानीय स्तरमा पाईने रैथाने बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र रणनीतिक सूचक हो। यसले स्थानीय खाद्य प्रणालीको सुदृढीकरण, खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको सुनिश्चितता, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र कृषकहरूको आयस्तर वृद्धिमा प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउँछ।

रैथाने बालीहरू प्रायः पोषणका हिसाबले धनी, स्थानीय वातावरणमा राम्रोसँग फस्टाउने र कम लागतमा उत्पादन गर्न सकिने हुन्छन्। यिनको प्रवर्द्धनका लागि कार्यक्रम सञ्चालन भएको प्रमाणीकरण गर्न निम्न आधारहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले रैथाने बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रमको सङ्ख्यात्मक पहुँच र प्रभाव देखाउँछन्।

- रैथाने बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालित वडाहरूको प्रतिशत:
  - सूचक: स्थानीय तहका कुल वडाहरूमध्ये कति प्रतिशत वडामा रैथाने बाली प्रवर्द्धनसम्बन्धी कम्तीमा एक कार्यक्रम सञ्चालन भएको छ? यो प्रतिशत उच्च (लक्ष्य १००%) हुनुपर्छ।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - वडागत कार्यक्रम अभिलेख: स्थानीय तहको कृषि शाखा, वडा कार्यालय वा साझेदार संस्थासँग रहेका रैथाने बाली प्रवर्द्धनसम्बन्धी कार्यक्रम (तालिम, बीउ वितरण, प्रदर्शन बाली, गोष्ठी, महोत्सव) सञ्चालित वडाहरूको सूची सङ्कलन गर्ने। यसमा कार्यक्रमको मिति, प्रकृति र सहभागीहरूको विवरण हुनुपर्छ।
    - बजेट विनियोजन: स्थानीय तहको वार्षिक कृषि योजना र बजेटमा रैथाने बाली प्रवर्द्धनका लागि विनियोजित बजेटको विवरण हेर्ने र त्यसको खर्च प्रगति अध्ययन गर्ने।
- लाभान्वित किसान/घरधुरीको सङ्ख्या:
  - सूचक: रैथाने बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रमबाट कति जना किसान वा घरधुरी प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित भएका छन्?
  - प्रमाणीकरण विधि: कार्यक्रमको सहभागी सूची, बीउबिजन प्राप्त गर्ने किसानको लगत वा तालिम प्राप्त किसानको सङ्ख्या हेर्ने।
- उत्पादित रैथाने बालीको परिमाणमा वृद्धि:
  - सूचक: कार्यक्रम सञ्चालनपश्चात् स्थानीय स्तरमा रैथाने बालीहरूको उत्पादन परिमाणमा वृद्धि भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: कृषि शाखाबाट सङ्कलित रैथाने बालीहरूको उत्पादन तथ्याङ्क (क्षेत्रफल र परिमाण) को तुलना (कार्यक्रम पूर्व र पश्चात्) गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले कार्यक्रमको प्रभावकारिता, ज्ञानको स्तर र दिगोपनालाई देखाउँछन्।

- रैथाने बालीको महत्त्व र खेतीसम्बन्धी ज्ञान:

- **सूचक:** किसान तथा घरधुरीहरूलाई रैथाने बालीहरूको पोषणगत महत्त्व, खेती गर्ने तरिका, संरक्षण र उपयोगबारे राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - **किसानसँगको अन्तर्वाता/समूह छलफल (FGDs):** कार्यक्रममा सहभागी भएका किसानहरूसँग छलफल गरी उनीहरूले के सिके, कुन रैथाने बालीको खेती गरिरहेका छन् र त्यसको महत्त्वबारे कत्तिको जानकार छन् भनी बुझ्ने।
  - **पोषण शिक्षाको संयोजन:** पोषण शिक्षाका कार्यक्रमहरूमा रैथाने बालीको महत्त्वलाई जोड दिइएको छ/छैन भन्ने अभिलेख हेर्ने।
- **स्थानीय रैथाने बीउबिजन बैङ्कको स्थापना र सञ्चालन:**
  - **सूचक:** रैथाने बालीहरूको संरक्षण र उपलब्धताका लागि स्थानीय स्तरमा बीउबिजन बैङ्क वा भण्डारण केन्द्रको स्थापना र नियमित सञ्चालन भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** बीउबिजन बैङ्कको अस्थित्व, सञ्चालन विधि, भण्डार गरिएका बीउबिजनको प्रकार र परिमाण हेर्ने। किसानहरूले बीउमा पहुँच पाए/नपाएको बुझ्ने।
- **रैथाने बालीमा आधारित परिकार प्रवर्द्धन:**
  - **सूचक:** रैथाने बालीहरूबाट बन्ने विभिन्न पौष्टिक परिकारहरू (जस्तै: कोदोको ढिँडो, फापरको रोटी, जौको सातु, स्थानीय सागका परिकार) बनाउने तरिकाबारे घरधुरीहरूमा चेतना अभिवृद्धि भएको र त्यसको उपभोग बढेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** घरधुरी सर्वेक्षण वा समूह छलफलमा रैथाने बालीमा आधारित परिकारको प्रयोगबारे प्रश्न सोध्ने। स्थानीय स्तरमा रैथाने परिकार मेला वा प्रदर्शनी सञ्चालन भएको अभिलेख हेर्ने।
- **स्थानीय सरकारको नीतिगत प्रतिबद्धता र लगानी:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले रैथाने बाली प्रवर्द्धनका लागि स्पष्ट नीति, कार्यक्रम र बजेट विनियोजन गरेको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, बजेट पुस्तिका, र कृषि विकाससम्बन्धी कार्ययोजनामा रैथाने बाली प्रवर्द्धनका लागि भएका व्यवस्थाहरूको समीक्षा गर्ने।
- **बहु-सरोकारवाला समन्वय:**
  - **सूचक:** रैथाने बाली प्रवर्द्धनका लागि स्थानीय तहको कृषि शाखा, स्वास्थ्य शाखा, शिक्षा शाखा, सहकारी, गैरसरकारी संस्थाहरू र सामुदायिक समूहहरूबीच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** समन्वय बैठकका माइन्युट, संयुक्त योजना र सञ्चालित गतिविधिहरूको अभिलेख हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **कार्यक्रमको लगत सङ्कलन:** स्थानीय तहमा सञ्चालित रैथाने बाली प्रवर्द्धनसम्बन्धी सबै कार्यक्रमहरूको विस्तृत लगत (वडा, मिति, गतिविधि, सहभागी सङ्ख्या) सङ्कलन गर्ने।
२. **किसान/घरधुरी सर्वेक्षण:** कार्यक्रम सञ्चालित वडाका लाभान्वित किसान वा घरधुरीको नमुना सर्वेक्षण गरी रैथाने बालीको खेती, उत्पादन, ज्ञान र उपभोगको अवस्थाबारे जानकारी लिने।
३. **स्थलगत अवलोकन:** केही प्रतिनिधिमूलक स्थानमा रैथाने बालीका प्रदर्शन प्लट, किसानका खेतबारी र बीउबिजन बैङ्कको प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने।
४. **अन्तर्वार्ता र समूह छलफल:** स्थानीय जनप्रतिनिधि, कृषि प्राविधिक, किसान, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV) र सामुदायिक अगुवाहरूसँग अन्तर्वार्ता तथा समूह छलफल गरी कार्यक्रमको प्रभावकारिता र समुदायमा आएको परिवर्तन बुझ्ने।
५. **अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय तहको कृषि शाखा, स्वास्थ्य शाखा र अन्य सरोकारवाला निकायका योजना, बजेट, प्रगति प्रतिवेदन र बीउबिजन वितरणसम्बन्धी अभिलेखको गहन समीक्षा गर्ने।
६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, कृषि शाखा प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषणविद् र कृषि विज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा रैथाने बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन भएको र त्यसको सकारात्मक प्रभाव परेको निष्कर्षमा पुग्ने।
७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले स्थानीय स्तरमा रैथाने बाली प्रवर्द्धनसम्बन्धी कार्यक्रम सफलतापूर्वक सञ्चालन भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले रैथाने बाली प्रवर्द्धनमा गरेको प्रयास र त्यसको परिणामलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले खाद्य तथा पोषण सुरक्षा र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ४

खाद्य स्वच्छता र गुणस्तर परीक्षणको (Food hygiene and quality) बजार अनुगमन लिएको वार्षिक पटक (सङ्ख्या)

तपाईंले खाद्य स्वच्छता र गुणस्तर परीक्षणको (Food hygiene and quality) बजार अनुगमन लिएको वार्षिक पटक (सङ्ख्या) को प्रमाणीकरणका आधारहरू सोध्नुभएको छ। यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण सूचक हो। यसले उपभोक्ताको स्वास्थ्य सुरक्षा, खाद्य जन्य रोगहरूको रोकथाम र बजारमा स्वच्छ तथा गुणस्तरीय खाद्यवस्तुको उपलब्धता सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहको सक्रिय भूमिकालाई झल्काउँछ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले बजार अनुगमनको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- **खाद्य स्वच्छता र गुणस्तर परीक्षणसहितको बजार अनुगमनको वार्षिक पटक (सङ्ख्या):**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले वर्षमा कम्तीमा ३ पटक (त्रैमासिक रूपमा) वा स्थानीय ऐन, नियमले तोकेअनुसार निश्चित पटक खाद्य स्वच्छता र गुणस्तर परीक्षणसहितको बजार अनुगमन गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **अनुगमन प्रतिवेदनको सङ्कलन:** स्थानीय तहको बजार अनुगमन समिति, स्वास्थ्य शाखा वा उपभोक्ता हित संरक्षण शाखासँग रहेका खाद्य स्वच्छता र गुणस्तरसम्बन्धी बजार अनुगमनका विस्तृत प्रतिवेदनहरू सङ्कलन गर्ने। प्रत्येक प्रतिवेदनमा अनुगमनको मिति,

स्थान, सहभागी टोली, अनुगमन गरिएका पसल/व्यवसायको सङ्ख्या र कैफियतको विवरण स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्छ।

- **परीक्षणको अभिलेख:** अनुगमनका क्रममा खाद्यवस्तुको नमूना सङ्कलन गरी प्रयोगशालामा पठाइएको भए त्यसको लगत (नमूना सङ्ख्या, मिति) र प्राप्त प्रयोगशाला परीक्षण रिपोर्टको अभिलेख हेर्ने।
- **कार्ययोजना र वार्षिक पात्रो:** स्थानीय तहको वार्षिक कार्ययोजनामा बजार अनुगमनको तालिका (फ्रिक्वेन्सी) समावेश भएको छ/छैन हेर्ने र त्यसअनुसार अनुगमन भएको छ/छैन भनी रुजु गर्ने।
- **अनुगमन गरिएका व्यवसायको प्रकार र सङ्ख्या:**
  - **सूचक:** अनुगमनमा विभिन्न प्रकारका खाद्य व्यवसायहरू (जस्तै: किराना पसल, होटल, रेस्टुरेन्ट, मिठाइ पसल, बेकरी, मासु पसल, दूध डेरी, तरकारी पसल, चामल मिल आदि) समावेश भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** अनुगमन प्रतिवेदनमा अनुगमन गरिएका व्यवसायको प्रकार र सङ्ख्याको विवरण हेर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले बजार अनुगमनको गुणस्तर, यसको प्रभावकारिता र स्थानीय तहको प्रतिबद्धतालाई देखाउँछन्।

- **बजार अनुगमन टोलीको क्षमता र प्रक्रिया:**
  - **सूचक:** बजार अनुगमन टोलीमा आवश्यक ज्ञान र सीप भएका सदस्यहरू (स्वास्थ्यकर्मी, खाद्य प्राविधिक, उपभोक्ता प्रतिनिधि, स्थानीय जनप्रतिनिधि, प्रहरी प्रतिनिधि, संचार कर्मि) संलग्न भएको र अनुगमन प्रक्रिया पारदर्शी, नियमित र प्रभावकारी भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - अनुगमन टोलीका सदस्यहरूको तालिमको अभिलेख (विशेषगरी खाद्य स्वच्छता र गुणस्तरसम्बन्धी) हेर्ने।
    - अनुगमन कार्यविधि वा प्रोटोकल (चेकलिस्ट) को प्रयोग भए/नभएको हेर्ने।

- नमुनाको लागि केही अनुगमनमा प्रत्यक्ष पर्यवेक्षण (observation) गर्ने (यदि सम्भव भए)।
- गुणस्तर परीक्षणको नतिजा र कारबाही:
  - सूचक: अनुगमनका क्रममा कमसल वा अस्वस्थकर खाद्यवस्तु फेला परेमा त्यसको प्रयोगशाला परीक्षण गरी नतिजाका आधारमा दोषीलाई कानुनी कारबाही (जफत, जरिवाना, पसल बन्द) गरिएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - परीक्षणका लागि पठाइएका नमूनाहरूको ल्याब रिपोर्ट हेर्ने।
    - कारबाही गरिएका घटनाहरूको कानुनी प्रक्रियाको अभिलेख (जफत गरिएको सामानको विवरण, जरिवानाको रसिद, मुद्दा चलाइएको भए त्यसको विवरण) हेर्ने।
- व्यवसायीहरूमा खाद्य स्वच्छतासम्बन्धी चेतना र सुधार:
  - सूचक: बजार अनुगमनको माध्यमबाट खाद्य व्यवसायीहरूमा खाद्य स्वच्छता र गुणस्तर कायम गर्नेबारे चेतना वृद्धि भएको र उनीहरूले आफ्नो व्यवसायमा सुधारका उपायहरू अवलम्बन गरेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - बजार अनुगमन टोलीले व्यवसायीहरूलाई प्रदान गरेको सुझाव र निर्देशनसम्बन्धी अभिलेख हेर्ने।
    - अनुगमन गरिएका केही व्यवसायको पुनरावलोकन (follow-up) गरी उनीहरूले सुधारका उपायहरू अपनाए/नअपनाएका बुझ्ने। व्यवसायीहरूसँगको अन्तर्वार्ता पनि सहयोगी हुन सक्छ।
- स्थानीय तहको नीतिगत प्रतिबद्धता र स्रोत विनियोजन:
  - सूचक: स्थानीय तहले खाद्य स्वच्छता र गुणस्तर कायम गर्नका लागि स्पष्ट नीति, कार्यविधि बनाएको र आवश्यक बजेट तथा जनशक्ति विनियोजन गरेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, बजेट पुस्तिका, र स्थानीय कानूनहरूमा खाद्य गुणस्तर र बजार अनुगमनसम्बन्धी स्पष्ट व्यवस्था भए/नभएको समीक्षा गर्ने।

- **उपभोक्ताको गुनासो सुनुवाइ र सम्बोधन:**

- **सूचक:** उपभोक्ताले खाद्य स्वच्छता वा गुणस्तरसम्बन्धी गुनासो गर्न सक्ने प्रभावी संयन्त्र (हटलाइन, गुनासो पेटिका, हेल्पडेस्क) उपलब्ध भएको र प्राप्त गुनासोहरूलाई समयमै सुनुवाइ गरी सम्बोधन गरिएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** उपभोक्ता गुनासोको अभिलेख (गुनासोको प्रकार, मिति, सुनुवाइको अवस्था) हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **कानुनी र नीतिगत आधारको समीक्षा:** स्थानीय तहमा खाद्य स्वच्छता र गुणस्तरसम्बन्धी ऐन, नियम वा कार्यविधि भए/नभएको समीक्षा गर्ने। वार्षिक बजार अनुगमनको लक्ष्य निर्धारण भएको छ/छैन हेर्ने।

२. **अनुगमन अभिलेख सङ्कलन:** स्थानीय तहका सम्बन्धित शाखाबाट वर्षभरि गरिएका सबै खाद्य स्वच्छता र गुणस्तरसम्बन्धी बजार अनुगमनका प्रतिवेदन, नमूना सङ्कलनको लगत र प्रयोगशाला परीक्षण रिपोर्टहरू सङ्कलन गर्ने।

३. **कारबाहीको अभिलेख:** अनुगमनका क्रममा कैफियत फेला परेमा गरिएका कारबाही (जफत, जरिवाना, मुद्दा) को विस्तृत अभिलेख सङ्कलन गर्ने।

४. **स्थलगत अनुगमन (Cross-verification):** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले नमुनाका लागि केही बजार क्षेत्र र व्यवसायको स्थलगत भ्रमण गरी अनुगमनको वास्तविकता र अनुगमनपछिको सुधारको अवस्था हेर्ने।

५. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** अनुगमन टोलीका सदस्यहरू, व्यवसायी, र उपभोक्ताहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी अनुगमनको प्रभावकारिता र खाद्य स्वच्छतासम्बन्धी चेतनाको स्तर बुझ्ने।

६. **अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय तहको बजेट, नीति तथा कार्यक्रम, र उपभोक्ता गुनासोसम्बन्धी अभिलेखको गहन समीक्षा गर्ने।

७. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, कृषि शाखा प्रमुख, उपभोक्ता हित संरक्षण प्रतिनिधि, खाद्य प्राविधिक र सम्बन्धित विज्ञहरू सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा निर्धारित पटक बजार अनुगमन भएको र त्यसको प्रभावकारिता सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

८. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले खाद्य स्वच्छता र गुणस्तर परीक्षणसहितको बजार अनुगमन लक्ष्यअनुसार भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले खाद्य स्वच्छता र गुणस्तर कायम गर्न बजार अनुगमनलाई सफलतापूर्वक सञ्चालन गरेको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले जनस्वास्थ्य र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

पशुपन्ध्री विकास क्षेत्र

सूचक प्रमाणीकरणका आधारहरू

सूचक नं १

व्यवस्थित पशुपन्ध्री पालन गरी उपयोग गर्ने कृषक घरपरिवारको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण सूचक हो। यसले घरधुरीको आयस्तर वृद्धि, पोषण सुरक्षा (विशेषगरी प्रोटीन र सूक्ष्म पोषक तत्वहरूको उपलब्धता), र कृषि प्रणालीको दिगोपनामा प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउँछ।

व्यवस्थित पशुपन्ध्री पालन भन्नाले आधुनिक र वैज्ञानिक विधि अपनाई पशुपन्ध्रीको स्वास्थ्य, उत्पादनशीलता र वातावरणीय प्रभावलाई ध्यानमा राखेर गरिने पालन बुझिन्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले व्यवस्थित पशुपन्ध्री पालन गर्ने कृषक घरपरिवारको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- व्यवस्थित पशुपन्ध्री पालन गर्ने कृषक घरपरिवारको प्रतिशतः

- सूचकः स्थानीय तहभित्रका कुल पशुपन्ध्री पालक घरधुरीमध्ये कम्तीमा ८०% (वा स्थानीय तहले तोकेको उच्च प्रतिशत) घरधुरीले व्यवस्थित तरिकाले पशुपन्ध्री पालन गरी त्यसको उत्पादन (दूध, मासु, अण्डा, मल) उपयोग गरेको हुनुपर्ने।

- प्रमाणीकरण विधिः

- पशुपन्ध्री पालक घरधुरीको लगतः स्थानीय तहको पशु सेवा शाखा, वडा कार्यालय, वा पशु स्वास्थ्य स्वयंसेविका/प्राविधिकको नेतृत्वमा सम्पूर्ण पशुपन्ध्री पालक घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।

- घरधुरी सर्वेक्षण: पशुपन्छी पालक प्रत्येक घरधुरीमा विस्तृत सर्वेक्षण गरी निम्न कुराहरू यकिन गर्ने:
  - पशुपन्छीको प्रकार र सङ्ख्या (गाईवस्तु, भैसी, बाखा, भेडा, कुखुरा, हाँस आदि)।
  - व्यवस्थित खोर/गोठको व्यवस्थापन (सफा, हावा खेल्ने, सुरक्षित)।
  - पशुपन्छीको नियमित स्वास्थ्य परीक्षण र खोपको अवस्था।
  - व्यवस्थित दानापानीको उपलब्धता।
  - उत्पादित वस्तु (दूध, मासु, अण्डा, मल) को उपभोग वा बजारीकरणको अवस्था।
  - पशुपन्छीको मलखादको व्यवस्थित सदुपयोग (करेसाबारी/खेतीमा)।
- पशुपन्छी बीमा वा बिमाको पहुँच:
  - सूचक: व्यवस्थित पशुपन्छी पालन गर्ने कृषक घरपरिवारमध्ये निश्चित प्रतिशतले पशुपन्छी बीमा गराएको हुनुपर्ने। यसले कृषकको जोखिम न्यूनीकरणमा मद्दत गर्छ।
  - प्रमाणीकरण विधि: बीमा कम्पनी वा स्थानीय तहसँगको समन्वयमा पशुपन्छी बीमा गरिएका कृषकहरूको सङ्ख्या हेर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले पशुपन्छी पालनको गुणस्तर, ज्ञानको स्तर, र स्थानीय तहको प्रवर्द्धनात्मक भूमिकालाई देखाउँछन्।

- पशुपन्छी स्वास्थ्य र व्यवस्थापनसम्बन्धी ज्ञान तथा अभ्यास:

- सूचक: कृषक घरपरिवारलाई पशुपन्छीको रोग, यसको रोकथाम, खोपको महत्त्व, प्रजनन व्यवस्थापन, र व्यवस्थित गोठ/खोर व्यवस्थापनसम्बन्धी आवश्यक ज्ञान र अभ्यास भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - किसानसँगको अन्तर्वार्ता/समूह छलफल (FGDs) गरी उनीहरूको ज्ञानको स्तर र व्यावहारिक अभ्यास बुझ्ने।
  - पशु स्वास्थ्य स्वयंसेविका वा प्राविधिकले दिएको परामर्श र तालिमको अभिलेख हेर्ने।
- स्थानीय पशु स्वास्थ्य सेवामा पहुँच:
  - सूचक: कृषक घरपरिवारको स्थानीय पशु सेवा केन्द्र वा पशु प्राविधिकको सेवामा सहज पहुँच भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: पशु सेवा केन्द्रको भ्रमण गर्ने कृषकहरूको सङ्ख्या र प्राप्त सेवाको अभिलेख हेर्ने। सेवाग्राही किसानसँग अन्तर्वार्ता लिई सेवाको उपलब्धता र गुणस्तरबारे बुझ्ने।
- उत्पादित पशुपन्छीजन्य वस्तुको पोषणमा योगदान:
  - सूचक: पशुपन्छी पालनबाट प्राप्त दूध, मासु, र अण्डा जस्ता पौष्टिक आहारको नियमित उपभोगबाट घरपरिवारको (विशेषगरी बालबालिका, गर्भवती/सुत्केरी) पोषण अवस्थामा सुधार आएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: घरधुरी सर्वेक्षणमा पशुपन्छीजन्य खाद्यवस्तुको उपभोग आवृत्ति बारे जानकारी लिने। पोषण शिक्षा कार्यक्रमहरूमा पशुपन्छीजन्य उत्पादनको महत्त्वबारे जानकारी दिइएको अभिलेख हेर्ने।
- स्थानीय तहको पशुपन्छी विकास प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम:
  - सूचक: स्थानीय तहले व्यवस्थित पशुपन्छी पालन प्रवर्द्धनका लागि स्पष्ट नीति, योजना, कार्यक्रम र पर्याप्त बजेट विनियोजन गरेको

हुनुपर्ने। (जस्तै: नक्ष सुधार, घाँस खेती प्रवर्द्धन, पशु खोप कार्यक्रम, प्राविधिक सहयोग)।

- **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, बजेट पुस्तिका, र पशु विकाससम्बन्धी कार्ययोजनाको समीक्षा गर्ने। सञ्चालित कार्यक्रमहरूको प्रगति प्रतिवेदन हेर्ने।
- **पशुपन्छी मलको व्यवस्थित उपयोग:**
  - **सूचक:** पशुपन्छीको मललाई व्यवस्थित रूपमा सङ्कलन गरी करेसाबारी वा खेतबारीमा प्राङ्गारिक मलको रूपमा प्रयोग गर्ने परिपाटी विकास भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** घरधुरी सर्वेक्षण र स्थलगत अवलोकन गरी मलखाद व्यवस्थापन र प्रयोगको अवस्था हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **पशुपन्छी पालक घरधुरीको लगत:** स्थानीय तहभित्रका सबै पशुपन्छी पालक घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।

२. **विस्तृत घरधुरी सर्वेक्षण:** प्रत्येक पशुपन्छी पालक घरधुरीमा गहन सर्वेक्षण गरी पशुपन्छीको सङ्ख्या, प्रजाति, गोठ/खोरको व्यवस्थापन, स्वास्थ्य सेवाको पहुँच, उत्पादनको उपयोग र मल व्यवस्थापनसम्बन्धी जानकारी सङ्कलन गर्ने।

३. **स्थलगत अवलोकन:** सर्वेक्षण गरिएका केही नमुना घरधुरीका गोठ/खोरको प्रत्यक्ष अवलोकन गरी व्यवस्थापनको अवस्था र सरसफाइ हेर्ने।

४. **अन्तर्वार्ता र समूह छलफल:** पशुपन्छी पालक किसान, पशु प्राविधिक, स्थानीय जनप्रतिनिधि र सामुदायिक अगुवाहरूसँग अन्तर्वार्ता तथा समूह छलफल गरी व्यवस्थित पालनका अभ्यास, चुनौती र कार्यक्रमको प्रभावकारिताबारे बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय तहको पशु सेवा शाखा र अन्य सरोकारवाला निकायमा रहेका पशु विकाससम्बन्धी योजना, बजेट, तालिम, खोप अभियान र प्राविधिक सहयोगका अभिलेखको समीक्षा गर्ने।

६. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णयः स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, पशु सेवा शाखा प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषणविद् र पशु विकास विज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा प्रतिशतको उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. सार्वजनिक घोषणा: सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले व्यवस्थित पशुपन्छी पालन गरी उपयोग गर्ने कृषक घरपरिवारको प्रतिशत तोकिएको लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरणबाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले व्यवस्थित पशुपन्छी पालनमा गरेको प्रयास र त्यसको परिणामलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले खाद्य तथा पोषण सुरक्षा, आयस्तर वृद्धि र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं २

दुधजन्य पदार्थहरू (दुध, दही, घिउ, पनीर, चीज), अण्डा तथा मासु जन्य (माछा। मासु) नियमित उपयोग गर्ने

घरपरिवारको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एक अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र निर्णायक सूचक हो। यी खाद्य समूहहरू प्रोटीन, क्याल्सियम, आइरन, भिटामिन ए, बी१२ र अन्य सूक्ष्म पोषक तत्वहरूको उत्कृष्ट स्रोत भएकाले बालबालिकाको वृद्धि विकास, गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाको स्वास्थ्य, र समग्र परिवारको पोषण अवस्था सुधारमा यिनको प्रत्यक्ष भूमिका हुन्छ। यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य पदार्थ नियमित उपयोग गर्ने घरधुरीको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य पदार्थ नियमित उपयोग गर्ने घरपरिवारको प्रतिशत:
  - सूचक: स्थानीय तहभित्रका कुल घरधुरीमध्ये कम्तीमा ९०-१०० प्रतिशत घरधुरीले यी तीनै खाद्य समूह (दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य) बाट नियमित रूपमा खाना उपयोग गरेको हुनुपर्ने।
  - नियमित उपयोगको परिभाषा: सामान्यतया, विगत २४ घण्टामा वा विगत ७ दिनमा कम्तीमा एक पटक यी प्रत्येक खाद्य समूहबाट खाना खाएको आधारमा यसलाई मापन गरिन्छ। यसको मापदण्ड स्थानीय तहको सन्दर्भ र खाने बानीअनुसार निर्धारण गर्न सकिन्छ।
  - खाद्य समूहहरू:
    - दूधजन्य पदार्थ: दूध, दही, घिउ, पनीर, चीज आदि।
    - अण्डा: कुखुरा, हाँस लगायतका अण्डा।
    - मासुजन्य पदार्थ: कुखुरा, खसि, राँगा, बङ्गुरको मासु, माछा आदि।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - घरधुरी उपभोग सर्वेक्षण (Household Consumption Survey): स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा, कृषि तथा पशु सेवा शाखा, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), वा पोषण सहजकर्ताको नेतृत्वमा घरधुरी उपभोग सर्वेक्षण गर्ने। यसमा प्रत्येक घरधुरीका सदस्यहरू, विशेषगरी महिला, बालबालिका र परिवारको जिम्मेवार व्यक्तिसँग २४ घण्टे खाद्य पुनःस्मरण विधि (24-hour Dietary Recall Method) वा ७ दिने खाद्य आवृत्ति विधि (7-day Food Frequency Questionnaire) प्रयोग गरी कुन-कुन दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य पदार्थ कति मात्रामा र कतिपटक उपभोग गरियो भन्ने जानकारी सङ्कलन गर्ने।

- **पोषण सूचक सर्वेक्षण (Nutrition Indicator Survey):**
नियमित रूपमा पोषणसम्बन्धी सूचकहरू मापन गर्न गरिने सर्वेक्षणमा समावेश गरिने प्रश्नहरूबाट प्राप्त डाटालाई प्रयोग गर्ने ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य पदार्थको उपभोगका पछाडिका कारणहरू, ज्ञानको स्तर र स्थानीय तहको प्रवर्द्धनात्मक भूमिकालाई स्पष्ट पार्छन् ।

- **दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य पदार्थको पोषणगत महत्त्वबारे ज्ञानको स्तर:**
  - **सूचक:** घरधुरीका सदस्यहरूलाई दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य पदार्थको पोषणगत महत्त्व (प्रोटीन, क्याल्सियम, आइरन, भिटामिन बी१२ आदिका लागि) बारे राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्ने ।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** घरधुरी सर्वेक्षणका क्रममा सदस्यहरूसँग छोटो अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूलाई यी खाद्य समूहहरूको महत्त्वबारे जानकारी छ/छैन भनी बुझ्ने । समुदायमा भएका पोषण शिक्षा कार्यक्रमका अभिलेख हेर्ने ।
- **पशुपन्छी पालन र उपभोगमा सम्बन्ध:**
  - **सूचक:** घरधुरीमा पशुपन्छी पालन (गाई, भैंसी, कुखुरा, बाखा आदि) भएमा, त्यहाँ उत्पादित दूध, अण्डा र मासुजन्य उत्पादनलाई नियमित रूपमा घरको उपभोगमा प्रयोग गरिएको हुनुपर्ने ।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** पशुपन्छी पालक घरधुरीमा स्थलगत अवलोकन गरी उत्पादनको अवस्था हेर्ने र घरधुरीका सदस्यहरूसँग त्यसको उपभोगबारे बुझ्ने ।

- **स्थानीय बजारमा दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य वस्तुको उपलब्धता र पहुँच:**
  - **सूचक:** स्थानीय बजारमा दूध, दही, अण्डा, माछा, मासु जस्ता पौष्टिक खाद्यवस्तुहरूको पर्याप्त उपलब्धता भएको र ती सहज पहुँचयोग्य तथा सुपथ मूल्यमा उपलब्ध भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय बजारहरूको अवलोकन गरी विभिन्न खाद्यवस्तुको उपलब्धता र मूल्य निर्धारण गर्ने। विक्रेता र उपभोक्ताहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उपलब्धता र पहुँचबारे बुझ्ने।
- **स्थानीय तहको पशु सेवा तथा पोषण प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य खाद्य समूहको उपभोग प्रवर्द्धनका लागि पशुपन्छी विकास कार्यक्रम, पोषण शिक्षा कार्यक्रम र बजारीकरणमा सहयोग पुऱ्याएको हुनुपर्ने। (जस्तै: नक्ष सुधार, पशु खोप, अण्डा तथा दूधको नियमित उपभोगबारे चेतना)।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, बजेट पुस्तिका, र पशु विकास तथा पोषणसम्बन्धी कार्ययोजनाको समीक्षा गर्ने। सञ्चालित कार्यक्रमहरूको प्रगति प्रतिवेदन हेर्ने।
- **पोषण शिक्षा र व्यवहार परिवर्तन सञ्चार (BCC) कार्यक्रम:**
  - **सूचक:** स्थानीय तह, स्वास्थ्य संस्था र सामुदायिकस्तरमा दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य पदार्थको महत्त्वबारे नियमित शिक्षा र व्यवहार परिवर्तन सञ्चारका कार्यक्रमहरू (जस्तै: आमा समूह बैठक, स्वास्थ्य शिविर, रेडियो सन्देश, पर्चा) सञ्चालन भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** सञ्चालित कार्यक्रमहरूको अभिलेख, सहभागीहरूको सङ्ख्या र त्यसको प्रभावकारिताबारे प्रतिवेदन हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **घरधुरी लगत:** स्थानीय तहभित्रका सबै घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।

२. **विस्तृत घरधुरी उपभोग सर्वेक्षण:** सबै घरधुरीमा (नमुना सर्वेक्षण विधि अपनाएर पनि गर्न सकिन्छ, तर १००% दाबीका लागि पूर्ण गणना वा बलियो नमुना आवश्यक हुन्छ) गहन उपभोग सर्वेक्षण गरी दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य खाद्य समूहबाट उपभोग गरिएका खानाको जानकारी सङ्कलन गर्ने।

३. **उपभोगको आवृत्ति र विविधता स्कोर गणना:** प्रत्येक घरधुरीको उपभोग आवृत्ति गणना गरी तोकिएको मापदण्डअनुसार यी खाद्य समूहको नियमित उपयोग गर्ने घरधुरीको प्रतिशत यकिन गर्ने।

४. **स्थलगत अवलोकन:** स्थानीय बजारमा यी खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता, र घरधुरीमा खानेकुरा भण्डारण तथा तयारीको अभ्यासको प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने। यदि पशुपन्छी पालेको छ भने त्यसको व्यवस्थितपना पनि हेर्ने।

५. **अन्तर्वार्ता र समूह छलफल:** घरधुरीका सदस्यहरू, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV), स्वास्थ्यकर्मी, पशु प्राविधिक, र सामुदायिक अगुवाहरूसँग अन्तर्वार्ता तथा समूह छलफल गरी यी खाद्य समूहको महत्त्व, उपभोगको अभ्यास र कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिता बुझ्ने।

६. **अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय तहको पशु सेवा, स्वास्थ्य, कृषि शाखाद्वारा सञ्चालित पोषणसम्बन्धी कार्यक्रम, बजेट र प्रगति प्रतिवेदनहरूको गहन समीक्षा गर्ने।

७. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पशु सेवा शाखा प्रमुख, पोषणविज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा प्रतिशतको उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।

८. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले दूधजन्य पदार्थ, अण्डा तथा मासुजन्य पदार्थ नियमित उपयोग गर्ने घरपरिवारको प्रतिशत तोकिएको लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले दूधजन्य, अण्डा र मासुजन्य पदार्थ नियमित उपयोग गर्ने घरधुरीको प्रतिशत

यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले खाद्य तथा पोषण सुरक्षा र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ ।

सूचक नं ३

पशु जन्ध खाद्यबस्तु (प्रतिव्यक्ति वार्षिक दुध ९१ लि.,मासु १४ के.जी, अण्डा १५० वटा) उपलब्धता भएको परिवारको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै उच्चस्तरीय र दिगो पोषण सुरक्षा झल्काउने महत्त्वपूर्ण सूचक हो । यसले घरधुरी स्तरमा प्रोटीन र सूक्ष्म पोषक तत्वहरूको पर्याप्त उपलब्धता र उपभोग सुनिश्चित गर्छ, जुन समग्र जनस्वास्थ्य र विशेषगरी बालबालिकाको वृद्धि विकासका लागि अपरिहार्य छ ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले तोकिएको परिमाणमा पशुपन्छीजन्य खाद्यबस्तु उपलब्ध हुने घरधुरीको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन् ।

- प्रतिव्यक्ति वार्षिक तोकिएको परिमाणमा पशुपन्छीजन्य खाद्यबस्तु उपलब्ध हुने घरपरिवारको प्रतिशत:
  - सूचक: स्थानीय तहभित्रका कुल घरधुरीमध्ये कम्तीमा ९०-१०० प्रतिशत घरधुरीले प्रतिव्यक्ति वार्षिक दूध ९१ लिटर, मासु १४ के.जी, र अण्डा १५० वटा (वा यसको समतुल्य) प्राप्त गर्न सक्ने क्षमता वा उपलब्धता भएको हुनुपर्ने ।
  - यो 'उपलब्धता' दुई तरिकाले मापन गर्न सकिन्छ:
    - स्वयं उत्पादन: घरमै पालेका पशुपन्छीबाट यी उत्पादनहरू प्राप्त गर्ने ।

- **बजार पहुँच:** नियमित र सुपथ मूल्यमा बजारबाट खरिद गर्न सक्ने।

○ **प्रमाणीकरण विधि:**

- **घरधुरी सर्वेक्षण (Household Survey):** स्थानीय तहको पशु सेवा शाखा, कृषि शाखा, स्वास्थ्य शाखा, वा सामाजिक परिचालकको नेतृत्वमा गहन घरधुरी सर्वेक्षण गर्ने। यसमा प्रत्येक घरधुरीसँग निम्न जानकारी सङ्कलन गर्ने:
  - **पशुपन्छी पालनको विवरण:** घरमै कुन-कुन पशुपन्छी पालिएका छन्, त्यसबाट वार्षिक औसत कति दूध, मासु (किलोग्राममा), र अण्डा उत्पादन हुन्छ।
  - **उपभोगको विवरण:** उत्पादित वस्तुको कति प्रतिशत घरमै उपभोग हुन्छ।
  - **बजार खरिदको विवरण:** बजारबाट वार्षिक औसत कति दूध, मासु, र अण्डा खरिद गरिन्छ (परिमाण र लागत)।
  - **परिवारको सदस्य सङ्ख्या:** प्रतिव्यक्ति उपलब्धता हिसाब गर्न परिवारको सदस्य सङ्ख्या आवश्यक पर्छ।
- **उत्पादन तथ्याङ्कको विश्लेषण:** स्थानीय तहको पशु सेवा शाखासँग रहेको दुध, मासु र अण्डाको वार्षिक उत्पादन तथ्याङ्कलाई कुल जनसंख्याले भाग गरी प्रतिव्यक्ति उत्पादन निकाल्ने। यद्यपि, यो तथ्याङ्कले घरधुरी स्तरको उपलब्धता र असमानता देखाउँदैन, त्यसैले घरधुरी सर्वेक्षण बढी महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

- स्थानीय बजारको क्षमता विश्लेषण: स्थानीय बजारमा दूध, मासु, अण्डाको आपूर्ति कति छ, र यसले स्थानीय माग पूरा गर्न सक्छ/सकदैन भनी विश्लेषण गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले पशुपन्छीजन्य खाद्यवस्तुको उपलब्धताका पछाडिका कारणहरू, यसको दिगोपना र स्थानीय तहको सहयोगी भूमिकालाई देखाउँछन्।

- स्थानीय स्तरमा पशुपन्छीजन्य उत्पादन क्षमताको विकास:
  - सूचक: स्थानीय तहले पशुपन्छीजन्य उत्पादन (दूध, मासु, अण्डा) बढाउनका लागि नश्व सुधार, पशु स्वास्थ्य सेवा (खोप, उपचार), घाँस खेती प्रवर्द्धन, र व्यवस्थित पशुपालन तालिम जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - पशु सेवा शाखाका कार्यक्रम प्रतिवेदन, तालिमका अभिलेख र सहभागी सूची हेर्ने।
    - कृषक समूहहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूले पाएको सहयोग र त्यसको प्रभावबारे बुझ्ने।
- उत्पादित वस्तुको बजारीकरण र मूल्य शृङ्खला:
  - सूचक: उत्पादित पशुपन्छीजन्य वस्तुलाई स्थानीय बजारमा सहज रूपमा बेचन सक्ने र त्यसबाट कृषकले उचित मूल्य पाउने व्यवस्था भएको हुनुपर्ने। साथै, उपभोक्ताले पनि सहज रूपमा खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: स्थानीय बजारको अनुगमन गरी दूध, मासु, अण्डाको उपलब्धता, मूल्य, र सरसफाइको अवस्था हेर्ने। व्यवसायी र उपभोक्तासँग अन्तर्वार्ता लिई आपूर्ति शृङ्खलाको बारेमा बुझ्ने।
- पशुपन्छीजन्य खाद्यवस्तुको पोषणगत महत्त्वबारे चेतना:

- सूचक: घरधुरीका सदस्यहरू, विशेषगरी महिला र बालबालिकाको स्याहार गर्ने व्यक्तिहरूलाई दूध, मासु, अण्डाको पोषणगत महत्त्व (प्रोटीन, आइरन, भिटामिन ए, बी१२ आदिका लागि) बारे राम्रो ज्ञान भएको हुनुपर्ने।
- प्रमाणीकरण विधि: घरधुरी सर्वेक्षणका क्रममा छोटो अन्तर्वार्ता गरी ज्ञानको स्तर बुझ्ने। पोषण शिक्षा र व्यवहार परिवर्तन सञ्चार (BCC) कार्यक्रमहरूको अभिलेख हेर्ने।
- स्थानीय तहको नीतिगत प्रतिबद्धता र स्रोत विनियोजन:
  - सूचक: स्थानीय तहले पशुपन्छीजन्य खाद्यवस्तुको उत्पादन वृद्धि र उपलब्धता सुनिश्चित गर्नका लागि स्पष्ट नीति, योजना र पर्याप्त बजेट विनियोजन गरेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: स्थानीय तहको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, बजेट पुस्तिका, र पशु विकाससम्बन्धी कार्ययोजनाको समीक्षा गर्ने।
- खाद्य सुरक्षा र गुणस्तरको मापदण्ड:
  - सूचक: बजारमा उपलब्ध पशुपन्छीजन्य खाद्यवस्तुहरूको खाद्य सुरक्षा र गुणस्तर नियमित रूपमा अनुगमन गरिएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: स्थानीय तहको बजार अनुगमन प्रतिवेदन, खाद्य नमूना परीक्षण रिपोर्ट र त्यसका आधारमा गरिएका कारबाहीहरूको अभिलेख हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. घरधुरी लगत: स्थानीय तहभित्रका सबै घरधुरीको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।
२. विस्तृत घरधुरी सर्वेक्षण: प्रत्येक घरधुरीमा (नमुना सर्वेक्षण विधि अपनाएर पनि गर्न सकिन्छ, तर १००% दाबीका लागि बलियो नमुना आवश्यक हुन्छ) सर्वेक्षण गरी परिवारका सदस्य सङ्ख्या, घरमै उत्पादित तथा बजारबाट खरिद गरिएका दूध, मासु, अण्डाको वार्षिक परिमाण सङ्कलन गर्ने।

३. **प्रतिव्यक्ति उपलब्धताको गणना:** सङ्कलित तथ्याङ्कका आधारमा प्रत्येक घरधुरीको प्रतिव्यक्ति वार्षिक दूध, मासु, अण्डाको उपलब्धता गणना गर्ने र तोकिएको मापदण्ड (९१ लि. दूध, १४ के.जी मासु, १५० अण्डा) पुगेका घरधुरीको प्रतिशत यकिन गर्ने।

४. **स्थलगत अवलोकन:** स्थानीय बजारमा यी खाद्यवस्तुहरूको उपलब्धता, मूल्य, र सरसफाइको प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने। सम्भव भएसम्म केही पशुपन्छी पालक कृषकको फार्म अवलोकन गरी उत्पादनको अवस्था हेर्ने।

५. **अन्तर्वार्ता र समूह छलफल:** घरधुरीका सदस्यहरू, पशु प्राविधिक, स्वास्थ्यकर्मी, व्यवसायी, र सामुदायिक अगुवाहरूसँग अन्तर्वार्ता तथा समूह छलफल गरी उपलब्धता, उपभोग, पोषण ज्ञान र कार्यक्रमको प्रभावकारिता बुझ्ने।

६. **अभिलेखको समीक्षा:** स्थानीय तहको पशु सेवा, स्वास्थ्य, कृषि शाखाद्वारा सञ्चालित पशुपन्छी विकास, बजारीकरण र पोषणसम्बन्धी कार्यक्रम, बजेट र प्रगति प्रतिवेदनहरूको गहन समीक्षा गर्ने।

७. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, पशु सेवा शाखा प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषणविद्, कृषि विज्ञ र सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा प्रतिशतको उपलब्धि भएको/नभएको निष्कर्षमा पुग्ने।

८. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले तोकिएको परिमाणमा पशुपन्छीजन्य खाद्यवस्तु उपलब्धता भएको घरपरिवारको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले पशुपन्छीजन्य खाद्यवस्तुको उपलब्धतालाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले खाद्य तथा पोषण सुरक्षा र पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

शासकीय प्रबन्ध क्षेत्र

सूचक प्रमाणीकरणका आधारहरू

सूचक नं १

गाउँ /नगरपालिका स्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक ससमसिको बैठकको सख्या यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र अनिवार्य सूचक हो। यसले स्थानीय तहको पोषण तथा खाद्य सुरक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरूको योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र समन्वयका लागि संस्थागत संरचनाको सक्रियता र सुशासन लाई झल्काउँछ।

यो समितिको सक्रियताले बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम (Multi-Sector Nutrition Plan - MSNP) लगायत पोषणसम्बन्धी सबै गतिविधिहरूलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउन मद्दत गर्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले समितिको बैठकको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- निर्देशक समितिको वार्षिक बैठकको सङ्ख्या:
  - सूचक: गाउँ/नगरपालिकास्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिले आर्थिक वर्षमा कम्तीमा ४ पटक (त्रैमासिक रूपमा) वा स्थानीय नियम/कार्यविधिले तोकेअनुसार नियमित बैठक सञ्चालन गरेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - बैठकका माइन्युट (कार्यवृत्त) को सङ्कलन: समितिको प्रत्येक बैठकको माइन्युट (कार्यवृत्त) को सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपि सङ्कलन गर्ने। माइन्युटमा बैठक बसेको मिति, उपस्थित सदस्यहरूको नाम र हस्ताक्षर, छलफलका विषयहरू, निर्णयहरू र आगामी कार्ययोजना स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्छ।
    - बैठकको उपस्थिति विवरण: प्रत्येक बैठकको उपस्थिति पाना सङ्कलन गर्ने, जसमा उपस्थित सदस्यहरूको हस्ताक्षर अनिवार्य

हुनुपर्छ। समितिको न्यूनतम गणपूरक सङ्ख्या (Quorum) पुगेको हुनुपर्छ।

- **वार्षिक कार्ययोजना र पात्रो:** स्थानीय तहको वार्षिक कार्ययोजनामा निर्देशक समितिको बैठक तालिका समावेश भए/नभएको हेर्ने र त्यसअनुसार बैठक बसेको छ/छैन भनी रुजु गर्ने।

---

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले बैठकको गुणस्तर, समितिको प्रभावकारिता र यसको निर्णय कार्यान्वयनको अवस्थालाई देखाउँछन्।

- **बैठकको नियमितता र प्रभावकारिता:**
  - **सूचक:** समितिको बैठक नियमित रूपमा बसेको र छलफल तथा निर्णयहरू पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रमको योजना, कार्यान्वयन र अनुगमनमा प्रभावकारी भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **एजेन्डा र निर्णयको विश्लेषण:** माइन्युटमा छलफल गरिएका एजेन्डाहरू बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम (MSNP) का विषयवस्तुसँग सम्बन्धित छन्/छैनन् र गरिएका निर्णयहरू कार्यान्वयनयोग्य र पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सुधारमा लक्षित छन्/छैनन् भनी विश्लेषण गर्ने।
    - **निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था:** विगतका बैठकका निर्णयहरू कति प्रतिशत कार्यान्वयन भएका छन् भन्ने सम्बन्धमा समितिले गरेको प्रगति समीक्षाको अभिलेख हेर्ने।
- **बहुक्षेत्रीय प्रतिनिधित्व र सक्रिय सहभागिता:**
  - **सूचक:** समितिको बैठकमा पोषण तथा खाद्य सुरक्षासम्बन्धी विभिन्न क्षेत्रका सरोकारवालाहरू (स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, पशु सेवा, खानेपानी, महिला तथा बालबालिका, योजना शाखा, गैरसरकारी संस्था, सामुदायिक प्रतिनिधि) को सक्रिय र अर्थपूर्ण सहभागिता भएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** बैठकको उपस्थिति पानाको समीक्षा गरी विभिन्न क्षेत्रका प्रतिनिधिको उपस्थिति सुनिश्चित गर्ने। बैठकमा उनीहरूको योगदान र सक्रिय सहभागिता (माइन्टमा उल्लिखित टिप्पणी वा कार्यभार) हेर्ने।
- **पोषण तथा खाद्य सुरक्षासम्बन्धी योजना र अनुगमन:**
  - **सूचक:** समितिको बैठकले गाउँ/नगरपालिकास्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्ययोजना निर्माण, त्यसको कार्यान्वयनको प्रगति समीक्षा र नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि निर्णय र निर्देशन दिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** माइन्टमा पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्ययोजना निर्माण, संशोधन वा अनुमोदनसम्बन्धी निर्णयहरू भए/नभएको हेर्ने। कार्ययोजना कार्यान्वयनको प्रगति प्रतिवेदनहरू र समितिको अनुगमन भ्रमणका अभिलेख हेर्ने।
- **स्रोत परिचालन र बजेटको समीक्षा:**
  - **सूचक:** समितिको बैठकमा पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रमका लागि स्रोत परिचालन (आन्तरिक तथा बाह्य) र विनियोजित बजेटको नियमित समीक्षा तथा प्रभावकारी उपयोगका लागि निर्देशन दिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** माइन्टमा बजेटको विनियोजन, खर्चको अवस्था र स्रोत परिचालनका लागि गरिएका पहलहरूबारेका छलफल र निर्णयहरू हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **समितिको माइन्ट सङ्कलन:** गाउँ/नगरपालिकास्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको सम्पूर्ण बैठकका माइन्ट र उपस्थिति पानाको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपि सङ्कलन गर्ने।
२. **बैठक सङ्ख्याको गणना:** सङ्कलित माइन्ट र उपस्थिति पानाका आधारमा आर्थिक वर्षमा बसेका बैठकको कुल सङ्ख्या गणना गर्ने।
३. **माइन्टको गुणस्तरीय विश्लेषण:** प्रत्येक माइन्टको विषयवस्तु, निर्णयको प्रकृति, बहुक्षेत्रीय सहभागिता र निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था (यदि प्रगति समीक्षा भएको छ भने) को विश्लेषण गर्ने।

४. **अभिलेखको क्रस-चेक:** स्थानीय तहको वार्षिक कार्ययोजना र बजेट पुस्तिकामा पोषण तथा खाद्य सुरक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरू र समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यवस्था भए/नभएको हेर्ने।

५. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** समितिका सदस्यहरू (जस्तै: प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, कृषि शाखा प्रमुख, सामाजिक विकास शाखा प्रमुख, गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधि) सँग अन्तर्वार्ता गरी समितिको बैठकको नियमितता, प्रभावकारिता र उनीहरूको सक्रियता बुझ्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, कृषि शाखा प्रमुख, र पोषण विज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा निर्देशक समितिको बैठक तोकिएको सङ्ख्यामा बसेको र त्यसको कार्यसम्पादन सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले गाउँ/नगरपालिकास्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको बैठक तोकिएको सङ्ख्यामा नियमित रूपमा बसेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको सक्रियता र सुशासनलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं २

वडा स्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सहजीकरण समितिको बैठकको सख्या

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण आधारभूत सूचक हो। यसले वडा स्तरमा पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रमहरूको योजना, कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि स्थानीय संरचनाको सक्रियता र समुदायमा पहुँचलाई झल्काउँछ। वडास्तरीय समितिहरूले बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम (Multi-Sector Nutrition Plan - MSNP) लाई समुदायस्तरमा पुऱ्याउन र स्थानीय आवश्यकताअनुसार कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले वडास्तरीय समितिको बैठकको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- वडास्तरीय सहजीकरण समितिको वार्षिक बैठकको सङ्ख्याः
  - सूचकः प्रत्येक वडास्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सहजीकरण समितिले आर्थिक वर्षमा कम्तीमा २ पटक (त्रैमासिक रूपमा) वा स्थानीय नियम/कार्यविधिले तोकेअनुसार नियमित बैठक सञ्चालन गरेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधिः
    - बैठकका माइन्टको सङ्कलनः समितिको प्रत्येक बैठकको माइन्टको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपि सङ्कलन गर्ने। माइन्टमा बैठक बसेको मिति, उपस्थित सदस्यहरूको नाम र हस्ताक्षर, छलफलका विषयहरू, निर्णयहरू र आगामी कार्ययोजना स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्छ।
    - बैठकको उपस्थिति विवरणः प्रत्येक बैठकको उपस्थिति पाना सङ्कलन गर्ने, जसमा उपस्थित सदस्यहरूको हस्ताक्षर अनिवार्य हुनुपर्छ। समितिको न्यूनतम गणपूरक सङ्ख्या (Quorum) पुगेको हुनुपर्छ।
    - वार्षिक कार्ययोजना र पात्रोः वडा कार्यालयको वार्षिक कार्ययोजनामा वडास्तरीय समितिको बैठक तालिका समावेश भए/नभएको हेर्ने र त्यसअनुसार बैठक बसेको छ/छैन भनी रुजु गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले बैठकको गुणस्तर, समितिको प्रभावकारिता र समुदायमा त्यसको पहुँचलाई देखाउँछन्।

- बैठकको नियमितता र प्रभावकारिताः
  - सूचकः समितिको बैठक नियमित रूपमा बसेको र छलफल तथा निर्णयहरू वडा स्तरमा पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रमको योजना, कार्यान्वयन र अनुगमनमा प्रभावकारी भएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - **एजेन्डा र निर्णयको विश्लेषण:** माइन्ड्युटमा छलफल गरिएका एजेन्डाहरू बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम (MSNP) का स्थानीय विषयवस्तुसँग सम्बन्धित छन्/छैनन् र गरिएका निर्णयहरू कार्यान्वयनयोग्य र वडाको पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सुधारमा लक्षित छन्/छैनन् भनी विश्लेषण गर्ने।
  - **निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था:** विगतका बैठकका निर्णयहरू कति प्रतिशत कार्यान्वयन भएका छन् भन्ने सम्बन्धमा समितिले गरेको प्रगति समीक्षाको अभिलेख हेर्ने।
- **बहुक्षेत्रीय प्रतिनिधित्व र सक्रिय सहभागिता:**
  - **सूचक:** समितिको बैठकमा वडा स्तरीय सरोकारवालाहरू (वडा अध्यक्ष/सदस्य, स्वास्थ्य चौकी प्रमुख/प्रतिनिधि, कृषि/पशु प्राविधिक, विद्यालयका शिक्षक, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका - FCHV, बालविकास सहजकर्ता, आमा समूह/युवा क्लबका प्रतिनिधि, दलित/जनजाति प्रतिनिधि) को सक्रिय र अर्थपूर्ण सहभागिता भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** बैठकको उपस्थिति पानाको समीक्षा गरी विभिन्न क्षेत्रका प्रतिनिधिको उपस्थिति सुनिश्चित गर्ने। बैठकमा उनीहरूको योगदान र सक्रिय सहभागिता (माइन्ड्युटमा उल्लिखित टिप्पणी वा कार्यभार) हेर्ने।
- **वडा स्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्ययोजना निर्माण र अनुगमन:**
  - **सूचक:** समितिको बैठकले वडा स्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्ययोजना निर्माण, त्यसको कार्यान्वयनको प्रगति समीक्षा र नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि निर्णय र निर्देशन दिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** माइन्ड्युटमा वडा स्तरीय कार्ययोजना निर्माण, संशोधन वा अनुमोदनसम्बन्धी निर्णयहरू भए/नभएको हेर्ने। कार्ययोजना कार्यान्वयनको प्रगति प्रतिवेदनहरू र समितिको अनुगमन भ्रमणका अभिलेख हेर्ने।
- **स्रोत परिचालन र बजेटको समीक्षा (वडा स्तरमा):**
  - **सूचक:** समितिको बैठकमा वडा स्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रमका लागि स्रोत परिचालन (वडाको आन्तरिक स्रोत, नगरपालिकाबाट प्राप्त बजेट,

समुदायको योगदान) र विनियोजित बजेटको नियमित समीक्षा तथा प्रभावकारी उपयोगका लागि निर्देशन दिएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** माइन्सुटमा बजेटको विनियोजन, खर्चको अवस्था र स्रोत परिचालनका लागि गरिएका पहलहरूबारेका छुलफल र निर्णयहरू हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **समितिको माइन्सुट सङ्कलन:** प्रत्येक वडा स्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सहजीकरण समितिको सम्पूर्ण बैठकका माइन्सुट र उपस्थिति पानाको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपि सङ्कलन गर्ने।

२. **बैठक सङ्ख्याको गणना:** सङ्कलित माइन्सुट र उपस्थिति पानाका आधारमा आर्थिक वर्षमा बसेका बैठकको कुल सङ्ख्या गणना गर्ने।

३. **माइन्सुटको गुणस्तरीय विश्लेषण:** प्रत्येक माइन्सुटको विषयवस्तु, निर्णयको प्रकृति, बहुक्षेत्रीय सहभागिता र निर्णय कार्यान्वयनको अवस्था र प्रगति समीक्षा समेतको विश्लेषण गर्ने।

४. **अभिलेखको क्रस-चेक:** वडा कार्यालयको वार्षिक कार्ययोजना र बजेट पुस्तिकामा पोषण तथा खाद्य सुरक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरू र समितिको कार्यक्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यवस्था भए/नभएको हेर्ने।

५. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** समितिका सदस्यहरू (जस्तै: वडा अध्यक्ष, वडा सचिव, FCHV, स्वास्थ्यकर्मी, शिक्षक) सँग अन्तर्वार्ता गरी समितिको बैठकको नियमितता, प्रभावकारिता र उनीहरूको सक्रियता बुझ्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकास्तरीय प्रमाणीकरण समिति (जसको नेतृत्व प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतले गर्छन्) ले सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा वडा स्तरीय सहजीकरण समितिको बैठक तोकिएको सङ्ख्यामा बसेको र त्यसको कार्यसम्पादन सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले वडा स्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सहजीकरण समितिको बैठक तोकिएको सङ्ख्यामा नियमित रूपमा बसेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले वडा स्तरीय सहजीकरण समितिको सक्रियता र समुदायमा पोषण तथा खाद्य सुरक्षा कार्यक्रमको

प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ३

स्थानीय तहको आवधिक योजना तथा वार्षिक कार्यक्रममा बहुक्षेत्रीय पोषण योजना अनुसारका कार्यक्रम समावेश

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र नीतिगत आधारभूत सूचक हो। यसले पोषणलाई स्थानीय सरकारको प्राथमिकतामा राखी विभिन्न क्षेत्रबाट एकीकृत रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने प्रतिबद्धता र योजनाबद्ध कार्यशैलीलाई झल्काउँछ। MSNP अनुसारका कार्यक्रमहरू समावेश हुनु भनेको पोषणलाई स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, खानेपानी तथा सरसफाइ, पशुसेवा, महिला तथा बालबालिका लगायतका बहुक्षेत्रीय दृष्टिकोणबाट सम्बोधन गर्नु हो।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले MSNP अनुसारका कार्यक्रमहरूको सङ्ख्यात्मक समावेशीकरण देखाउँछन्।

- आवधिक योजनामा MSNP कार्यक्रम समावेश भएका क्षेत्र/बुँदाहरूको प्रतिशतः
  - सूचकः स्थानीय तहको आवधिक योजना (जस्तैः पञ्चवर्षीय योजना) मा MSNP ले समेटेका मुख्य क्षेत्रहरू (स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाइ, पशुसेवा, महिला तथा बालबालिका) सँग सम्बन्धित पोषणका सूचक वा कार्यक्रम बुँदाहरू स्पष्ट रूपमा समावेश भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधिः
    - स्थानीय तहको आवधिक योजनाको दस्तावेज (Document) सङ्कलन गरी त्यसको गहन समीक्षा गर्ने। योजनामा पोषणसम्बन्धी उद्देश्य, रणनीति र क्रियाकलापहरू स्पष्ट उल्लेख छन्/छैनन् भनी हेर्ने।

- MSNP मा उल्लेखित मुख्य क्रियाकलापहरू (Key Activities) मध्ये कति प्रतिशत आवधिक योजनामा समावेश छन् भनी रुजु गर्ने।
- **वार्षिक कार्यक्रममा MSNP अनुसारका कार्यक्रमहरूको सङ्ख्या र विनियोजित बजेट:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहको प्रत्येक आर्थिक वर्षको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटमा MSNP का विभिन्न क्षेत्रका लागि आवश्यक कार्यक्रम र पर्याप्त बजेट विनियोजन भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - स्थानीय तहको प्रत्येक आर्थिक वर्षको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेट पुस्तिका सङ्कलन गर्ने।
    - यी दस्तावेजहरूमा पोषणसम्बन्धी प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष कार्यक्रमहरूको पहिचान र तिनीहरूका लागि विनियोजित बजेटको रकम विश्लेषण गर्ने। यसमा बहुक्षेत्रीय बजेट विनियोजनको स्पष्टता हेर्ने।
    - MSNP कार्यान्वयनका लागि बजेट विनियोजनको प्रतिशत (कुल बजेटको सापेक्षमा) उच्च हुनुपर्छ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले योजनामा कार्यक्रमहरूको गुणस्तर, स्थानीय आवश्यकतासँगको तादात्म्य र कार्यान्वयनको सम्भाव्यतालाई देखाउँछन्।

- **MSNP को प्राथमिकता र स्थानीयकरण:**
  - **सूचक:** आवधिक योजना तथा वार्षिक कार्यक्रममा MSNP का प्राथमिकताहरूलाई स्थानीय सन्दर्भ र आवश्यकताअनुसार स्थानीयकरण गरी समावेश गरिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - योजना दस्तावेजमा समावेश गरिएका कार्यक्रमहरू स्थानीय पोषण समस्या (जस्तै: कुपोषणको प्रकार र दर, खाद्य असुरक्षाको अवस्था) र स्थानीय स्रोतसाधनसँग मिल्दोजुल्दो छन्/छैनन् भनी विश्लेषण गर्ने।

- स्थानीय तहका जनप्रतिनिधि र योजना निर्माणमा संलग्न अधिकारीहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूले पोषणलाई कसरी प्राथमिकता दिएका छन् र MSNP बारेको बुझाइ कस्तो छ भनी बुझ्ने।
- **बहुक्षेत्रीय समन्वयको स्पष्टता:**
  - **सूचक:** योजनामा पोषण कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि विभिन्न शाखाहरू (स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, पशुसेवा, खानेपानी) बीचको समन्वय र भूमिका स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - योजना दस्तावेजमा कुन शाखाले कुन पोषण क्रियाकलापको जिम्मेवारी लिने र कसरी समन्वय गर्ने भन्ने कुरा उल्लेख छ/छैन भनी हेर्ने।
    - स्थानीय तहको पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समिति (Nutrition and Food Security Steering Committee - NFSSC) वा कार्यदलको बैठकका माइन्युट हेर्ने, जसमा बहुक्षेत्रीय समन्वयका विषयमा छलफल र निर्णय भएको हुनुपर्छ।
- **अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको व्यवस्था:**
  - **सूचक:** आवधिक योजना तथा वार्षिक कार्यक्रममा पोषण कार्यक्रमहरूको नियमित अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि स्पष्ट सूचक र संयन्त्रको व्यवस्था गरिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - योजना दस्तावेजमा पोषणसम्बन्धी सूचकहरू (Indicators) उल्लेख छन्/छैनन् र तिनको प्रगति मापन गर्ने विधि प्रस्तावित छ/छैन भनी हेर्ने।
    - कार्यक्रमको प्रगति प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गरी अनुगमनका आधारमा योजना संशोधन वा सुधार गरिएको छ/छैन भनी हेर्ने।

- **जनसहभागिता र स्वामित्व:**

- **सूचक:** आवधिक योजना र वार्षिक कार्यक्रम निर्माण प्रक्रियामा समुदाय र सरोकारवालाहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित भएको र उनीहरूले पोषण कार्यक्रममा स्वामित्व लिएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** योजना निर्माणका क्रममा भएका सार्वजनिक सुनुवाइ, छलफल कार्यक्रम वा वडास्तरीय भेलाका माइन्ट/अभिलेख हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **योजना दस्तावेज सङ्कलन:** स्थानीय तहको सम्पूर्ण आवधिक योजना र विगत आर्थिक वर्षहरूको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेट पुस्तिकाका सक्ल वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने।

२. **MSNP सँग तुलनात्मक अध्ययन:** सङ्कलित योजना दस्तावेजहरूलाई बहुक्षेत्रीय पोषण योजना (MSNP) का उद्देश्य, रणनीति र मुख्य क्रियाकलापहरूसँग तुलनात्मक अध्ययन गर्ने।

३. **पोषणसम्बन्धी बुँदा र बजेटको पहिचान:** योजनामा पोषणसँग सम्बन्धित प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष बुँदाहरू, कार्यक्रमहरू र तिनीहरूका लागि विनियोजित बजेटको रकम पहिचान गरी सूचीकरण गर्ने।

४. **गुणस्तरीय समीक्षा:** योजनामा पोषणको प्राथमिकता, स्थानीयकरण, बहुक्षेत्रीय समन्वय र अनुगमन-मूल्याङ्कनको व्यवस्थाको गुणस्तरीय समीक्षा गर्ने।

५. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** स्थानीय तहका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, योजना शाखा प्रमुख, स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा लगायतका शाखा प्रमुखहरू र NFSSC का सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी योजना निर्माण प्रक्रिया, पोषणसम्बन्धी बुझाइ र कार्यक्रम कार्यान्वयनको प्रतिबद्धताबारे बुझ्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, कृषि शाखा प्रमुख, योजना शाखा प्रमुख र पोषण विज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा आवधिक योजना तथा वार्षिक कार्यक्रममा MSNP अनुसारका कार्यक्रम समावेश भएको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले आफ्नो आवधिक योजना तथा वार्षिक कार्यक्रममा बहुक्षेत्रीय पोषण योजना अनुसारका कार्यक्रमहरू सफलतापूर्वक समावेश गरेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले पोषणलाई आफ्नो विकासको मूल प्रवाहमा ल्याएको र बहुक्षेत्रीय दृष्टिकोणबाट सम्बोधन गरेको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ४

गाउँपालिकाले अनुदान तथा आन्तरिक आयबाट पोषण कार्यक्रमका लागि बजेट विनियोजन

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र अनिवार्य सूचक हो। यसले गाउँपालिकाको पोषण कार्यक्रमप्रतिको वित्तीय प्रतिबद्धता र स्वामित्व लाई प्रत्यक्ष रूपमा झल्काउँछ। पर्याप्त बजेट विनियोजनबिना कुनै पनि पोषण कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सक्दैनन्। यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले पोषण कार्यक्रमका लागि विनियोजित बजेटको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- पोषण कार्यक्रमका लागि विनियोजित कुल बजेट रकम:
  - सूचक: गाउँपालिकाको वार्षिक बजेटमा पोषण कार्यक्रमहरू (प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष दुवै) का लागि विनियोजित कुल बजेट रकम स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको हुनुपर्ने। यसमा सङ्घीय र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त सशर्त अनुदान (Conditional Grant) तथा गाउँपालिकाको आन्तरिक आय (Internal Revenue) बाट विनियोजित बजेट दुवै समावेश हुनुपर्छ।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - गाउँपालिकाको प्रत्येक आर्थिक वर्षको वार्षिक बजेट पुस्तिका (Budget Book) वा बजेट वक्तव्य (Budget Speech) सङ्कलन गर्ने।

- बजेट पुस्तिकामा बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रम (Multi-Sector Nutrition Plan - MSNP) अनुसारका विभिन्न क्षेत्र (स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाइ, पशुसेवा, महिला तथा बालबालिका) मा विनियोजित पोषणसम्बन्धी कार्यक्रमहरू र तिनीहरूका लागि छुट्याइएको बजेट रकम पहिचान गर्ने ।
- पोषणसम्बन्धी छुट्टै शीर्षक वा उपशीर्षक भए त्यसलाई प्रमाणीकरणको मुख्य आधार बनाउने । नभएमा, पोषणलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्ने कार्यक्रमहरूको बजेट अनुमान गर्ने ।
- कुल बजेटको सापेक्षमा पोषण बजेटको प्रतिशत:
  - सूचक: गाउँपालिकाको कुल बजेटको कम्तीमा १-३ प्रतिशत (वा राष्ट्रिय नीतिले तोकेको मापदण्डअनुसार) बजेट पोषण कार्यक्रमहरूका लागि विनियोजन भएको हुनुपर्ने । यो प्रतिशत गाउँपालिकाको वित्तीय क्षमता र पोषण समस्याको गम्भीरतामा निर्भर हुन सक्छ ।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - गाउँपालिकाको कुल वार्षिक बजेट र पोषणका लागि विनियोजित कुल रकम गणना गरी प्रतिशत निकाल्ने ।
    - सशर्त अनुदान र आन्तरिक आयबाट पोषणमा भएको विनियोजनलाई छुट्टाछुट्टै देखाउनु झन् प्रभावकारी हुन्छ ।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले बजेट विनियोजन प्रक्रियाको गुणस्तर, यसको पारदर्शिता र प्रभावकारी उपयोगलाई देखाउँछन् ।

- बजेट विनियोजनको स्रोतको स्पष्टता:
  - सूचक: पोषण कार्यक्रमका लागि विनियोजित बजेट कुन स्रोत (सशर्त अनुदान, प्रदेश अनुदान, आन्तरिक आय, अन्य) बाट आएको हो भन्ने कुरा बजेट पुस्तिकामा स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको हुनुपर्ने । आन्तरिक आयबाट विनियोजित बजेटले गाउँपालिकाको स्वामित्व झल्काउँछ ।
  - प्रमाणीकरण विधि: बजेट पुस्तिकामा बजेटको स्रोत र त्यसको वितरण हेर्ने ।

- **बहुक्षेत्रीय पोषण कार्ययोजनासँगको तादात्म्यता:**
  - **सूचक:** विनियोजित बजेट गाउँपालिकाको बहुक्षेत्रीय पोषण कार्ययोजना (यदि छ भने) वा MSNP का प्रमुख क्रियाकलापहरूसँग मिल्दोजुल्दो हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** गाउँपालिकाको पोषण कार्ययोजना (वा स्थानीय नीति) सङ्कलन गरी बजेटमा समावेश गरिएका कार्यक्रमहरू उक्त कार्ययोजनाका प्राथमिकताहरूसँग मेल खान्छन्/खँदैनन् भनी तुलना गर्ने।
- **बजेट कार्यान्वयन र खर्चको पारदर्शिता:**
  - **सूचक:** विनियोजित बजेटको कार्यान्वयन प्रक्रिया पारदर्शी भएको र खर्च विवरण नियमित रूपमा सार्वजनिक भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - गाउँपालिकाको लेखा शाखासँग बजेट खर्चको त्रैमासिक वा वार्षिक प्रतिवेदन हेर्ने।
    - सार्वजनिक सुनुवाइ वा गाउँसभामा बजेट खर्चको जानकारी गराइएको अभिलेख हेर्ने।
    - पोषण कार्यक्रमसम्बन्धी खर्च विवरण गाउँपालिकाको वेबसाइट वा सूचनापाटीमा सार्वजनिक भए/नभएको हेर्ने।
- **बजेट विनियोजन प्रक्रियामा पोषण समितिको भूमिका:**
  - **सूचक:** गाउँपालिकास्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समिति (NFSSC) वा कार्यदलले बजेट विनियोजन प्रक्रियामा सक्रिय भूमिका निर्वाह गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** समितिको बैठकका माइन्युट हेर्ने, जसमा पोषण कार्यक्रमका लागि बजेट प्रस्ताव, समीक्षा र सिफारिससम्बन्धी छलफल र निर्णयहरू उल्लेख भएको हुनुपर्छ।
- **जनप्रतिनिधिको प्रतिबद्धता र स्वामित्व:**
  - **सूचक:** गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधिहरू (अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, वडा अध्यक्षहरू) पोषण कार्यक्रमका लागि बजेट विनियोजन गर्न प्रतिबद्ध भएको र यसलाई आफ्नो प्राथमिकतामा राखेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** जनप्रतिनिधिसँगको अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूले पोषण बजेटबारे कतिको जानकार छन् र यसको महत्त्व बुझेका छन् भनी बुझ्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **बजेट दस्तावेज सङ्कलन:** गाउँपालिकाको आर्थिक वर्षको वार्षिक बजेट पुस्तिका र यदि उपलब्ध भएमा बजेट वक्तव्यको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपिहरू सङ्कलन गर्ने।

२. **पोषण बजेटको पहिचान र गणना:** बजेट पुस्तिकामा पोषणसम्बन्धी प्रत्यक्ष (जस्तै: पोषण शिक्षा, लक्षित वर्गका लागि पूरक पोषण) र अप्रत्यक्ष (जस्तै: सुरक्षित खानेपानी, सरसफाइ, करेसाबारी, पशु विकास, स्वास्थ्य सेवा) कार्यक्रमहरूका लागि विनियोजित बजेट रकम छुट्टाछुट्टै पहिचान गरी कुल रकम गणना गर्ने। आन्तरिक आय र सशर्त अनुदानबाट भएको विनियोजन छुट्याउने।

३. **प्रतिशत गणना:** गाउँपालिकाको कुल बजेटको सापेक्षमा पोषण बजेटको प्रतिशत गणना गर्ने।

४. **बजेट विनियोजन प्रक्रियाको समीक्षा:** पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिका बैठकका माइन्युटहरूको समीक्षा गरी बजेट विनियोजन प्रक्रियामा समितिको भूमिका र सिफारिसहरू भए/नभएको हेर्ने।

५. **लेखापरीक्षण प्रतिवेदन वा खर्च विवरणको समीक्षा:** बजेटको कार्यान्वयन र खर्चको पारदर्शिता सुनिश्चित गर्न लेखापरीक्षण प्रतिवेदन (Audit Report) वा आन्तरिक खर्च प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** गाउँपालिकाका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, योजना प्रमुख, लेखा प्रमुख र पोषणसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने शाखाका प्रमुखहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी बजेट विनियोजनको अवस्था, चुनौती र प्रतिबद्धताबारे बुझ्ने।

७. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, योजना शाखा प्रमुख, लेखा शाखा प्रमुख, र पोषण विज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा पोषण कार्यक्रमका लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन भएको निष्कर्षमा पुग्ने।

८. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि गाउँपालिकाले अनुदान तथा आन्तरिक आयबाट पोषण कार्यक्रमका लागि लक्ष्यअनुसार बजेट विनियोजन गरेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि गाउँपालिकाले पोषण कार्यक्रमका लागि वित्तीय प्रतिबद्धता र स्वामित्वलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ५

पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमको समन्वय र सहजीकरण गर्न बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाले गरेको व्यवस्था बमोजिमको सचिवालयको क्रियाशीलता

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र अनिवार्य सूचक हो। सचिवालयको क्रियाशीलताले स्थानीय तहमा पोषण कार्यक्रमहरूको योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनमा संस्थागत क्षमता, समन्वय र सुशासन लाई प्रत्यक्ष रूपमा झल्काउँछ।

सचिवालयले पोषणसम्बन्धी बहुक्षेत्रीय प्रयासहरूलाई एकीकृत गरी प्रभावकारी बनाउन केन्द्रीय भूमिका खेल्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले सचिवालयको कार्यसम्पादनको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- सचिवालयको नियमित बैठक सङ्ख्या:
  - सूचक: MSNP ले गरेको व्यवस्था बमोजिम (जस्तै: मासिक वा द्वैमासिक) सचिवालयको नियमित बैठक बसेको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - सचिवालयको बैठकका माइन्युटको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपि सङ्कलन गर्ने। माइन्युटमा बैठक बसेको मिति, उपस्थित सदस्यहरूको नाम र हस्ताक्षर, छलफलका विषयहरू र निर्णयहरू स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्छ।
    - बैठकको उपस्थिति पाना सङ्कलन गर्ने, जसमा उपस्थित सदस्यहरूको हस्ताक्षर अनिवार्य हुनुपर्छ।
- निर्णय कार्यान्वयनको प्रगति:
  - सूचक: सचिवालयको बैठकबाट भएका निर्णयहरूको कार्यान्वयन भएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** सचिवालयको प्रत्येक बैठकको माइन्टमा विगतका निर्णयहरूको प्रगति समीक्षा भएको छ/छैन हेर्ने। यसको लागि छुट्टै प्रगति प्रतिवेदन तयार गरिएको भए त्यसको समीक्षा गर्ने।
- **तयार गरिएका प्रतिवेदन/दस्तावेजहरूको सङ्ख्या:**
  - **सूचक:** सचिवालयले पोषण कार्यक्रमसम्बन्धी नियमित प्रगति प्रतिवेदन, अनुगमन प्रतिवेदन, वार्षिक कार्ययोजना, बजेट विश्लेषण प्रतिवेदन जस्ता महत्त्वपूर्ण दस्तावेजहरू नियमित रूपमा तयार पारेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** सचिवालयले तयार पारेका सबै प्रतिवेदन तथा दस्तावेजहरूको अभिलेख सङ्कलन गर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले सचिवालयको कार्यशैली, समन्वय क्षमता र प्रभावकारिताको गुणस्तरलाई देखाउँछन्।

- **पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिलाई सहयोग र सहजीकरण:**
  - **सूचक:** सचिवालयले गाउँ/नगरपालिकास्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समिति (NFSSC) को बैठक आयोजना, एजेन्डा तयारी, माइन्ट लेखन र निर्णय कार्यान्वयनमा पूर्ण सहयोग तथा सहजीकरण गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - निर्देशक समितिका बैठकका माइन्ट र उपस्थिति पानाको समीक्षा गरी सचिवालयको भूमिका स्पष्ट रूपमा देखिएको छ/छैन हेर्ने।
    - निर्देशक समितिका सदस्यहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी सचिवालयको सहयोगको स्तरबारे बुझ्ने।
- **बहुक्षेत्रीय समन्वय र सूचना प्रवाह:**
  - **सूचक:** सचिवालयले पोषणसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने विभिन्न क्षेत्रका शाखा/इकाइहरू (स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाइ, पशुसेवा, महिला तथा बालबालिका) बीच प्रभावकारी समन्वय र सूचना प्रवाह गराएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - सचिवालयका माइन्सुटमा विभिन्न क्षेत्रका प्रतिनिधिको उपस्थिति, उनीहरूका छलफलका बुँदा र कार्यभार तोकिएको हेर्ने।
  - विभिन्न शाखाका प्रमुखहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी सचिवालयको समन्वय भूमिकाबारे बुझ्ने।
  - सचिवालयले तयार पारेका सूचनामूलक सामग्री (जस्तै: ड्यासबोर्ड, बुलेटिन) को अभिलेख हेर्ने।
- **पोषण कार्यक्रमको अनुगमन र मूल्याङ्कनमा सचिवालयको भूमिका:**
  - **सूचक:** सचिवालयले पोषण कार्यक्रमहरूको नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको व्यवस्था मिलाएको, त्यसको प्रतिवेदन तयार पारेको र त्यसका आधारमा आवश्यक सुधारका लागि सुझाव दिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** सचिवालयले तयार पारेका अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने। अनुगमनका आधारमा कार्यक्रममा के-कस्ता सुधार गरियो भनी बुझ्ने।
- **क्षमता विकासमा सहयोग:**
  - **सूचक:** सचिवालयले पोषण कार्यक्रम कार्यान्वयनमा संलग्न जनशक्ति (FCHV, स्वास्थ्यकर्मी, कृषि/पशु प्राविधिक, बालविकास सहजकर्ता) को क्षमता विकासका लागि तालिम, अभिमुखीकरण जस्ता गतिविधिमा सहजीकरण गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** सचिवालयको समन्वयमा सञ्चालित तालिम तथा अभिमुखीकरण कार्यक्रमका अभिलेख र सहभागी सूची हेर्ने।
- **नीतिगत र योजनागत सहयोग:**
  - **सूचक:** सचिवालयले स्थानीय तहको आवधिक योजना, वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेटमा पोषण कार्यक्रमहरू समावेश गर्नका लागि नीतिगत र प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** सचिवालयले पेस गरेका प्रस्तावना, कार्ययोजनाका मस्यौदा र बजेट विश्लेषण प्रतिवेदन जस्ता दस्तावेजहरू हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **सचिवालयका अभिलेख सङ्कलन:** सचिवालयका सबै बैठकका माइन्ट, उपस्थिति पाना, निर्णय कार्यान्वयनका प्रगति प्रतिवेदन, र तयार पारिएका अन्य महत्त्वपूर्ण दस्तावेजहरूको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपि सङ्कलन गर्ने।
  २. **बैठकको सङ्ख्या र गुणस्तरको विश्लेषण:** सङ्कलित माइन्टका आधारमा नियमितता र निर्धारित सङ्ख्यामा बैठक बसे/नबसेको यकिन गर्ने। माइन्टको विषयवस्तु, निर्णयको प्रकृति र बहुक्षेत्रीय सहभागिताको गुणस्तरीय विश्लेषण गर्ने।
  ३. **निर्णय कार्यान्वयनको प्रमाणीकरण:** सचिवालयका निर्णयहरू कति प्रतिशत कार्यान्वयन भएका छन् भन्ने सम्बन्धमा अभिलेख र सरोकारवालासँगको अन्तर्वाताबाट प्रमाणीकरण गर्ने।
  ४. **सरोकारवालासँग अन्तर्वाता:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, निर्देशक समितिका सदस्यहरू, विभिन्न शाखाका प्रमुखहरू र सचिवालयका सदस्यहरूसँग अन्तर्वाता गरी सचिवालयको क्रियाशीलता, समन्वयको प्रभावकारिता र प्राप्त सहयोगबारे बुझ्ने।
  ५. **अभिलेखको क्रस-चेक:** स्थानीय तहको आवधिक योजना, वार्षिक कार्यक्रम, बजेट पुस्तिका र अन्य सम्बन्धित प्रतिवेदनहरूसँग सचिवालयको कामको तादात्म्यता भए/नभएको हेर्ने।
  ६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा सचिवालयको क्रियाशीलता सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।
  ७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले पोषण सम्बन्धी कार्यक्रमको समन्वय र सहजीकरण गर्न गठित सचिवालय क्रियाशील रहेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।
- यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले पोषण सचिवालयको सक्रियता र त्यसले पोषण कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा पुऱ्याएको योगदानलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ६

स्थानीय तहको पोषण पाश्र्वचित्र तयार गरी नियमित अद्यावधिक

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण रणनीतिक र सूचनामूलक सूचक हो। पोषण पाश्र्वचित्रले स्थानीय तहको पोषण अवस्था, समस्या, कारण र स्रोतसाधनको समग्र तस्विर प्रस्तुत गर्छ, जसले प्रभावकारी योजना निर्माण र कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि बलियो आधार प्रदान गर्छ। यसको नियमित अद्यावधिकले प्रगतिको मापन र आवश्यकताअनुसारको कार्यक्रम परिमार्जनमा सहयोग पुऱ्याउँछ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छः

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले पोषण पाश्र्वचित्रको उपलब्धता र अद्यावधिकको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- पोषण पाश्र्वचित्रको उपलब्धता:
  - सूचकः स्थानीय तहमा पोषण पाश्र्वचित्र (Nutrition Profile) तयार भई स्वीकृत भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - गाउँ/नगरपालिका कार्यालयमा पोषण पाश्र्वचित्रको भौतिक प्रतिवेदन वा डिजिटल फाइल उपलब्ध भए/नभएको हेर्ने।
    - यो प्रतिवेदन सम्बन्धित समिति (जस्तैः पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समिति) वा गाउँ/नगरसभाबाट स्वीकृत भएको माइन्युट वा निर्णय हेर्ने।
- पोषण पाश्र्वचित्रको नियमित अद्यावधिकः
  - सूचकः पोषण पाश्र्वचित्र नियमित रूपमा (जस्तैः वार्षिक वा द्विवार्षिक) अद्यावधिक भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - अद्यावधिक गरिएका पाश्र्वचित्रका विभिन्न संस्करणहरू (यदि छन् भने) र तिनको प्रकाशन मिति हेर्ने।

- अद्यावधिक प्रक्रियाका लागि गरिएका बैठकका माइन्सुट वा कार्यशाला गोष्ठीका अभिलेख हेर्ने।
- अद्यावधिक गरिएका तथ्याङ्कहरू विगतका तथ्याङ्कहरूसँग तुलना गरी प्रगतिको विश्लेषण गरिएको छ/छैन हेर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले पोषण पाश्र्वचित्रको गुणस्तर, यसको प्रयोग र यसले निर्णय प्रक्रियामा पुऱ्याएको योगदानलाई देखाउँछन्।

• पाश्र्वचित्रको व्यापकता र गुणस्तर:

- सूचक: पोषण पाश्र्वचित्रमा पोषणका मुख्य समस्याहरू (बाल पोषण, मातृ पोषण, सूक्ष्म पोषक तत्वको कमी), यसका प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष कारणहरू, खाद्य सुरक्षा अवस्था, स्वास्थ्य सेवामा पहुँच, खानेपानी तथा सरसफाइको अवस्था, कृषि उत्पादन, वातावरणीय पक्ष लगायत बहुक्षेत्रीय तथ्याङ्क तथा विश्लेषण समावेश भएको हुनुपर्ने। यसमा लिङ्ग, जातीयता, भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा खण्डिकृत (disaggregated) तथ्याङ्क लिने।
- प्रमाणीकरण विधि:
  - पाश्र्वचित्रको सामग्री (content) र विश्लेषणको गहिराइको समीक्षा गर्ने।
  - प्रमाणीकरणका लागि आवश्यक तथ्याङ्कका स्रोतहरू (जस्तै: स्वास्थ्य संस्थाको रिपोर्ट, कृषि तथ्याङ्क, जनगणना, राष्ट्रिय सर्वेक्षणको स्थानीय डाटा) स्पष्ट उल्लेख भए/नभएको हेर्ने।
  - पाश्र्वचित्रमा समस्याको पहिचान, कारणको विश्लेषण र समाधानका लागि सम्भावित कार्यक्रमहरूको पहिचान गरिएको छ/छैन हेर्ने।

• पाश्र्वचित्र निर्माण प्रक्रियामा सहभागिता:

- सूचक: पाश्र्वचित्र तयार पार्ने र अद्यावधिक गर्ने प्रक्रियामा विभिन्न क्षेत्रका सरोकारवालाहरू (स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, पशुसेवा, खानेपानी, महिला तथा बालबालिका शाखाका प्रतिनिधि, स्थानीय जनप्रतिनिधि, सामुदायिक अगुवा, गैरसरकारी संस्था) को सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित भएको हुनुपर्ने।

- **प्रमाणीकरण विधि:** पाश्र्वचित्र निर्माण वा अद्यावधिकसम्बन्धी कार्यशाला, बैठक वा छलफलका माइन्युट र उपस्थिति पाना हेर्ने। सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूको सहभागिता र स्वामित्वबारे बुझ्ने।
- **निर्णय प्रक्रियामा पाश्र्वचित्रको प्रयोग:**
  - **सूचक:** पोषण पाश्र्वचित्रलाई स्थानीय तहको आवधिक योजना, वार्षिक कार्यक्रम, बजेट विनियोजन र पोषणसम्बन्धी अन्य निर्णय प्रक्रियामा आधारभूत सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा प्रयोग गरिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - गाउँ/नगरपालिकाको आवधिक योजना र वार्षिक कार्यक्रमको समीक्षा गरी त्यसमा पाश्र्वचित्रका तथ्याङ्क वा विश्लेषणलाई आधार बनाइएको छ/छैन हेर्ने।
    - पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समिति (NFSSC) को बैठकका माइन्युटमा पाश्र्वचित्रका तथ्याङ्कका आधारमा छलफल र निर्णय गरिएको छ/छैन हेर्ने।
    - स्थानीय जनप्रतिनिधि र योजना निर्माणमा संलग्न अधिकारीहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूले पाश्र्वचित्रलाई कसरी प्रयोग गर्छन् भनी बुझ्ने।
- **पाश्र्वचित्रको प्रचारप्रसार र पहुँच:**
  - **सूचक:** पोषण पाश्र्वचित्रलाई सरोकारवाला र समुदायमाझ व्यापक रूपमा प्रचारप्रसार गरिएको र यो सहज पहुँचयोग्य (जस्तै: गाउँ/नगरपालिकाको वेबसाइटमा उपलब्ध, प्रमुख शाखाहरूमा उपलब्ध) भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** गाउँ/नगरपालिकाको वेबसाइट वा सूचनापाटीमा पाश्र्वचित्र उपलब्ध छ/छैन हेर्ने। सरोकारवालाहरूले पाश्र्वचित्रको बारेमा कतिको जानकारी राख्छन् भनी बुझ्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. पोषण पाश्र्वचित्र दस्तावेज सङ्कलन: गाउँपालिकामा तयार पारिएको पोषण पाश्र्वचित्रको मूल प्रतिवेदन र त्यसका अद्यावधिक संस्करणहरू (यदि छन् भने) सङ्कलन गर्ने।

२. **स्वीकृतिको प्रमाण सङ्कलन:** पाश्र्वचित्र स्वीकृत भएको सम्बन्धित समितिको निर्णय वा गाउँ/नगरसभाको माइन्युट सङ्कलन गर्ने ।

३. **पाश्र्वचित्रको गुणस्तर र समावेशीकरणको समीक्षा:** पाश्र्वचित्रको सामग्री, तथ्याङ्कको शुद्धता, विश्लेषणको गहिराइ, बहुक्षेत्रीय पक्षको समावेशीकरण र स्थानीय आवश्यकतासँगको तादात्म्यताको गहन समीक्षा गर्ने ।

४. **अद्यावधिक प्रक्रियाको प्रमाणीकरण:** अद्यावधिकका लागि गरिएका गतिविधि (बैठक, कार्यशाला), यसको नियमितता र नयाँ तथ्याङ्कको समावेशबारेको अभिलेख हेर्ने ।

५. **प्रयोग र प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन:** स्थानीय तहको योजना दस्तावेज र NFSSC का माइन्युटहरूको समीक्षा गरी पोषण पाश्र्वचित्रले नीति तथा निर्णय प्रक्रियामा कस्तो भूमिका खेलेको छ भनी हेर्ने ।

६. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** पाश्र्वचित्र निर्माण, अद्यावधिक र प्रयोगमा संलग्न मुख्य सरोकारवालाहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूको बुझाइ, स्वामित्व र प्रभावकारिताबारे बुझ्ने ।

७. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, योजना शाखा प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा पोषण पाश्र्वचित्र तयार गरी नियमित अद्यावधिक भएको निष्कर्षमा पुग्ने ।

८. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले पोषण पाश्र्वचित्र तयार गरी नियमित अद्यावधिक गरेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने ।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले आफ्नो पोषण अवस्थालाई वैज्ञानिक रूपमा पहिचान गरी त्यसको आधारमा योजनाबद्ध काम गरेको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ ।

सूचक नं ७

स्थानीय तहमा पोषण कर्नरको स्थापना

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र सेवामुखी सूचक हो। पोषण कर्नरले समुदायस्तरमा पोषण सेवा र जानकारीलाई सहज रूपमा उपलब्ध गराई बालबालिका, गर्भवती तथा सुत्केरी महिला र अन्य जोखिममा रहेका समूहहरूको पोषण अवस्था सुधार गर्न प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउँछ। पोषण कर्नरलाई स्वास्थ्य संस्था, वडा कार्यालय, बालविकास केन्द्र, वा सामुदायिक भवन जस्ता सार्वजनिक स्थानमा स्थापना गर्न सकिन्छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले पोषण कर्नरको सङ्ख्यात्मक उपलब्धता र पहुँच देखाउँछन्।

- पोषण कर्नर स्थापना भएका स्वास्थ्य संस्था/वडाहरूको प्रतिशत:
  - सूचक: स्थानीय तहभित्रका कुल स्वास्थ्य संस्थाहरू (उपस्वास्थ्य चौकी, स्वास्थ्य चौकी, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, अस्पताल) वा वडाहरूमध्ये कम्तीमा ७५-१०० प्रतिशतमा पोषण कर्नर स्थापना भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - स्वास्थ्य शाखा र वडा कार्यालयबाट पोषण कर्नर स्थापना भएका स्थानहरूको सूची सङ्कलन गर्ने।
    - यी स्थानहरूको स्थलगत अवलोकन गरी पोषण कर्नरको भौतिक उपस्थिति र व्यवस्थापन हेर्ने।
- पोषण कर्नरबाट सेवा लिनेको सङ्ख्या:
  - सूचक: स्थापित पोषण कर्नरहरूबाट नियमित रूपमा (मासिक वा त्रैमासिक) पोषणसम्बन्धी सेवा वा परामर्श लिने लाभग्राहीहरूको सङ्ख्या उल्लेख्य हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - पोषण कर्नरमा राखिएको सेवाग्राही दर्ता अभिलेख (Register) को समीक्षा गर्ने। यसमा सेवा लिनेको नाम, सेवाको प्रकार र मिति उल्लेख हुनुपर्छ।

- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV) र स्वास्थ्यकर्मीसँग अन्तर्वाता गरी सेवाग्राहीको सङ्ख्या र प्रकारबारे बुझ्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले पोषण कर्नरको कार्यप्रणाली, सेवाको गुणस्तर र यसको प्रभावकारितालाई देखाउँछन्।

- पोषण कर्नरको भौतिक व्यवस्थापन र सामग्री:
  - सूचक: पोषण कर्नर पर्याप्त ठाउँ भएको, सफा, व्यवस्थित र त्यहाँ निम्न न्यूनतम सामग्रीहरू उपलब्ध हुनुपर्ने:
    - पोषणसम्बन्धी जानकारीमूलक सामग्री: पोस्टर, ब्रोसर, पर्चा (जस्तै: हजार दिनको महत्त्व, सन्तुलित आहार, स्तनपान, complementary feeding, सरसफाइ)।
    - बच्चाको तौल नाप्ने मेसिन: शिशु र बालबालिकाको तौल नियमित नाप्नका लागि (वेइड स्केल)।
    - उचाइ नाप्ने उपकरण: स्टेडियोमिटर/इन्फान्टोमिटर।
    - पाखुराको नाप (MUAC) टेप: कुपोषणको पहिचानका लागि।
    - पोषण परामर्शका लागि आवश्यक अन्य सामग्री: जस्तै: खानाका नमूनाहरू, मोडलहरू।
    - दर्ता किताब र रिपोर्टिङ फारमहरू।
  - प्रमाणीकरण विधि: पोषण कर्नरको स्थलगत अवलोकन गरी माथि उल्लेखित सामग्रीहरूको उपलब्धता, प्रयोगयोग्य अवस्था र सरसफाइ हेर्ने।
- सेवा प्रवाह र परामर्शको गुणस्तर:
  - सूचक: पोषण कर्नरबाट दक्ष जनशक्ति (FCHV, स्वास्थ्यकर्मी वा पोषण सहजकर्ता) मार्फत नियमित र गुणस्तरीय पोषण परामर्श तथा सेवा (जस्तै: बालबालिकाको पोषण अवस्था जाँच, पोषण शिक्षा, पूरक पोषण कार्यक्रमको समन्वय) प्रवाह भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - पोषण कर्नरमा सेवा दिने जनशक्तिको योग्यता र तालिमको अभिलेख हेर्ने।

- सेवाग्राहीसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूले पाएको परामर्शको गुणस्तर र त्यसको उपयोगिताबारे बुझ्ने।
- कतिपय अवस्थामा सेवा प्रवाहको प्रत्यक्ष अवलोकन (यदि सम्भव भए) गर्ने।
- **सूचना सङ्कलन र प्रतिवेदन प्रणाली:**
  - **सूचक:** पोषण कर्नरबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरू (जस्तै: कुपोषण भएका बालबालिकाको सङ्ख्या, परामर्श लिएकाको सङ्ख्या) नियमित रूपमा सङ्कलन, विश्लेषण र सम्बन्धित निकाय (स्वास्थ्य शाखा, गाउँ/नगरपालिका) मा प्रतिवेदन गरिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** पोषण कर्नरको दर्ता किताब, रिपोर्टिङ फारम र स्वास्थ्य शाखामा पठाइएका प्रतिवेदनहरूको अभिलेख हेर्ने।
- **स्थानीय तहको सहयोग र अनुगमन:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा र वडा कार्यालयले पोषण कर्नरको स्थापना, सञ्चालन र नियमित अनुगमनका लागि आवश्यक सहयोग (बजेट, जनशक्ति, सामग्री) उपलब्ध गराएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - पोषण कर्नर सञ्चालनका लागि विनियोजित बजेटको अभिलेख हेर्ने।
    - स्थानीय तह वा स्वास्थ्य शाखाले पोषण कर्नरको नियमित अनुगमन गरेको प्रतिवेदन हेर्ने।
- **सामुदायिक स्वामित्व र परिचालन:**
  - **सूचक:** पोषण कर्नरको सञ्चालनमा स्थानीय समुदाय (आमा समूह, स्वास्थ्य चौकी व्यवस्थापन समिति) को सहभागिता र स्वामित्व भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** सामुदायिक समूहका बैठकका माइन्टमा पोषण कर्नरबारे छलफल भए/नभएको हेर्ने। सामुदायिक अगुवाहरूसँग अन्तर्वार्ता गर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **पोषण कर्नरको लगत सङ्कलन:** स्थानीय तहभित्रका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरू र वडाहरूको सूची तयार गरी तीमध्ये कतिमा पोषण कर्नर स्थापना भएका छन्, त्यसको अद्यावधिक लगत तयार गर्ने।
२. **स्थलगत अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले प्रत्यक्ष रूपमा पोषण कर्नरहरूको भौतिक व्यवस्थापन, सामग्रीको उपलब्धता, र सरसफाइको अवलोकन गर्ने।
३. **अभिलेखको समीक्षा:** पोषण कर्नरमा राखिएका दर्ता किताब, रिपोर्टिङ फारम, परामर्श दिने जनशक्तिको विवरण, र स्थानीय तहमा पठाइएका प्रतिवेदनहरूको गहन समीक्षा गर्ने।
४. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** पोषण कर्नरमा सेवा दिने स्वास्थ्यकर्मी, FCHV, बालविकास सहजकर्ता र सेवा लिने लाभग्राहीहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी सेवाको गुणस्तर, पहुँच र प्रभावकारिताबारे बुझ्ने।
५. **स्थानीय तहका अभिलेखको समीक्षा:** गाउँ/नगरपालिकाको स्वास्थ्य शाखाको वार्षिक कार्यक्रम, बजेट विनियोजन र पोषण कर्नरका लागि गरिएका सहयोगको अभिलेख समीक्षा गर्ने।
६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा पोषण कर्नरको स्थापना र क्रियाशीलता सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।
७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहमा पोषण कर्नरको स्थापना सफलतापूर्वक भएको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।
यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले पोषण कर्नरको स्थापना र त्यसको माध्यमबाट समुदायमा पोषण सेवाको पहुँच र गुणस्तर सुनिश्चित गरेको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ८

गाउँकार्यपालिकामा छुट्टै स्तनपान कक्षको व्यवस्था

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र संवेदनशील सूचक हो। यसले सार्वजनिक स्थानमा स्तनपान गर्ने महिलाहरूलाई सहज र सुरक्षित वातावरण प्रदान गर्छ, जसले विशेषगरी कार्यस्थल र सार्वजनिक सेवा लिन आउने महिलाहरूलाई निरन्तर स्तनपान गराउन प्रोत्साहन गर्छ। शिशुको पोषण र आमाको स्वास्थ्यका लागि स्तनपानको प्रवर्द्धन अपरिहार्य छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले स्तनपान कक्षको उपलब्धता र पहुँच देखाउँछन्।

- गाउँ कार्यपालिकामा स्तनपान कक्षको स्थापना:
  - सूचक: गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय भवनभित्र छुट्टै र व्यवस्थित स्तनपान कक्ष (Lactation Room/Corner) को स्थापना भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - गाउँ कार्यपालिकाको स्थलगत अवलोकन गरी स्तनपान कक्षको भौतिक उपस्थिति हेर्ने।
    - यस सम्बन्धमा गाउँ कार्यपालिकाको निर्णय वा माइन्युट (यदि छुट्टै निर्णय गरिएको छ भने) हेर्ने।
- स्तनपान कक्षको जानकारी:
  - सूचक: स्तनपान कक्षको उपलब्धता र स्थानबारे स्पष्ट जानकारी (साइनबोर्ड/सूचक) सर्वसाधारणले देखिने गरी राखिएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि: गाउँ कार्यपालिका परिसरमा साइनबोर्ड वा सूचक (Directional Sign) भए/नभएको हेर्ने। कार्यालयका कर्मचारी र सेवाग्राहीसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूलाई स्तनपान कक्षबारे जानकारी छ/छैन बुझ्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले स्तनपान कक्षको गुणस्तर, यसको सुविधा र प्रभावकारितालाई देखाउँछन्।

- **स्तनपान कक्षको भौतिक व्यवस्थापन र सुविधा:**
  - **सूचक:** स्तनपान कक्ष पर्याप्त ठाउँ भएको, सफा, निजी (Privacy) सुनिश्चित हुने गरी व्यवस्थापन गरिएको र त्यहाँ निम्न न्यूनतम सुविधाहरू उपलब्ध हुनुपर्ने:
    - **आरामदायी बस्ने ठाउँ:** कुर्सी वा सोफा ।
    - **पानीको व्यवस्था:** पिउने पानीको सुविधा ।
    - **हात धुने सुविधा:** साबुनपानीको व्यवस्थासहितको धारा वा ह्यान्ड स्यानिटाइजर ।
    - **सरसफाइ:** नियमित सरसफाइ भएको र फोहोर फाल्ने डस्टबिनको व्यवस्था ।
    - **प्रकाश र हावा:** पर्याप्त प्रकाश र हावा ओहोरदोहोर हुने व्यवस्था ।
    - **ढोकामा भित्रबाट बन्द गर्ने सुविधा:** गोपनीयताका लागि ।
    - **लगाउने/निकाल्ने ठाउँ (प्लग प्वाइन्ट) (यदि आवश्यकता भएमा):** स्तनपानका उपकरण प्रयोगका लागि ।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्तनपान कक्षको स्थलगत अवलोकन गरी माथि उल्लेखित सुविधाहरूको उपलब्धता, प्रयोगयोग्य अवस्था, सरसफाइ र गोपनीयता हेर्ने ।
- **स्तनपानमैत्री वातावरण:**
  - **सूचक:** गाउँ कार्यपालिकाको वातावरण स्तनपानमैत्री भएको र महिलाहरूलाई स्तनपान गर्न सकारात्मक प्रोत्साहन प्राप्त भएको हुनुपर्ने ।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - कार्यपालिकाका कर्मचारी र सेवाग्राही महिलाहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूले स्तनपान कक्षको आवश्यकता र उपयोगिता महसुस गरे/नगरेको बुझ्ने ।
    - कार्यालयमा स्तनपानको महत्त्वबारे जानकारीमूलक सामग्री (पोस्टर, पर्चा) राखिएको छ/छैन हेर्ने ।
- **कार्यविधि वा निर्देशिका (यदि आवश्यक भएमा):**
  - **सूचक:** स्तनपान कक्षको सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक कार्यविधि वा निर्देशिका (यदि छुट्टै बनाइएको छ भने) भएको हुनुपर्ने ।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** सम्बन्धित कार्यविधि वा निर्देशिकाको प्रतिलिपि हेर्ने ।

- **कर्मचारीको संवेदनशीलता:**

- **सूचक:** गाउँ कार्यपालिकाका कर्मचारीहरू स्तनपानको महत्त्वबारे जानकार र स्तनपान गराउने महिलाहरूप्रति संवेदनशील भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** कर्मचारीहरूसँग छोटो अन्तर्वार्ता गरी स्तनपानबारे उनीहरूको बुझाइ र सहयोग गर्ने भावना बुझ्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **स्थलगत अवलोकन:** प्रमाणीकरण समितिको टोलीले प्रत्यक्ष रूपमा गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय भवनको भ्रमण गरी छुट्टै स्तनपान कक्षको भौतिक उपस्थिति, स्थान, र सुविधा (सफा, गोपनीयता, पानी, बस्ने ठाउँ आदि) को अवलोकन गर्ने।

२. **सूचना र साइनबोर्डको प्रमाणीकरण:** स्तनपान कक्षको स्थानबारे स्पष्ट साइनबोर्ड वा सूचक छ/छैन हेर्ने।

३. **अभिलेखको समीक्षा:** स्तनपान कक्ष स्थापनासम्बन्धी गाउँ कार्यपालिकाको निर्णय वा माइन्युट (यदि छुट्टै निर्णय भएको छ भने) र यसको व्यवस्थापनसम्बन्धी कुनै कार्यविधि वा निर्देशिका भए त्यसको समीक्षा गर्ने।

४. **सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता:** गाउँ कार्यपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, महिला तथा बालबालिका शाखाका प्रतिनिधि, कार्यालयका कर्मचारी र कार्यालयमा सेवा लिन आउने महिलाहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी स्तनपान कक्षको आवश्यकता, उपयोगिता र यसको व्यवस्थापनबारे बुझ्ने।

५. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, महिला तथा बालबालिका शाखाका प्रतिनिधि, र पोषण विज्ञ सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा गाउँ कार्यपालिकामा छुट्टै स्तनपान कक्षको व्यवस्था सफलतापूर्वक भएको निष्कर्षमा पुग्ने।

६. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि गाउँपालिकाले आफ्नो कार्यपालिकामा छुट्टै स्तनपान कक्षको व्यवस्था गरेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि गाउँपालिकाले स्तनपानलाई प्रवर्द्धन गर्न र सार्वजनिक स्थानमा महिलाहरूलाई सहज वातावरण प्रदान गर्न आफ्नो प्रतिबद्धतालाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं ९

स्थानीय विपद् व्यवस्थापन योजनामा विपद् पूर्व र विपद् पश्चात गर्ने पोषण केन्द्रित पूर्व तयारीको योजना समावेश

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र दूरगामी सूचक हो। यसले विपद्को समयमा र त्यसपछि पनि समुदायमा पोषणको अवस्था थप विग्रन नदिन र खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहको योजनाबद्ध तयारी र प्रतिबद्धतालाई झल्काउँछ। विपद्ले खाद्य प्रणाली र पोषण अवस्थामा गम्भीर असर पार्न सक्छ। त्यसैले, यसलाई सम्बोधन गर्न पूर्व तयारीको योजना हुनु अपरिहार्य छ।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले विपद् व्यवस्थापन योजनामा पोषणसम्बन्धी विषयवस्तुको समावेशीकरण देखाउँछन्।

- विपद् व्यवस्थापन योजनामा पोषण केन्द्रित बुँदाहरूको समावेश:
  - सूचक: स्थानीय तहको विपद् व्यवस्थापन योजना (Disaster Management Plan) मा विपद् पूर्व र विपद् पश्चात गरिने पोषण केन्द्रित पूर्व तयारीका स्पष्ट बुँदा, रणनीति र क्रियाकलापहरू समावेश भएको हुनुपर्ने।
  - प्रमाणीकरण विधि:
    - स्थानीय तहको विपद् व्यवस्थापन योजनाको दस्तावेज (Document) सङ्कलन गरी त्यसको गहन समीक्षा गर्ने। योजनामा पोषण, खाद्य सुरक्षा, र जीविकोपार्जन सँग सम्बन्धित खण्डहरू र तिनमा रहेका विशिष्ट बुँदाहरू पहिचान गर्ने।
    - योजनामा निम्न विषयहरू समावेश भए/नभएको हेर्ने:
      - विपद् पूर्व: जोखिम क्षेत्रमा पोषणको अवस्था विश्लेषण, खाद्य भण्डारणको योजना, आपत्कालीन खाद्यवस्तुको

सूचीकरण, लक्षित समूह (गर्भवती, सुत्केरी, बालबालिका) को पहिचान, पोषण स्वयंसेवक/समूहको तयारी, आपत्कालीन पोषण सेवाका लागि आवश्यक सामग्रीको पूर्व तयारी।

- **विपद् पश्चात:** द्रुत पोषण अवस्था मूल्याङ्कनको योजना, आपत्कालीन खाद्य वितरणको कार्यविधि, सुरक्षित पिउने पानी र सरसफाइको व्यवस्था, स्तनपान तथा शिशु तथा साना बालबालिकाको पोषण (IYCF) लाई सहयोग गर्ने उपायहरू, पोषण परामर्श सेवा, मनोसामाजिक सहयोग, कृषि तथा पशुधनको पुनःस्थापना।

- **पोषण केन्द्रित पूर्व तयारीका लागि विनियोजित बजेट:**

- **सूचक:** विपद् व्यवस्थापन योजनामा पोषण केन्द्रित पूर्व तयारी र प्रतिकार्यका लागि आवश्यक बजेटको अनुमान र विनियोजन भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** विपद् व्यवस्थापन योजना वा स्थानीय तहको वार्षिक बजेट पुस्तिकामा पोषणसम्बन्धी आपत्कालीन तयारी र प्रतिकार्यका लागि विनियोजित बजेटको विवरण हेर्ने। (यद्यपि, विपद् बजेट सधैं छुट्टै नहुन सक्छ, तर योजनामा उल्लेख भएको हुनुपर्छ)।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले योजनाको गुणस्तर, यसको कार्यान्वयन पक्ष र सरोकारवालाको संलग्नतालाई देखाउँछन्।

- **विपद् व्यवस्थापन योजनामा पोषण सरोकारवालाको सहभागिता:**

- **सूचक:** विपद् व्यवस्थापन योजना निर्माण र संशोधन प्रक्रियामा पोषण, स्वास्थ्य, कृषि, पशु सेवा, महिला तथा बालबालिका जस्ता बहुक्षेत्रीय सरोकारवालाहरू र पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिको सक्रिय सहभागिता भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** योजना निर्माणसम्बन्धी कार्यशाला गोष्ठी, बैठक वा छलफलका माइन्ड्युट र उपस्थिति पाना हेर्ने। सरोकारवालाहरूसँग अन्तर्वाता गरी उनीहरूको संलग्नता र भूमिकाबारे बुझ्ने।

- **विपद् व्यवस्थापन योजनाको परीक्षण र अद्यावधिक:**
  - **सूचक:** पोषण केन्द्रित योजनासहितको विपद् व्यवस्थापन योजनालाई नियमित रूपमा (जस्तै: वार्षिक रूपमा) परीक्षण (ड्रिल) गरी त्यसका आधारमा अद्यावधिक गरिएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** विपद् ड्रिल वा सिमुलेशन अभ्यासका प्रतिवेदनहरू हेर्ने। योजनामा गरिएको परिमार्जन र अद्यावधिकको अभिलेख हेर्ने।
- **क्षमता विकास र जनचेतना:**
  - **सूचक:** विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न विपद् प्रतिकार्य टोली, स्वास्थ्यकर्मी, FCHV, र स्वयंसेवकहरूलाई पोषण केन्द्रित आपत्कालीन तयारी र प्रतिकार्यसम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको हुनुपर्ने। साथै, समुदायमा विपद्को समयमा पोषण सुरक्षा कायम राखेबारे जनचेतना अभिवृद्धि भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** तालिमका अभिलेख (उपस्थिति, विषयवस्तु) हेर्ने। जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिएका प्रमाणहरू (पोस्टर, पर्चा, रेडियो सन्देश) हेर्ने।
- **आपत्कालीन खाद्य भण्डारण र वितरण प्रणाली:**
  - **सूचक:** विपद्को समयमा अत्यावश्यक खाद्यवस्तु र पोषण सामग्री (जस्तै: सूक्ष्म पोषक तत्व पाउडर, Ready-to-Use Therapeutic Food - RUTF) को भण्डारण र वितरणका लागि स्पष्ट प्रणाली स्थापना भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहमा भण्डारण कक्षको अवलोकन गर्ने। खाद्य तथा पोषण सामग्रीको सूची, स्टकको अभिलेख र वितरणको कार्यविधि हेर्ने।
- **स्थानीय विशिष्टताको सम्बोधन:**
  - **सूचक:** विपद् व्यवस्थापन योजनाले स्थानीय समुदायको विशिष्ट पोषण आवश्यकता, जोखिम र परम्परागत खाद्य प्रणालीलाई सम्बोधन गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** योजनामा स्थानीय रैथाने बाली, परम्परागत खाद्य भण्डारणका अभ्यास, र जोखिममा रहेका समूहहरू (दलित, जनजाति, अपाङ्गता भएका) को पोषण सुरक्षाका लागि विशेष व्यवस्था भए/नभएको हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. विपद् व्यवस्थापन योजनाको दस्तावेज सङ्कलन: स्थानीय तहमा स्वीकृत विपद् व्यवस्थापन योजनाको मूल प्रतिवेदन वा प्रमाणित प्रतिलिपि सङ्कलन गर्ने।
  २. पोषण केन्द्रित बुँदाहरूको पहिचान: योजनाको गहन समीक्षा गरी विपद् पूर्व र पश्चात गरिने पोषण केन्द्रित पूर्व तयारी, रणनीति, क्रियाकलाप र बजेट विनियोजन सम्बन्धी सबै बुँदाहरू पहिचान गर्ने र सूचीकरण गर्ने।
  ३. योजना निर्माण प्रक्रियाको प्रमाणीकरण: योजना निर्माण वा संशोधन प्रक्रियामा भएका कार्यशाला, बैठकका माइन्ट र सरोकारवालाको उपस्थिति पाना हेरेर पोषण सरोकारवालाको सहभागिता सुनिश्चित भएको प्रमाणीकरण गर्ने।
  ४. क्षमता विकास र जनचेतनाका अभिलेखको समीक्षा: विपद् व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित तालिम, ड्रिल अभ्यास र जनचेतनामूलक कार्यक्रमका अभिलेखहरू समीक्षा गर्ने।
  ५. स्थलगत अवलोकन (यदि सम्भव भए): आपत्कालीन खाद्य तथा पोषण सामग्री भण्डारण गरिएका स्थानहरूको अवलोकन गरी व्यवस्थापन र स्टकको अवस्था हेर्ने।
  ६. सरोकारवालासँग अन्तर्वार्ता: स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति, पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समिति, स्वास्थ्य शाखा, कृषि शाखा, र विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न जनशक्तिसँग अन्तर्वार्ता गरी योजनाको कार्यान्वयन पक्ष, चुनौती र पोषणसम्बन्धी बुझाइबारे बुझ्ने।
  ७. प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय: स्थानीय तहका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, विपद् व्यवस्थापन शाखा प्रमुख, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन योजनामा पोषण केन्द्रित पूर्व तयारीको योजना समावेश भएको निष्कर्षमा पुग्ने।
  ८. सार्वजनिक घोषणा: सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले आफ्नो विपद् व्यवस्थापन योजनामा विपद् पूर्व र विपद् पश्चात गरिने पोषण केन्द्रित पूर्व तयारीको योजना सफलतापूर्वक समावेश गरेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।
- यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले विपद्को समयमा समुदायको पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गर्नका लागि योजनाबद्ध र दूरदर्शी तयारी गरेको यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

सूचक नं १०

बाल पोषण भत्ता वितरणको समयमा बालपोषणको महत्व र उच्चतम सदुपयोग सम्बन्धी सूचना। अभिमुखीकरण पाउने अभिभावकको प्रतिशत

यो पोषणमैत्री स्थानीय शासन (Nutrition Friendly Local Governance - NFLG) घोषणाका लागि एउटा अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र व्यवहार परिवर्तन उन्मुख सूचक हो। यसले वित्तीय सहयोग (भत्ता) लाई पोषण शिक्षासँग जोडेर अभिभावकको ज्ञान र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याई बालपोषणमा प्रत्यक्ष सुधार ल्याउने लक्ष्य राख्छ। बाल पोषण भत्ता वितरणलाई एउटा अवसरको रूपमा प्रयोग गरी पोषण शिक्षा दिनु वित्तीय सहायताको प्रभावकारिता बढाउने उत्तम उपाय हो।

यसको प्रमाणीकरणका लागि निम्न सूचकहरू र विधिहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ:

१. परिमाणात्मक सूचकहरू

यी सूचकहरूले अभिमुखीकरण पाउने अभिभावकको सङ्ख्यात्मक अवस्था देखाउँछन्।

- **अभिमुखीकरण पाउने अभिभावकको प्रतिशत:**
  - **सूचक:** बाल पोषण भत्ता प्राप्त गर्ने कुल अभिभावक (लाभार्थी) मध्ये कम्तीमा ९०-१०० प्रतिशतले बालपोषणको महत्त्व र भत्ताको उच्चतम सदुपयोग सम्बन्धी सूचना/अभिमुखीकरण प्राप्त गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:**
    - **अभिमुखीकरण उपस्थितिको लगत:** बाल पोषण भत्ता वितरण केन्द्रमा अभिमुखीकरण सत्रमा सहभागी अभिभावकहरूको उपस्थिति पाना सङ्कलन गर्ने। यसमा अभिभावकको नाम, ठेगाना, सम्पर्क नम्बर (यदि उपलब्ध भए) र हस्ताक्षर अनिवार्य हुनुपर्छ।
    - **भत्ता प्राप्त गर्ने लाभग्राहीको लगत:** स्थानीय तहको सामाजिक सुरक्षा शाखा वा वडा कार्यालयमा रहेको बाल पोषण भत्ता प्राप्त गर्ने कुल लाभग्राही अभिभावकहरूको अद्यावधिक लगत सङ्कलन गर्ने।
    - उपस्थितिको लगतलाई कुल लाभग्राहीको लगतसँग तुलना गरी प्रतिशत निकाल्ने।
- **अभिमुखीकरण सत्रहरूको सङ्ख्या र नियमितता:**

- **सूचक:** बाल पोषण भत्ता वितरण हुने प्रत्येक पटक वा वर्षमा निश्चित पटक नियमित रूपमा अभिमुखीकरण सत्रहरू सञ्चालन भएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:** अभिमुखीकरण सञ्चालन गरिएका सत्रहरूको मिति र स्थानसहितको अभिलेख हेर्ने।

२. गुणात्मक तथा प्रक्रियागत सूचकहरू

यी सूचकहरूले अभिमुखीकरणको गुणस्तर, प्रभावकारिता र यसले अभिभावकको ज्ञान तथा व्यवहारमा पारेको प्रभावलाई देखाउँछन्।

• अभिमुखीकरणको सामग्री र गुणस्तर:

- **सूचक:** अभिमुखीकरणमा बालपोषणका मुख्य विषयवस्तुहरू (जस्तै: हजार दिनको महत्त्व, स्तनपान, complementary feeding, कुपोषणका लक्षण र रोकथाम, व्यक्तिगत सरसफाइ, पोषण भत्ताको उचित प्रयोग) समावेश भएको र सो जानकारी सरल, बुझ्न योग्य भाषा र स्थानीय सन्दर्भअनुसारको सामग्री (पोस्टर, पर्चा, अडियो/भिजुअल) प्रयोग गरी प्रदान गरिएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - अभिमुखीकरणमा प्रयोग गरिएका सामग्रीहरूको नमूना हेर्ने।
  - अभिमुखीकरण सत्र सञ्चालन गर्ने सहजकर्ताको तालिम र योग्यताको अभिलेख हेर्ने।
  - अभिमुखीकरण सत्रको प्रत्यक्ष अवलोकन (यदि सम्भव भए) गरी प्रस्तुतिको शैली र सामग्रीको प्रयोग हेर्ने।

• अभिभावकको ज्ञान र व्यवहारमा परिवर्तन:

- **सूचक:** अभिमुखीकरणपश्चात् अभिभावकहरूमा बालपोषणको महत्त्व र पोषण भत्ताको उचित सदुपयोगबारे ज्ञानमा वृद्धि भएको र उनीहरूले सोहीअनुसार व्यवहारमा परिवर्तन (जस्तै: कुपोषण भएका बालबालिकालाई स्वास्थ्य संस्था लैजाने, पोषणयुक्त खानेकुरा खरिद गर्ने, सफा खानेकुरा बनाउने) ल्याएको हुनुपर्ने।
- **प्रमाणीकरण विधि:**
  - **अभिभावकसँगको अन्तर्वार्ता/समूह छलफल (FGDs):** अभिमुखीकरणमा सहभागी भएका केही अभिभावकहरूसँग छलफल

गरी उनीहरूले के सिके, र त्यसलाई व्यवहारमा कसरी लागू गरिरहेका छन् भनी बुझ्ने।

- **स्वास्थ्य संस्थाको रिपोर्ट:** कुपोषणको उपचारका लागि स्वास्थ्य संस्थामा भर्ना हुने बालबालिकाको सङ्ख्यामा कमी वा समयमै स्वास्थ्य संस्था पुग्नेको सङ्ख्यामा वृद्धि भएको तथ्याङ्क (यदि उपलब्ध भए) हेर्ने।
- **अभिमुखीकरण सहजकर्ताको क्षमता:**
  - **सूचक:** अभिमुखीकरण सञ्चालन गर्ने स्वास्थ्यकर्मी, महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका (FCHV) वा सामाजिक परिचालकहरूलाई बालपोषण र परामर्शसम्बन्धी पर्याप्त तालिम प्राप्त भएको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** अभिमुखीकरण सहजकर्ताहरूको तालिमको अभिलेख हेर्ने।
- **स्थानीय तहको नीतिगत प्रतिबद्धता र अनुगमन:**
  - **सूचक:** स्थानीय तहले बाल पोषण भत्ता वितरणसँगै अभिमुखीकरणलाई अनिवार्य गरी त्यसको नियमित अनुगमन र सुपरिवेक्षण गरेको हुनुपर्ने।
  - **प्रमाणीकरण विधि:** स्थानीय तहको सामाजिक सुरक्षा शाखा वा स्वास्थ्य शाखाले अभिमुखीकरणको अनुगमन गरेको प्रतिवेदन हेर्ने। गाउँ/नगरपालिकास्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समिति (NFSSC) को माइन्स्युटमा अभिमुखीकरणबारे छलफल र निर्णय भए/नभएको हेर्ने।

प्रमाणीकरण प्रक्रियाका चरणहरू

१. **लाभग्राही र अभिमुखीकरण उपस्थितिको लगत सङ्कलन:** बाल पोषण भत्ता प्राप्त गर्ने कुल लाभग्राही अभिभावकको अद्यावधिक लगत र प्रत्येक अभिमुखीकरण सत्रको उपस्थिति पानाको सङ्कलन वा प्रमाणित प्रतिलिपि सङ्कलन गर्ने।

२. **प्रतिशत गणना:** उपस्थिति पाना र कुल लाभग्राहीको लगतका आधारमा अभिमुखीकरण प्राप्त गर्ने अभिभावकको प्रतिशत गणना गर्ने।

३. **अभिमुखीकरण सामग्रीको समीक्षा:** अभिमुखीकरणमा प्रयोग गरिएका सामग्री (पोस्टर, पर्चा, ब्रोसर) को नमूना सङ्कलन गरी त्यसको गुणस्तर र समावेश गरिएका विषयवस्तुको समीक्षा गर्ने।

४. **अभिभावक र सहजकर्तासँग अन्तर्वार्ता:** अभिमुखीकरणमा सहभागी भएका केही अभिभावकहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूको सिकाइ र व्यवहार परिवर्तनबारे बुझ्ने। अभिमुखीकरण सञ्चालन गर्ने सहजकर्ताहरूसँग अन्तर्वार्ता गरी उनीहरूको अनुभव र चुनौतीबारे बुझ्ने।

५. **अभिलेखको समीक्षा:** सहजकर्ताहरूको तालिम अभिलेख, स्थानीय तहले अभिमुखीकरणको अनुगमन गरेको प्रतिवेदन, र पोषण तथा खाद्य सुरक्षा निर्देशक समितिका माइन्टहरूको समीक्षा गर्ने।

६. **प्रमाणीकरण समितिद्वारा निर्णय:** गाउँ/नगरपालिकाका प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, स्वास्थ्य शाखा प्रमुख, सामाजिक सुरक्षा शाखा प्रमुख, पोषण विज्ञ र अन्य सान्दर्भिक सरोकारवाला सम्मिलित एक प्रमाणीकरण समिति गठन गरी सङ्कलित सबै डाटा र प्रमाणहरूको आधारमा बाल पोषण भत्ता वितरणको समयमा बालपोषणको महत्त्व र उच्चतम सदुपयोग सम्बन्धी सूचना/अभिमुखीकरण पाउने अभिभावकको प्रतिशत सन्तोषजनक रहेको निष्कर्षमा पुग्ने।

७. **सार्वजनिक घोषणा:** सबै आधारहरू पूरा भएपछि स्थानीय तहले बाल पोषण भत्ता वितरणको समयमा बालपोषणको महत्त्व र उच्चतम सदुपयोग सम्बन्धी सूचना/अभिमुखीकरण पाउने अभिभावकको प्रतिशत लक्ष्यअनुसार पुगेको औपचारिक रूपमा घोषणा गर्ने।

यी सबै सूचकहरूको गहन विश्लेषण र पारदर्शी प्रमाणीकरण बाट मात्र कुनै पनि स्थानीय तहले वित्तीय सहायतालाई पोषण शिक्षासँग जोडेर बालपोषणमा सुधार ल्याउने प्रयासलाई यथार्थपरक रूपमा पुष्टि गर्न सक्छ, जसले पोषणमैत्री स्थानीय शासन घोषणाका लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

आज्ञाले

डम्बरबहादुर रजनमगर

प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत